НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ "РОМАНИСТИКА И ГЕРМАНИСТИКА"

Живко Димитров Христов

БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК – ИЗМЕРЕНИЯ НА КОМУНИКАТИВНОСТТА

ДИСЕРТАЦИЯ

ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.1. *ФИЛОЛОГИЯ*
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ
ГЕРМАНСКИ ЕЗИЦИ (АНГЛИЙСКИ ЕЗИК)

Научни консултанти:
доц. д-р Мария Стамболиева
доц. д-р Оксана Минаева

СОФИЯ, 2017 г.

БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК – ИЗМЕРЕНИЯ НА КОМУНИКАТИВНОСТТА

СЪДЪРЖАНИЕ СТР.

Предисловие 1
1. Обект и предмет на изследване в дисертационния труд 2
2. Актуалност на изследването 2
3. Цел и задачи на дисертационния труд 4
4. Очаквани резултати 6
5. Теоретична база и методология на изследването. Преглед на основна литература върху теорията на превода 7
6. Структура 9

I. Обзор на лингвистични и философски възгледи от гледна точка на преводните текстове за историко-културно наследство 12
I.1 Ретроспективен и прогностичен поглед към английския език като културен медиатор 12
I.2 Позитивизъм, херменевтика: значението на културния контекст за разбирането 14
I.3 Семиотичната перспектива 18
I.4 Културният контекст от гледна точка на лингвистичната прагматика 19
I.5 Критическият дискурсивен анализ на Норман Феърклъф: глобализацията и езикът 21
I.6 Комуникативността на текста и критериите за текстуалност на текстовата лингвистика 22
I.6.1 Повърхнинната кохезия на текста 23
I.6.2 Кохерентност на текста 24
I.6.3 Интенционалност и приемливост в превода на остарели стереотипи 25
I.6.4 Информативността на текста и интелектуалното усилие 26

II. Семантична характеристика на преводни еквиваленти за термини и имена от антична Тракия 28
II.1 Антична Тракия в англоезичен контекст – позната в научните среди и малко известна сред масовия читател 29
II.2 Термини от материалното наследство на древна Тракия 30
II.2.1 Тракийските могилни градежи – гробници, символични погребения и свещени места 30
II.2.2 Свещените природни места – *sanctuaries* и *cult places* 35
II.2.3 Тракийски храмове – *temple* и *shrine* 37
II.2.4 Оръжия и символика 38
II.2.5 Съкровища – съдове и орнаментална украса без точни десигнати 41
II.2.5.1 Ритони, фиали, купи – означаване на култовото предназначение 41
II.2.5.2 Орнаментика, митични същества, обекти с неясна функция и несигурен превод 43

II.3 Тракийска ономастика 46
II.3.1 Топоними: исторически и съвременни имена 46
II.3.2 Племенни етноними – варианти и суфикси в различен контекст 50
II.3.3 Имена на тракийски владетели и божества 53

III. Семантика на основни означаеми в английския превод на текстове за българското Ранно средновековие 56
III.1 Неустойчива историческа терминология – отражение в семантиката на превода 56
III.2 Българска предхристиянска владетелска титулатура 57
III.2.1 "Несъществуващите" кан и хан – ранносредновековни тюркски и български титли в английски текстове 57
III.2.2 Канасюбиги – английска транслитерация и преводни еквиваленти 59
III.2.3 Кана, канас, княз: семантика на английската транслитерация 62
III. 2.4 Превод или транслитерация на владетелския титул 64
III.3 Придворна, провинциална и военна аристокрация – проблемна семантика и адаптивни преводи 65
III.3.1 Кавхан (кавкан, капхан), канартикин 66
III.3.2 Боила 67
III.3.3 Съставни титли с "боила" 69
III.3.4 Колобър 70
III.3.5 Военните звания: багатур, багаин 71
III.3.6 Таркан 74
III.4 Български християнски владетелски титули: княз, кесар, цар, самодържец, император 77
III.4.1 Кесар, велик княз и цар 78
III.4.2 Цар, крал, василевс, император 83
III.5 Средновековна България – империя, царство, държава: различни конотации на български и английски език 87
III.6 Семантични характеристики на народностни имена, свързани със средновековна България 90
III.6.1 Българи, прабългари, първобългари. Семантика на етнонимите *Bulgar* и *Bulgarian* 90
III.6.2 Ромеи и византийци, *Romans* и *Byzantines*: създаване на ново значение 93
III.7 Български владетели – български, гръцки или англицизирани имена в английски превод 95

IV. Проблеми на семантиката при основни понятия от Националното възраждане и агионимия в англоезичен контекст 100
IV.1 Семантика на понятията Ренесанс и Възраждане в английски и български контекст 101
IV.1.1 Възраждане – дискусионно означаемо в български контекст 101
IV.1.2 Главни букви и конотативно значение: Ренесанс и Възраждане, ренесанс и възраждане 103
IV.2 Институционалните понятия „читалище” и „настоятелство” 106

IV.2.1 Читалище – понятие без денотат в английски език 107
IV.2.2 Читалище и читалища – конотация на множественото число в английски език 108
IV.2.3 Подбор на определения за "уточняване на значението" на „читалище” в английски език 110
IV.2.3.1 Атрибутът „общност” 110
IV.2.3.2 Атрибутът „култура” 111
IV.2.4 Понятието „настоятелство” – различна конотация в български и английски език 113
IV.3 Народните будители в английски контекст: просветители, просвещенци, или водачи 115
IV.3.1 „Народни будители” – ограничен денотат и широка конотация 115
IV.3.2 Буквалният превод на „будител” 117
IV.3.3 Просвещение, просвета, образование: будителите – просветители или водачи 117
IV.3.4 Семантика на „народни будители” – Европейско просвещение и Българско възраждане 120
IV.3.5 Празникът – без „будители” или без национална определеност 121
IV.3.6 Будителите – комуникативен компромис в английски език 122
IV.4 Българско православие: иконография и агионимия в английски текст 124
IV.4.1 Отсъствие на стандарти за превод 124
IV.4.2 Подходите "транслитерация" и "превод": *Sveti Spas* или *Christ the Saviour* 126
IV.4.3 Светѝ - светец или свят: *Saint* или *Holy* 128
IV.4.4 Манастири, светци, места: *of Bachkovo* или *Bachkovski* 132
IV.4.5 Агионимия, светителски епитети: *Tenderness* или *Eleusa* 134
IV.4.6 Св. Богородица в различни култури: *Mother of God* и *Virgin Mary* 138
IV.4.7 Устойчиви съчетания и традиционни празници 140

Заключение 145

Приложение 1. Българско-английски глосар за термини и имена, свързани с антична Тракия 150
Приложение 2. Българско-английски глосар за термини и имена, свързани със средновековна България 169
Приложение 3. Българско-английски глосар за православна агионимия и санове 196
Приложение 4. Фотографски материал с текстове за историко-културно наследство 239
Цитирана литература 244
Консултирана литература 257
Речници, енциклопедии, документални сборници, справочни източници онлайн 260

Предисловие

Проблемите, които ме подтикнаха да разгледам начина на представяне на българското историческо и културно наследство на английски език, не са само граматично-нормативните несъвършенства на различните структурни равнища в езика на превода, нито само нарушената структурна „правилност", употребата на термини и имена, или стил. Докторският тезис анализира терминологичния и ономасиологичен аспект на превода в тази сфера, но в много случаи слабостите на този превод са следствие от интеркултурната, а не само езикова компетентност на преводачите. Недостатъчното познаване на културата, на чийто език се представя българското наследство, както и на неговата собствена историческа и културна среда, води до загуба на част от комуникативността на преведения текст. По тази причина в настоящия труд алтернативните преводни еквиваленти се разглеждат в духа на херменевтичното разбиране за интерпретацията на текста в исторически и културен контекст. Във времето на дескриптивното и структурно езикознание от началото на XX век подобен подход би се счел за извън-лингвистичен: например структурализмът на Ф. Сосюр се абстрахира от употребата в реално време и възприятието.

В съвременната лингвистична прагматика (С. Левинсън, Дж. Лийч и др.) [1] описанието на вътрешната, иманентна структура на езика – „граматичност", "grammaticality" по определението на Богранд и Дреслер (1992: 130) – отстъпва пред обяснението на закономерностите, които управляват неговата комуникативна функция. За моето изследване разбирането на тези закономерности изисква прилагането на интердисциплинарен подход, който предполага съобразяването на лингвистичното референтно значение (Найда и Тейбър 1969: 58-9) на термини и имена, от една страна, с употребата им в исторически и изкуствоведски текстове и тяхната възможна интерпретация в културната среда на езика-цел, от друга. Изключвайки от плана на анализа самите речеви актове (прагматическия анализ на разговора), дисертационният труд разглежда лингвистичните особености на преводни еквиваленти в писмени текстове, отчитайки тяхната рецепция в отделни сфери на писмената езикова комуникация с различен стилов регистър, например научни текстове за античната и средновековна история на България или

[1] Левинсън и Лийч са автори на първите учебници по лингвистична прагматика "Принципи на прагматиката" (Лийч 1983) и "Прагматика" (Левинсън 1983).

представянето на забележителности в интернет и кратки текстове, ориентирани към туристическа аудитория.

1. Обект и предмет на изследване в дисертационния труд

Обект на изследването са преводните текстове на английски език в три основни хронологично определени области на българското историческо и културно наследство, а именно епохата на древна Тракия, средновековната българска държава, и българското национално Възраждане. **Критериите за избор** на тези периоди и изключването от изследването на праисторията на нашите земи и наследството от периода на имперски Рим са следните: национална специфика на терминологията и ономастиката; значителен брой преводни текстове и текстове на англоезични автори, посветени на тях; колебание в употребата на преводни терминологични еквиваленти и липсата им по отношение на някои специфични за нашата култура реалии (например "читалище"); неустановена ортография на собствени имена.

Предмет на дисертационния труд е сравнителният анализ на рецепцията при различни варианти на съществуващи, а в определени случаи и на предложени от автора преводни еквиваленти в текстовете за българско историческо и културно наследство от перспективата на тяхното "формално съответствие" или "динамична еквивалентност". Изследва се също степента на кохерентност и информативност на преки и косвени преводни варианти, основана върху обстоен семантичен анализ на ко-текста и контекста на тяхната употреба, с отчитане на стиловия регистър и реципиента на текста.

2. Актуалност на изследването

Актуалността на настоящото изследване се основава върху:

1. Наличието на преводни текстове от обширната сфера на националното наследство с нарушена текстова кохезия и ортография.

По данни от сайта на Националната комисия за ЮНЕСКО – България, нашата страна е на трето място в Европа по брой и разнообразие на открити паметници на културата. Регистрираните недвижими паметници на културата са

над 40 000, а в държавните и общински музеи се съхраняват повече от 5 милиона движими културни ценности. Първоначално интересът ми към темата за тяхното представяне в превод на английски език бе предизвикан от текстове на Регионалния исторически музей – Варна, както и популярни издания и информационни табла от Североизточна България, насочени към широк кръг читатели. В тях се срещаше както неправилна ортография на имена, например *Mysia, Scytia, Constantinopolis, Delfiniy, Demetra, St. Duh* (вместо *Moesia, Scythia, Constantinople, Delphinios, Demeter, the Holy Spirit*), така и нарушена повърхнинна кохезия, проявяваща се в неправилен английски синтаксис, а именно буквално пренасяне на словореда от изходния език.

2. Необходимост от системно прагмалингвистично изследване върху превода в областта на историко-културното наследство.

След поставянето на проблема в няколко доклада и осъществяването на преводи и редакции на английски текстове от тази сфера се убедих, че несъвършенствата на тези текстове не са само регионален проблем. Съществуваше необходимост от системно прагмалингвистично изследване, което да постави въпроса за преводните текстове в областта на историко-културното наследство в перспективата на съвременната лингвистика (текстова лингвистика, прагматика) и теория на превода.

3. Отсъствие на обхватен традуктологичен поглед върху превода в разглежданата област.

Специализираната теоретична литература в областта на превода описва предимно подходите към художествения превод, докато особените въпроси при превода на специализиран научен или общодостъпен текст в сферата на културата не са широко изследвани. Изключенията са малко: такова е например разбирането на Ю. Найда и Ч. Тейбър[2] за значението на семантичния структурен анализ. Той е приложен от Найда като координатор на библейски превод, който е на границата

[2] За контрастивния семантичен структурен анализ на полисемни термини като "father" (our Father in Heaven / Father Murphy) или "heart", "blood", или "spirit" в текста на Библията, виж Найда и Тейбър (1969: 58-9).

между художествения и исторически текст и налага "динамично" реструктуриране.[3]

4. Наличие на реалии без пряк преводен еквивалент.

В текстовете за българско културно наследство съществува значителен брой реалии, за които не съществува точен десигнат в английски език, като например средновековните титули, възрожденските институции и тракийските свещени структури. При тях е възможно да се предложи еквивалент с близко "денотативно" значение или да се приложи динамичното реструктуриране, както и методите на косвен адаптивен превод (при непозната ситуация в културата на езика-цел).

5. Ономастика без традиционна ортография на английски език.

Перспективата на динамичната еквивалентност е приложима също и в подбора на варианти на исторически собствени имена. За областта на историческото наследство при други народи и култури (древна Гърция, Египет, Рим) съществува конвенция за тяхната ортография в английски превод. Такива са споменатите по-горе примери за правилно и неправилно изписване в текстове на Варненския музей. При тях е възможна проверка в авторитетен справочник и дори наличието на варианти не би имало различно конотиране в езика на превода. При собствените имена от българската история подобна "конвенция" не съществува, но съществуват (или могат да се предложат) варианти на тези слабо познати в приемащата култура имена, които да ги "приближат" или "отдалечат" от определена читателска аудитория, и тя, както и стиловият регистър, да бъдат критерии за подбор.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основна цел на изследването е да се предложат подходи и да се приложат критерии за прецизиране на превода в областта на българското историческо и културно наследство, както и да се създадат терминологично-ономасиологични глосари за три основни исторически периода, които да послужат като приложни

[3] При превода на Библията на езиците на туземни народи, Ю. Найда се стреми към "ефекта на еквивалентост", постижим чрез семантичен структурен анализ и съобразяване с референтното и конотативно значение (по-подробно виж в Хатим и Мандей 2004: 34, 35, 47).

инструменти за бъдеща терминологична банка в помощ на преводаческата практика, отчитаща стиловия регистър на текста.

За постигането на тази цел беше необходимо решаването на следните по-**конкретни задачи**:

1. Създаване на корпус от преводни текстове на утвърдени български автори, както и от текстове от англоезични автори, посветени на разглежданите исторически периоди. От изследваните заглавия петдесет са преводни от български език, двадесет и две са на англоезични автори, и ограничен брой са английски преводи на автори, пишещи на трети език (руски, полски). Петдесет и шест заглавия са включени в електронен корпус.

2. Извличане на преводни еквиваленти за термини и имена от корпуса и от печатните издания, като при наличие на варианти се анализира техният ко-текст. Подборът за анализ в текстовата част на термини и собствени имена от трите разглеждани периода на българската история се основава върху следните **критерии**: **а)** наличие на повече от един преводен еквивалент, включително и варианти в тяхната ортография, в различни контексти и у различни автори; **б)** полисемия и трудност при разграничаването на термина от културни традиции, различни от българската; **в)** национална специфика и значение в историографията и изкуствознанието (например средновековната титулатура и тракийските култови предмети); **г)** асоцииране с променен идеен и исторически контекст; **д)** липса на утвърден преводен еквивалент. Критериите за подбор на термините, включени в глосарите, са описани в уводната част на самите глосари.

3. Семантичен структурен анализ на варианти преводни еквиваленти в текстовете за българско историко-културно наследство на английски език от перспективата на конститутивните критерии на текстовата лингвистика, от една страна, и динамичната и формална еквивалентност при подбора на преводни еквиваленти, от друга.

4. Сравнителен анализ на възможната рецепция на алтернативните еквиваленти – "формални", т.е. точни лексикални съответствия, и "динамични", т.е. парафрази, уточняване на значението, описателно "адаптиране" по таксономията на преводните измествания – в различен стилов регистър (научен и популярен текст).

5. Установяване на различни ортографски варианти (наложени в целевия език, транслитерации от исторически извори и възможни транскрипции на съвременно българско изписване) на собствени имена от тракийската Античност, ранното българско Средновековие, и светителски имена, и преценка на информативната стойност на тяхната употреба от гледище на стиловия регистър, ко-текста и контекста на превода.

6. Разработка на двуезични терминологични и/или ономасиологични глосари за трите разглеждани области на националното историко-културно наследство. За периода на националното Възраждане, глосарът е посветен на православното титулуване и агионимия, която по мои наблюдения поставя много нерешени въпроси за ортография на светителските имена, както и на имена и понятия, свързани с техните жития и иконография. Глосарите ще бъдат оформени в табличен вид, отчитащ предложените формални и динамични преводни еквиваленти, така че да е възможно тяхното преобразуване в терминологични бази данни с отчитане на еквивалентността в различни стилови регистри (научен и популярен текст).

7. Конкретиката на семантичния структурен анализ в трите сфери поставя различен тип проблеми при превода (например "преводността" чрез заемки или описания на титулатурата в Средновековието и множествената афиксация на тракийските етноними). По тази причина в началото на всяка глава ще уточня специфичните конкретни задачи на съответния анализ.

4. Очаквани резултати

За подбрани понятия и имена от трите разглеждани сфери на националното наследство, основен очакван резултат е обосноваването на преводаческа стратегия при подбора на еквиваленти. Преводаческата стратегия ще е основана на детайлен сравнителен анализ на семантиката на алтернативни еквиваленти в езика на превода.

Очакван резултат е също създаването на база за подбор на алтернативни преводни еквиваленти за по-широк кръг от термини и имена под формата на терминологични и ономасиологични глосари, които да отчитат стиловия регистър и реципиента на текста.

5. Теоретична база и методология на изследването. Преглед на основна литература върху теорията на превода

Основни теоретични отправни точки на дисертационния труд са на първо място онези аспекти на теорията на превода, които имат отношение към нехудожествен текст; при разработката на ономасиологичната част изследването се гради също върху някои теоретични обосновки на съществуващи системи за транслитерация на българските букви с латински. Като отправна точка за анализ на комуникативната стойност са използвани също конститутивните критерии за текстуалност на текстовата лингвистика.

- Изследването се базира предимно върху теорията за формалната и динамична еквивалентност, формулирана от Ю. Найда. Найда разграничава структурно-еквивалентния превод ("формален" или "полиран" – *glossy*), който е фокусиран върху формата и съдържанието на изходящия текст, от една страна, и динамично-еквивалентния превод, насочен не толкова към значението в изходния текст, колкото към реакцията на реципиента (еквивалентния ефект) и неговите принципи, от друга.[4] Като методологическа отправна точка са използвани също дихотомиятата референтно – конотативно значение и необходимостта от семантичен структурен анализ, включващ както семиотичната среда (ко-текста), така и контекста, формулирани от Ю. Найда и Ч. Тейбър. Анализът на референтното значение при преводни еквиваленти в библейския текст включва уточняване на значението, избор при по-широк набор от "хипоними" на по-общ генеричен термин в приемащия език, както и определяне на степените на "добро-лошо" и официалност при конотативното значение.[5] Приложена е също теорията за "преводните измествания" на Ж.-П. Вине и Ж. Дарбелнет, която описва методите на пряк и косвен превод: адаптивният косвен превод може да се разглежда като "доближаване" до културата на реципиента, докато прекият (формален) и заемките – като "очуждаване".[6] Отношение към разглежданите въпроси имат и традуктологичните модели на други автори. От тях трябва да отбележим: дихотомията на Лорънс Венути за "видимост" и "невидимост" на преводача (първият подход "очуждава" текста, оставя го по-близък до изходната култура, а

[4] Найда (1964: 159-60, 166-70).
[5] Найда и Тебър (1969: 58-9, 68, 94-6).
[6] Вине и Дарбелнет (1958 [1995]: 30-41).

вторият го "одомашнява")[7]; възгледа на К. Райс и Х. Вермеер за превода като междукултурен трансфер и преводача като реципиент и емитент[8]; теорията на И. Евен-Зохар и Г. Тури за полисистемата, чиято най-активна подсистема е преводната литература[9]; разбирането на Г. Тури за зависимостта на "преводаческото поведение" от семиотичните мрежи на две културни системи[10]; новаторското дефиниране на "еквивалентността" от А. Нойберт като семиотична категория със синтактични, семантични и прагматически компоненти, от които прагматическите модифицират другите два, макар и семантичните да са приоритетни[11]; възгледа на Дж. Катфорд за двата вида непреводимост – лингвистична и културна[12].

- Теоретична основа при съпоставителния анализ на алтернативна ортография на български исторически имена на английски език е разграничението между лингвистични фактори при предаването на имена от един език на друг, от една страна, и традицията като основен екстралингвистичен фактор, от друга. Това разграничение, както и преценката на "взаимодействието и относителната тежест на различните езикови и извънезикови фактори" са обосновани от българския англицист А. Данчев (1995:72). За предлаганите транслитерации на собствени имена е следвана основно кодифицираната през 2009 г. система на английски ориентирана транслитерация, но са ползвани и някои принципни обосновки на системата Данчев-Холман-Димова-Савова. От тях заслужава да отбележим на първо място предимството на транслитерирането пред транскрипцията (приложима в обратния случай – при изписването на английски имена на кирилица), обосновано върху предимно фонетичния и само отчасти морфологичен правопис на българския език (Данчев и колектив 1989: 20, 52); на второ – допустимостта на дифтонгалната

[7] За дихотомията "одомашняване" – "очуждаване" у Венути, виж Хатим и Мандей (2004: 103, 229-30)

[8] За Райс и Вермеер преводът е подвид на културния трансфер и неговата уместност може да се прецени само с оглед на поставената цел, "скопос". (Райс и Вермеер 1984, първа глава).

[9] Разбирането на Зохар и Тури за преводната полисистема премества акцента от точността и еквивалентността към ролята на текста в новия контекст или "поетиката на приемащата култура" (Баснет 2002: 7, Евен-Зохар и Тури 1981).

[10] Тури разглежда превеждането като дейност, подчинена на нормативните системи в поне две културни традиции (Тури 1995: 56).

[11] За йерархичната структура на компонентите на преводната еквивалентност у Нойберт виж Баснет (2002: 35-6).

[12] За видовете лингвистична непреводимост (неопределеност породена от общ експонент, например еднакво изписване, полисемия, олигосемия) и културната непреводимост, породена от "пълното отсъствие" на определена ситуация в културата на приемащия език, виж Катфорд (1965: 93-109), Баснет (2002: 39-41).

транслитерация (съвпадаща с транскрипция) с надредови знаци (пак там: 33) при понятия като "боила".

- Дефинираните от Р. Богранд и В. Дреслер в "Увод в текстовата лингвистика" конститутивни критерии за текстуалност, макар и не пряко свързани с преводното преструктуриране в езика-цел, имат универсално приложение и към рецепцията на преведен текст. Някои от тях – кохерентността, приемливостта, и информативността – са ползвани в настоящото изследване като критерии за комуникативността на преводните текстове за национално историко-културно наследство.

За **методологична** основа на дисертационния труд е ползван семантичният структурен анализ на преводната еквивалентност, който от своя страна се основава върху описание на употребата и съпоставка на възможната рецепция в различен ко-текст и контекст. Сравнителният анализ частично се опира и върху диахронен семантичен анализ на социо-културната среда на изходния и приемащия език, отчитайки промяната на традиционни историографски възгледи.

6. Структура

Дисертационният труд се състои от предисловие, четири глави, заключение и приложения.

Настоящото **Предисловие** описва накратко основанията, които доведоха до избора на темата и написването на дисертационния тезис. Посочени са обектът и предметът на изследването, както и факторите, които стоят в основата на убеждението, че темата е актуална. Формулирана е основната цел и задачите, чието изпълнение произтича от нея. Представени са очакваните разултати и е описана основната теоретична и методологична рамка, както и структурата на труда.

Първа глава съдържа сбит преглед на философски и лингвистични възгледи, които представляват по-широка методологическа основа на изследването, тъй като имат пряко или косвено отношение към преводните текстове за историко-културно наследство и са оказали влияние върху отношението ми към преводаческата практика. Тук са включени шест части: първата е посветена на прогностиката за социалната роля на английския език;

втората разглежда логико-позитивистичната и херменевтична перспектива към контекста; третата съдържа преглед на семиотични теории; четвъртата и петата представят накратко лингвистичната прагматика и критическия дискурсивен анализ; в шестата се прави преглед на някои конститутивни критерии на текстовата лингвистика. Приведени са и примери за трудностите, които различията в контекста представят пред преводаческата практика в областта на културното наследство.

Втора глава е посветена на превода в сферата на наследството от антична Тракия и се състои от три основни части. Първата част представя контекстуалните различия в интерпретацията на тракийското наследство в приемащата и българската културна среда. Втората анализира терминология от материалното наследство – могилните градежи, свещените природни места, храмовете, оръжията, съдовете и орнаментиката, и се състои от пет дяла. Третата разглежда семантиката на преводни варианти от тракийската топонимия и ономастика от гледна точка на рецепцията на традиционна и осъвременена ортография и включва три дяла.

Трета глава разглежда семантиката на алтернативни англоезични еквиваленти на термини и имена от българското Средновековие. Главата има седем основни части: В първата част анализът визира променената парадигма в концепциите за етническия произход на българите и тяхното отражение в превода; втората част е посветена на предхристиянската владетелска титулатура; третата част обръща специално внимание върху адаптивния превод на аристократичните титули; четвъртата анализира преводните еквиваленти на българската владетелска титулатура от християнския период, отчитайки традиционни варианти и предлагайки нови; петата част отчита конотациите при различните определения на типа българска средновековна държавност; шестата част предлага критическо-дискурсивен анализ на аксиологическата семантика на етноними, свързани със средновековна България; седмата част разглежда семантиката при различна ортография на владетелски собствени имена.

Четвърта глава е посветена на превода на понятия от епохата на Българското национално възраждане и съдържа четири части: първата част разглежда семантиката на понятията Възраждане и Ренесанс в английски и български контекст и се състои от два дяла; втората част анализира преки и

адаптивни преводни еквиваленти на институционални понятия от периода и се състои от четири дяла; третата част предлага контекстуална обосновка при алтернативни преводи на понятието "народни будители" и съдържа шест дяла; четвъртата част предлага анализ на православна терминология и агионимия от перспективата на "одомашняването" и "очуждаването" в езика на приемащата култура и се състои от седем дяла.

В **заключението** е направено обобщение на резултатите от семантичния анализ на преводни еквиваленти от трите разглеждани области на историко-културното наследство. Представени са основните изводи от работата върху проучения текстов материал и са очертани постигнатите резултати. Отразен е научният принос на изследването и са очертани перспективите за развитие и разширяване на традуктологичните търсения в сферата на превода на текстове за наследството.

Приложенията включват три двуезични глосара: първият е за термини и имена, свързани със средновековна България; вторият за термини и имена, свързани с древна Тракия, и третият – за светителски имена и православна църковна титулатура. Четвъртото приложение е фотографски материал, документиращ текстове за историко-културното наследство.

Приложени са библиографски справки за **цитирана, консултирана и справочна литература**. Отбелязани са текстовете, включени в електронния корпус за анализ.

I. Обзор на лингвистични и философски възгледи от гледна точка на преводните текстове за историко-културно наследство

I.1 Ретроспективен и прогностичен поглед към английския език като културен медиатор

От епохата на древните империи до колониалната епоха – от Македония на Александър Велики до Британската империя – са правени опити за налагане на един общ език за комуникация, т. нар. lingua franca. В елинистическата империя на Александър Велики един атически диалект, койне, придобива статут на официален език на администрацията. Ролята на койне е обобщена от изследователя на античността Питър Грийн така:

> Естествено, гръцката култура не оставя никакви съществени следи нито в Иран, нито в Индия, освен в своите собствени анклави (...). Атическият койне наистина става полезен lingua franca в области, сравнително близки до мястото на Вавилонската кула; но това е станало преди всичко по търговски и административни причини.
>
> (Грийн 1990: 324, превод мой, Ж.Х.)

В постмодерната епоха английският език придобива различна роля. Той е не само административен инструмент и медиатор на британската култура, а постепенно се превръща в средство за представянето на други култури пред англоезична аудитория. Както изтъква П. Грийн, в античността койне получава своето „освещаване" и популярност едва след като изиграва решаваща роля за разпространението на християнството (пак там: 324).

Освен ролята си на културен медиатор в постмодерната епоха, английският език има и предимството на глобалното си разпространение – според данни на Британския съвет всеки един от петима жители на Земята говори английски език. (Градъл 2000: 2). Съществува и друг фактор, който улеснява използването му за представяне на културни ценности: целевата аудитория на текстове за културно и историческо наследство е като цяло високообразована. В своята прогностична книга за развитието на английския език Питър Градъл нарича тази прослойка, говореща английски като втори език, "социален елит":

> Всеки колониален процес имаше различни лингвистични последствия. Първият създаде диаспора от носители на английския език (...), като всяко заселване в крайна сметка създаде свой собствен вариант на езика. Вторият тип (...), превърна английския във втори език на елита (...).
>
> (Градъл 2000: 10, превод мой, Ж.Х.)

В условията на България реципиентите на английски текст, представящ нашата култура, засега принадлежат предимно към групата на тези, за които той е ро́ден, а не втори или чужд език, т.е. те произхождат предимно от Великобритания. От една страна, това ни позволява да ползваме традиционната британска версия на езика, а от друга ни освобождава от задължението да съобразяваме своя текст така, че той да бъде „приемлив" (отговарящ на текст-лингвистичния критерий "acceptability") за говорещите английски като втори или чужд език.

Очаквам това положение да се промени в бъдеще. С разширяването на „глобалното село", взаимното проникване на глобално мислене и локално действие и превръщането на туризма в един от основните сектори на световната икономика, България ще става все по-популярна дестинация и за хора, говорещи английски като втори (например Индия) или като чужд език. Както признава Градъл, това влияе и върху самия английски език: " Туризмът е една добре документирана форма на поток от хора, която има значително влияние върху употребата на английския език." (Градъл 2000: 36, превод мой, Ж.Х.) От гледна точка на разбирането за "динамично" (адаптивно) преводно реструктуриране, за такива реципиенти по-подходящи ще бъдат разглежданите в последващия анализ еквиваленти в популярен стилов регистър.

I.2 Позитивизъм, херменевтика: значението на културния контекст за разбирането

Докато в началото на XX в. Ф. дьо Сосюр определя границите на лингвистиката като клон на науката за знаците ("семиология") и се стреми да определи отношението между "акустичен образ", знак, и значение в структурата на

естествените езици[13], то езикознанието от средата и края на XX век се насочва към разбиране на взаимната зависимост между контекста („средата") на едно изказване и неговите значения, а също и неговия анализ като акт във времето и пространството. Течения като прагматика (Дж. Остин[14], С. Левинсън[15]), когнитивна лингвистика (В. Евънс, Ж. Фоконие[16]), учението за принципите и параметрите на Универсалната граматика (Н. Чомски)[17], текстовата лингвистика (Р. Богранд, В. Дреслер)[18] имат своя генезис във философските идеи на логическия позитивизъм (Р. Карнап, „Логически синтаксис на езика"; Л. Витгенщайн, „Логико-философски трактат"). Интелектуалният бунт на философа-лингвист Витгенщайн и търсенето на значение във философските „пропозиции" неизбежно го довеждат до семантичен лингвистичен анализ (верификация) на научните изказвания. Колкото и „статичен" да изглежда неговият аналитичен подход, философът всъщност предпоставя езика като динамична, развиваща се кагегория, доколкото той трябва да се нагоди според света, а не обратното. По думите на Л. Уд и Р. Крогер (2000: 8): „езикът е действие". Сентенцията, приписвана на Витгенщайн „Не търсете значението, търсете употребата" (цит. по Кос 2006) се превръща в девиз. Може да се счита, че максимата „цялата философия е критика на езика" (Витгенщайн 1988: 66) поставя началото на разширяването на спектъра на езиковедските изследвания и свързването им с други области на познанието като психолотия, социология, културна антропология, религиознание.

Херменевтичният подход свързва „разбирането" на текста с познаването на неговия исторически и културен контекст. Херменевтиката е разбирана първоначално – в периода на християнската патристика и в Средните векове – като методология за тълкуване, интерпретация на библейски и други древни текстове. Това е постигано чрез съпоставки и анализи, например, на старозаветни и новозаветни текстове. Едва по времето на протестантската реформация и

[13] За отношението семиология – лингвистика виж Сосюр (1992: 48); за природата на езиковия знак (единство на понятие и акустичен образ, произволност, линеен характер и (не)изменяемост) – пак там, с. 95-108.
[14] За различните видове речеви актове виж Остин (1975 [1962]), лекция VIII.
[15] За предмета на лингвистичната прагматика виж Левинсън 2003 [1983], първа глава "The scope of pragmatics".
[16] За теорията на "концептуалното сливане" на Фоконие и Търнър виж Евънс и Грийн (2006, глава 12).
[17] Чомски (2012: 78-79, 189-192, 215).
[18] Богранд и Дреслер (1992 [1981]).

Просвещението тези текстове се „секуларизират" и „трудни" пасажи от Новия завет започват да се тълкуват във връзка с обществения и исторически контекст.

В романтическата епоха Фр. Шлайермахер разграничава граматическата от психологическата интерпретация на текста, като втората трябва да разбере творбата в нейната цялост чрез вникване в особените съчетания на идеи. Шлайермахер определя херменевтиката като „изкуство за избягване на погрешното разбиране" (цит. по: Гадамер 2008: 7). Като преводач на Платон немският философ описва дилемата "очуждаване" – "одомашняване" на превода, определени от него като приближаване до автора или до читателя.

През XX в. М. Хайдегер настоява за разбиране на социалния контекст на текстовете, които не могат да бъдат интерпретирани с методите на природните науки. Авторът въвежда концепцията за „херменевтичния кръг" или собствено херменевтичното разбиране на текста. Той може да се разбере в своята цялост само във връзка с отделните си части; отделните части обаче също могат да бъдат разбрани само във връзка с цялостния текст. Но този кръгов характер на интерпретацията не я прави невъзможна; напротив, така се набляга на необходимостта, щото значението да се търси в историческия, културен или литературен контекст. В „Битие и време" авторът използва херменевтичния кръг (или „спирала") за да постигне разбиране на Битието чрез последователни ре-интерпретации.

> Решаващо е не да се излезе от кръга, а да се влезе в него по правилния път (...). (...) за нашата интерпретация първа, последна и постоянна задача е по никакъв начин да не позволим предварителните ни състояния, предвиждания и представи да бъдат представени чрез фантазии и популярни концепции, а напротив, да внесем сигурност в научната тема като преработим тези предварителни структури чрез самите неща.
>
> (Хайдегер 1962: 195, превод от английски мой, Ж.Х.)

От гледището на настоящото изследване можем да обвържем Хайдегеровото разбиране с необходимостта преводачът на текстове за историко-културно

наследство да познава не само целевия език, но и контекста както на изходната, така и на приемащата култура. Потвърждение на това намирам например в сложността при предлагането на преводни еквиваленти за тракийските култови градежи, оръжия и сакрални съдове, чийто подбор трябва да се съобрази както с принадлежността им към самобитна магическа традиция, така и с различната денотация и конотирането на английските термини.

От херменевтичната традиция трябва да отбележим също П. Рикьор и Ж. Дерида. В есето „Моделът на текста: смисленото действие, разглеждано като текст" Рикьор употребява понятието „дискурс", което трябва да опише езика в действие, "езика-събитие" (Рикьор 1984: 186). В „Господството на метафората: създаването на значение в езика" (Рикьор 1991: 104) авторът разсъждава върху „свежите" (novel) метафори, които събуждат система от асоциации и създават ново значение, чието разбиране е своего рода творчество. Същата теза е развита по-рано от Дж. Оруел в есето „Политиката и английският език" (Христов 2009). Патосът на тези разбирания е противопоставянето на дискурса и наратива, от една страна, и езика, разбиран като като извън-времева структура, от друга. В нашата перспектива – превода на текстове за историко-културното наследство – рецепцията може да бъде повлияна не само от нарушение, например, на синтактичната структура в текста на приемащия език, но и от нарушения наратив.

В своя труд „За граматологията" Ж. Дерида „деконструира" отношенията между класически постулати на структурната лингвистика като дихотомията език-реч и категорията писменост. От гледната точка на исторически-релативния „дискурс" (обект на смяна и пре-дефиниране в различните епохи и времена според неговия учител М. Фуко) всички системи на вярвания, макар и да изглеждат рационални, подлежат на критика. Всъщност те са функции на обществото, културата и езика, извън които не съществува „чисто знание". Патосът на Дерида, „деконструирайки" основни понятия на традиционното езикознание, е в преодоляването на неговите ограничения при анализа на езика единствено като затворена система, извън обществения и исторически „дискурс".

Парадигмата, в която са уместни определен стил и стереотипи, невинаги се осъзнава от този, който ги ползва, а в друг „дискурс" те стават „енигматични"; типичен пример са някои текстове в българското изкуствознание, които ще

разгледаме по-долу. Всъщност те принадлежат на друг обществен и цивилизационен „дискурс". Преодоляването на тяхната некомуникативност в английски превод може да се сблъска със сериозни трудности също и поради нарушаването на някои критерии за текстуалност от текстовата лингвистика.

Едно от клишетата, с които съм се сблъсквал в работата си като преводач на текстове в областта на изкуството е например терминът „високохудожествен". Семантиката му определено е аксиологична и предполага оценъчно степенуване, подходящо за друга, отминала епоха, в която течения в западното изкуство можеха да са „упадъчни", „реакционни" или „нехудожествени". Впрочем такава оценъчност може би ще е по-близка (приемлива) за реципиенти на текста, които са носители на немски език. Тоталитарната обществена система в Германия (непрекъсната в източната и част от 30-те години на XX в. до падането на Берлинската стена през 1990 г.) налага оценъчни термини за визуалните изкуства, каквито в английската традиция липсват. В нацистката фразеология такива са например „ентартете кунст", изродено изкуство, или „афтеркунст", упадъчно изкуство (Желев 1982: 140). Атрибутите с положителна конотация гравитират около категориите „героичност", „връзка с народа", „простота", „идейност", които са и критериите за (високо)художественост.

Превеждайки горния термин се налага да променим и „интенционалността" в авторовия текст, която трудно може да постигне „приемливост" у англоезичния реципиент, носител на културна традиция, в която това клише отсъства. Затова се налага в два различни пасажа от една и съща статия преводът на „високохудожествен" да е съвсем различен. Например „най-високохудожествените образци на иконописта" може да се преведе „*the most artistically elevated images in iconography*", докато „иконите като паметници със самобитен и високохудожествен облик" – „*icons* (…) *being works of sui generis singular and superior art*". Друго упорито клише, което можем да намерим в същата статия, посветена на съвременната българска иконопис, е „идеен". Термин със същия денотат и конотация в английски език липсва поради споменатия исторически контекст на развитието на английското изкуство, което никога не е било обект на тоталитарна или друга извънхудожествена принуда. Преводът му всъщност е *ideological*, „идеологически". Такъв атрибут е невъзможен в коментар за православното

изкуство, което „влияе върху формирането на идейната атмосфера". Отново авторовата интенционалност трябва да бъде променена в английския превод, например чрез замяната на „идеен" с „духовен": „*Orthodox art has influenced the formation of the spiritual environment*" (Попова 2008: 3, 4, 8).

В коментар за изложба на рисунки от Владимир Димитров – Майстора в галерия "Bulgary", изкуствоведката Аксиния Джурова също е повлияна от остарели стереотипи. При „по-сносни условия за творчество", твърди авторката, „биха се направили работи – живи дела, паметници, които биха движили идните поколения за възход на нацията ни към братство между народите, за общо благо на всички хора на земята" (Джурова 2004). Обобщението в заключителния абзац наистина може да бъде „възприемащо се" ("acceptable") за англоезичен читател, но ако той направи асоциация с фалшивата декларативност на един отживял ляв интернационализъм. Такава асоциация е възможна единствено за високообразовани реципиенти (запознати с антиутопичната ирония на Оруел или Хъксли), които са само част от целевите читатели. Но за тях, както и за останалите англоезични читатели, социалната утопичност на това изречение не прави по-разбираема несъмнената връзка между национална идентичност и световни тенденции в изкуството на художника. Може би точно затова преводачът е избягнал превода на „възход на нацията", оставяйки чисто „интернационалното" звучене на изказването: „*...we could do things – live acts, monuments, which would move the coming generations into prosperity in brotherhood between peoples, toward the common good of all people on earth*." Така то може би е наистина по-„възприемащо се", макар и да става по-нерелевантно към своя контекст.

I.3 Семиотичната перспектива

Зараждането и развитието на теченията в съвременната лингвистика, които имат отношение към нашето изследване, са свързани и със семиотичните теории, развити през миналия век. Без да се спирам в детайли върху тях, ще отбележа разбирането на Ч. Пърс за конвенцията, която управлява действието (семиозиса) на думите и тяхното денотиране[19], която от гледна точка на настоящото изследване може да бъде различна в двете култури на преводно общуване и така да определи

[19] Бърч 2013, глава 11

различна денотация дори за преки буквални преводни съответствия – например "могила" (*mound*). От семиотичната перспектива в езиковите изследвания ще спомена още Р. Якобсон, както и разбирането за принципите и параметрите в Универсалната граматика, а именно параметъра, който позволява изпускане на подлога в синтаксиса на някои езици (pro-drop parameter)[20].

В своето есе „За лингвистичните аспекти на превода" Р. Якобсон определя три начина за интерпретация на „вербалните знаци": вътрешноезикови, междуезикови (превод) и интерсемиотични. При интерсемиотичната интерпретация преводачът се концентрира не толкова върху „вербалните знаци", а предимно върху цялостното послание на текста. „Взаимната преводимост" на езиците е първото условие, което трябва да се има предвид при превод; а проблемът с дефицита на лексика в даден език може да се реши чрез използване на неологизми, перифрази и пр. (Якобсон 1959).

Един от параметрите на Универсалната граматика у Чомски е "нулевосубектността", подчинена на универсалния принцип, че всяко изречение във всеки език има подлог и сказуемо. Стойностите на този параметър, нулевосубектност и ненулевосубектност, определят чрез съпоставяне два типа езици – тези, при които подлогът може да се изпусне (например повечето славянски и романски) и такива, при които не може (германските). Именно недооценяването на този "параметър" има за следствие преводното „пренасяне" на български словоред в английски и недопустимото там изпускане на подлога. В редакторската си практика съм се сблъсквал с много такива примери.

I.4 Културният контекст от гледна точка на лингвистичната прагматика

За разлика от семантиката, която изследва значението извънконтекстуално, лингвистичната прагматика се стреми към обосноваването на значението в конкретен контекст (Левинсън 2003: 20). За съжаление, анализите на значението от лингвистично-прагматическа гледна точка са предимно върху материал само от един език (обикновено английски), докато философското основание на тези усилия има претенцията да конструира една универсална система от понятия, правещи

[20] За "нулево-" и "ненулевосубектността" при сравнение на английския, италианския и френския синтаксис виж Чомски 1982[1981]: 240-242.

резултатите на логическия анализ точно формулируеми. Теоретикът на прагматиката Стивън Левинсън разбира тази слабост в своята област, а също така и големите потенциални възможности за междуезиково приложение на лингвистично-прагматическите изследвания и анализи.

> Проблемът тук е, че други езици (особено неиндоевропейски) просто не са подлагани на същия вид анализ. Още по-жалко е, че проведените досега проучвания (...) подсказват възможността прагматическата организация да се поддава на много интересни междуезикови изменения. Но докато не разполагаме с повече информация, можем само да гадаем дали развитите досега категории на анализ са универсално приложими или не.
>
> (Левинсън 2003: xi, превод мой, Ж.Х.)

Лингвистичната прагматика се определя от Дж. Юл като „изучаване на това, което иска да каже говорещият". Авторът също анализира единствено текстове на английски език. Но следващото определение бихме могли да коментираме и от преводаческа гледна точка, защото споменатите от него „споделени допускания и очаквания" всъщност биха могли да се отнесат и към комуникативността на преведен текст за българското културно наследство.

> Прагматиката е изучаване на „невидимото" значение, или как разбираме какво се има предвид, дори когато това всъщност не е казано или написано. За да стане така, говорещите (или пищещите) трябва да са в състояние да спазват зависимостта си от множество споделени допускания и очаквания, когато се опитват да общуват. Изследването на тези допускания и очаквания ни дава някакво разбиране за това как винаги съобщаваме повече, отколкото казваме.
>
> (Юл 2006: 112, превод мой, Ж.Х.)

Често непознаването на „очакванията" на англоезичния читател могат да доведат до невъзможност за ясна денотация. Като пример ще посочим българското национално Възраждане или народните будители. В повечето случаи нито първото е равнозначно на Ренесанс, нито будителите са дейци на Просвещението.

Семантиката на тези понятия ще разгледаме в главата за превода на текстове за българското възрожденско наследство на английски език. Прагматическата методология за семантичен анализ би могла да бъде полезна и в нашата област с изискването за „споделеност", постижима чрез познаването на поне два културни контекста. Тяхното непознаване най-често има за резултат терминологични неточности, но също и неподходящ регистър на стила.

I.5 Критическият дискурсивен анализ на Норман Феърклъф: глобализацията и езикът

Зависимостта между аспектите на езика и неговите трансформации, от една страна, и социо-политическия контекст на неговата употреба, от друга, е предмет на изследване и от школата на критическия дискурсивен анализ. Основателят на течението Норман Феърклъф предлага тристепенен модел за изследване на текстове – на микро равнище това е текстов анализ (синтаксис, тропи, реторични прийоми), на мезо равнище се изследват отношенията "производител"-консуматор на текста, а на макро равнище – интертекстуалните и интердискурсивни елементи, както и обществените нагласи, които му влияят и се влияят от него. В „Език и глобализация" Феърклъф изброява следните „разнообразни гласове в продължаващия разговор за глобализацията", чиито дискурсивно взаимодействие подлежи на изследване: академичен анализ, правителствени агенции, неправителствени агенции, медии, хора в ежедневието (Феърклъф 2006: 6).

Както е видно от набелязаните от Феърклъф сфери за изследване, авторът неизбежно засяга разнообразни научни направления освен собствено лингвистичното поле на изследване – социология, международни отношения, политическа икономия, психология, като основен фокус е взаимното въздействие между властовите отношения и езиковата употреба. Тази тенденция (освен интердисциплинарна, можем да я наречем и „паралингвистична") може би е исторически-логичен контрапункт на традиционната строга диференциация в западната научна традиция. Самият Феърклъф определя своята изследователска работа като „транс-дисциплинарно социално проучване" (Феърклъф 2006: 151).

Критическият дискурсивен анализ дава възможна гледна точка и към текстовете за българското историко-културно наследство: да се изследва не само

възможната рецепция на преводни варианти, но и тяхното влияние върху обществени нагласи. Такава сложна задача не е предмет на настоящия дисертационен труд, но перспективата за подобно изследване заслужава да се обмисли.

I.6 Комуникативността на текста и критериите за текстуалност на текстовата лингвистика

Предмет на анализ за текстовата лингвистика, чиито основи поставят Р. дьо Богранд и В. Дреслер през осемдесетте години на XX век, е текстът като "хипер-изречение" и, както при дискурсивния анализ, начинът, по който се осъществява общуването в определен социум. Както заявяват авторите, „познанието и разбирането са изключително чувствителни към контекстите, в които те се проявяват" (Богранд и Дреслер 1992: 92, 93). Макар и ползвайки (в духа на синтактичния анализ при трансформационната граматика) формалнологически понятиен апарат за илюстрация на истинни и неистинни твърдения, в главата за кохерентността на текста в „Увод в текстовата лингвистика" (1992 [1981]) Богранд и Дреслер признават ограниченията на формалнологическия подход в изучаването на текстове.

Авторите разглеждат текста като комуникативно "проявление" (occurrence), която трябва да изпълни седем критерия за текстуалност – кохезия, кохерентност, интенционалност, приемливост, информативност, ситуативност и интертекстуалност. Богранд и Дреслер считат, че незачитането на един или повече от тези критерии може да доведе до превръщането на текста в не-текст, т.е. до загуба на неговата комуникативност. Според авторите този ефект може да бъде предизвикан само от „грубото" им нарушаване (Богранд и Дреслер 1992: 34) поради когнитивната способност на човек да разпознае интенционалността на автора, дори когато е налице известно нарушение. При преводен текст обаче, особено когато той се отнася до чужд за възприемащия културен контекст, границата на допустимото отклонение е твърде ниска и рецепцията може лесно да бъде нарушена.

В текстовата лингвистика съществуват и други типологични схеми за критериите за текстуалност, като се подчертава например значението на

"свързаността" (дълбока и повърхнинна) и "граматичността". Според Тодорова (2012: 47-8) може да се твърди, че всъщност дълбоката и повърхнинна свързаност съответстват на дефинираните от Богранд и Дреслер кохерентност и кохезия. В настоящото изследване ще се придържам към тяхната класификация.

Текстовете за българско историко-културно наследство на английски език могат да бъдат добра илюстрация за действието на повечето конститутивни критерии за текстуалност на текстовата лингвистика. В следващото описание няма да се спра само на последните два: ситуативност и интертекстуалност, тъй като първият има отношение към конкретната ситуация, която може да изисква непълно кохезивен текст (например кратко съобщение), а вторият засяга възприемането на текст, свързан с друг, познат предварително.

I.6.1 Повърхнинната кохезия на текста

Кохезията е първият конститутивен критерий, означаващ повърхнинната свързаност или синтактичните зависимости. Текст за историко-културното наследство с нарушена кохезия може въпреки това да бъде комуникативен за англоезичен реципиент при условие, че той има опит във възприемането на изречения с неанглийска синтактична структура, която по мои наблюдения е една от най-често срещаните неточности в подобни текстове. Например само на две страници в англоезичното издание на сборника "Древните българи: дискусията продължава" (Степанов 2014: 56-7) срещаме: "...in the relief sought are primarily the 'secular cause-and-order", "Outlined also was the ... approach...", "...identified has been their common horse image", и др.

В настоящия труд синтаксисът е обект на изследване единствено по отношение на сложни именни фрази при превод на понятия, отсъстващи в приемащата култура (например "читалище"). Нарушаването на строгия английски субект-предикат-обектен словоред вероятно е слабост на превода и редакцията, които, за разлика от превода на художествена литература, обикновено не се осъществяват от носители на приемащия език. Тази слабост обаче е преодолима с компетентна редакторска намеса и не се нуждае от нарочен лингвистичен анализ. По отношение на нарушената кохезия е от значение преди всичко недооценяването на текстовете за културно-историческо наследство, особено когато техни целеви

реципиенти са масовите туристи. В главите, посветени на различните тематични сфери на тези текстове ще разгледам възможността за диференциран подход в зависимост от реципиента. Такъв е например въпросът дали да се ползват имена от православната агионимия според гръцката или според англосаксонската традиция. От гледище на текстовата лингвистика, при следването на един подход при превода на светителски имена в определен стилов регистър може да се приложи и разбирането за лексико-тематичните полета. Добрева и Савова (2004: 198-201) и Тодорова (2012: 98-102) ги определят като групиране на думи и изрази с определен семантичен признак в състава на конкретния текст. За запазване на семантичната еднородност (изотопия) и постигане на "еднозначно и точно означаване" в текст с единен стил (както научен, така и популярен), трябва да се предпочитат еднотипни названия.

Не е приемливо да има тематична сфера или реципиенти, за които да се допуска нарушаването на повърхнинната синтактична кохезия на текста. Дори ако комуникативността е частично съхранена, това определено изисква усилие от страна на възприемащия. За съжаление, съществуват и примери, където неспазването на повърхнинната кохезия (обикновено словореда) променя дори значението на текста. В статия от рекламно издание за град Варна четем: „*Here is the Grand Piano, which was discovered with the First International Festival of Music*", в обратен превод „Тук е роялът, който беше открит при първия Международен музикален фестивал" (Христов 2010 а: 122).

I.6.2 Кохерентност на текста

Слабостите в повърхнинната кохезия са лесно преодолими, например с компетентна редакторска намеса. Тя е обаче е първият стандарт, без чието осъществяване не могат да се постигнат и следващите. Често, особено в сферата на изкуствознанието, комуникативността на текста се затруднява от нарушената кохерентност, която Богранд и Дреслер определят като съответствие с „установената версия на реалния свят" (противопоставена на „света на текста"), която е „валидна за едно общество или социална група". При преводите в споменатата област постигането на кохерентност е затруднено от остарели клишета, които нямат свой еквивалент в обществения дискурс на англоезичния свят. Кохерентността на текста трябва да се разбира като възможност за

взаимодействие между понятията на „текстовия свят” (техния континюитет), от една страна, и познанието на реципиента за света – от друга (Богранд и Дреслер 1992: 84, 85). Текстове на английски език, изпълнени с понятия, характерни за изкуствознанието на соцреализма като "високохудожедствен", "идеен", или с маниерен изкуствоведски стил (коментирани по-горе в раздела за херменевтичната традиция и значението на контекста) са трудни или невъзможни за възприемане от англоезични реципиенти. При такива текстове трябва да спомена и нарушаването на два други конститутивни принципа за текстуалност – интенционалност и приемливост (acceptability).

I.6.3 Интенционалност и приемливост в превода на остарели стереотипи

Интенционалността се разбира като съзнателно ползване на кохезия и кохерентност от създателя на текст в съответствие с неговите намерения за постигане на определена цел. За автора на български текст, в който присъстват понятия като "високохудожествен" и "идеен", днес приемани като остарели клишета, това е бил кохезивен и кохерентен текст, който може да постигне своята цел – предаване на знание или постигане на внушение. Реципиентите на подобен текст обаче, които биха проявили „активно желание" да участват в такава комуникация, вече са твърде малко и у нас. Богранд и Дреслер (1992: 131, 132) дефинират приемливостта именно като качество на текста, което го прави желан за възприемане и което зависи от социо-културната среда.

Допускам, че инерцията в употребата на споменатите клишета се дължи донякъде на качествата на изследванията от онази епоха, чиято дескриптивна прецизност наистина не може да се отрече, но които получаваха идеологическа санкция, употребявайки шаблони като "идеен" или "високохудожествен". Впрочем текстът на П. Димитрова-Рачева, посветен на съвременни български иконописци, както и на А. Джурова, посветен на Майстора, са прецизни и „информативни”, що се касае до интерпретацията на художествените похвати, естетическото въздействие и историческия контекст на разглежданите произведения. Културният контекст, от който са част читателите на английски език, не предполага тяхната готовност да възприемат клишета, характерни за социалистическия реализъм,

въпреки че част от тези реципиенти може би познават сходния антиутопичен „новговор" от романа „1984" и статиите на английския писател Джордж Оруел.[21]

I.6.4 Информативността на текста и интелектуалното усилие

Информативността, като друг конститутивен критерий за текстуалност на текстовата лингвистика, обаче е зависима от равнището ("реда", "order") на проявленията в речта или текста. Първоредовата информативност (разбираемостта на текста с минимално познавателно усилие на възприемащия) е задължителен критерий за текстуалност. По-високите „редове" на информативността се отнасят предимно до художествени текстове. Те могат да се оприличат на тропи или други похвати, които изискват специфични когнитивни усилия от страна на реципиента, определени от авторите като „обратно", „постъпателно" или „насочено навън" познавателно усилие (Богранд и Дреслер 1992: 141 – 145) . Изкуствоведските текстове не могат да се класифицират така. Много често обаче многословието и претенциозността ги доближават до „втория ред" в информативността – стил, който според мене е изражение на опасението, че текстът може да бъде счетен за ненаучен или недооценен от професионалните среди. За съжаление, резултатът е превръщане на текста в не-текст, особено за англоезичен реципиент, в чиято родна традиция изкуствознанието е призвано да „говори" по интересен начин.

Уводният текст в каталога с произведенията на носителя на Голямата награда от Международното биенале на графиката във Варна през 2011 г. илюстрира именно това доближаване до втория, „тропичен" ред в информативността. Освен това, в едно-единствено изречение откриваме натрупване на понятия, които повишават дотолкова интелектуалното „натоварване" в осмислянето на текста (ср. Богранд и Дреслер 1992: 143), че той едва ли е комуникативен дори за българския читател, камо ли за англоезичен реципиент, несвикнал с такъв изкуствоведски стил. Според авторката, творчеството на художника Величкович е „пропито от цветен мрак, то е олицетворение на тъмните и стаени инстинкти, и макар и не лесно разбираемо, носи първичната сила на едно монументално внушение, което поразява със своя драматизъм, мощ, величие, актуалност и значимост, превръщайки се в послание и в част от бъдещето." (Янева 2013: 1) За да снижа прага на интелектуалното усилие и да

[21] За рефлексията на Оруеловия „политически език" в българска среда виж Христов (2009).

постигна поне частична информативност, при превода се наложи да разделя изречението. Но въпреки опростения синтаксис, натрупването на "неинформативни" понятия-клишета (които не могат да се избегнат заради преводния принцип за вярност спрямо оригинала) не позволява на превода да бъде достатъчно приемлив и информативен за англоезичен реципиент.

II. Семантична характеристика на преводни еквиваленти за термини и имена от антична Тракия

Главата предлага анализ на варианти преводни еквиваленти на английски език в областта на наследството на антична Тракия, както и подход към техния подбор за текст с различен стилов регистър. В тази сфера е необходима добре аргументирана обосновка за подбора на терминологични и ономасиологични еквиваленти, тъй като в източниците съществуват синонимни термини и алоними на собствените имена, някои от които слабо познати в контекста на приемащата култура и предполагащи косвен превод (по таксономията на преводните измествания на Вине и Дарбелнет – 1995: 30-41).

В областта на тракийското наследство изборът на адаптивни описателни еквиваленти се налага също при множество термини, чиято денотация не съответства на типично тракийската реалия (например при "гробница", "светилище"). За тях, въпреки че имат наложени преводни еквиваленти в научните текстове на английски език, могат да бъдат предложени алтернативни варианти с различна семантика и в някои случаи – подходящи за различен стилов регистър. Такъв диференциращ подход е възможен и при част от терминологията, свързана с тракийското изкуство, най-вече торевтика (например имена на съдове). Преводно "уточняване на значението" ("disambiguation" в семантичния структурен анализ на Найда и Тейбър – в Хатим и Мандей 2004: 35 и сл.) е възможно да се приложи заедно с преводния еквивалент за слабо познати понятия, например декоративни елементи – "протоме", "омфалос".

Същевременно, за разлика от ономастиката в други сфери на историко-културното наследство, например Средновековието, за имената от древна Тракия липсват съвременни съответствия и част от тях са познати единствено от извори на старогръцки и латински език, което принципно изключва транслитерационния подход от кирилица. Английската ортография на част от тях следва именно тези извори, докато много други не се откриват в текстове на английски език. Тези съображения предполагат изпълнението на специфични задачи: 1) издирване на ортографията на собствени имена в изворни текстове; 2) анализ на фонетичната стойност при транслитерация на собствени имена от изворните древни езици; 3)

анализ на комуникативната стойност при различна афиксация на тракийски етноними. При племенните имена ще бъде обоснован подход за избор при неустановените дублетни форми за множествено число (гръцки и латински номинатив или английска афиксация) в зависимост от целевия реципиент на текста.

II.1 Антична Тракия в англоезичен контекст – позната в научните среди и малко известна сред масовия читател

Антична Тракия е позната у нас не само от многобройните научни публикации на български автори, дискутиращи нейната история, вярвания, ритуали, изкуство, дори език, особено след 70-те години на двадесети век (Вл. Георгиев, Г. Михайлов, Ал. Фол, И. Маразов и много други), но и от институционалното (в началото по идеологически причини) налагане на теорията за тракийската съставка на българския етногенезис. Това включване на древна Тракия във всекидневното говорене на съвременния българин е подкрепено и от откриването и социализирането на значими археологически артефакти – градежи и произведения на визуалното изкуство.

В останалия свят обаче, въпреки усилията на българската държава за популяризиране на тракийското наследство – например изложбата на тракийски съкровища в музея Метрополитън в Ню Йорк през 1977 г. – то остава познато предимно сред определен културен и научен елит. Показателна в това отношение е статията "Thrace" в Енциклопедия Британика, посветена предимно на географския район. Може да се приеме, че английските преводи на многобройните представителни печатни издания за тракийско изкуство, писани от български специалисти, са в голяма степен "неинформативни" (Богранд и Дреслер) за по-широкия кръг от читатели, за който са предназначени. Специфичният понятиен апарат (съдове, специфични оръжия) е по-малко познат в англо-саксонския свят, отколкото в югоизточна Европа и у нас, където тези термини се употребяват често в контекста на археологически открития и музейни експозиции. "Ритон" например не се нуждае от специално "уточняване на значението" в български текст, докато в англоезична среда терминът е познат предимно на специалисти.

Повече от двувековната традиция да се интерпретира античното тракийско наследство в рамките на класическа Гърция също може да представлява трудност в

посветените на него текстове. Според програмната статия "Interpraetatio Thracica" на Ал. Фол, условия за фундаментална преоценка на опростенческата представа за Тракия като "варварска периферия" на гръцката цивилизация се появяват едва след Втората световна война. Дотогава за главните аспекти на тракийската цивилизация се съди по "чужди критерии". Такъв пример е следването на Херодотовото разбиране за тракийската вяра в безсмъртието на душата, докато всъщност гетите са вярвали в безсмъртието изобщо, без да разделят тяло и душа (Фол 1983: 217-223). Мистичното прераждане на Залмоксис в подземие има пряко отношение към свещените структури, които наричаме гробници или могили, а в тракийския мистицизъм те всъщност имат и други функции, и не са напълно тъждествени на гръцките прорицалища, хероони, кенотафи и храмове. При търсене на англоезичен еквивалент е нужна преценка на контекста, при която може да се прибегне до "адаптивен" косвен превод (по таксономията на преводните измествания на Вине и Дарбелнет), а тъй като и в български език няма точен десигнат, прекият превод чрез заемка е също невъзможен. Смятам, че това важи и за някои от съдовете от прочутите тракийски съкровища, които също имат ритуални функции и не могат да бъдат класифицирани според известните гръцки форми, а биват определяни като съчетание от различни типове – *jug rhyton, amphora rhyton* (Маразов и др. 2009: 80).

II.2 Термини от материалното наследство на древна Тракия

II.2.1 Тракийските могилни градежи – гробници, символични погребения и свещени места

Обичайното наименование на най-известните тракийски градежи – изкуствени могили, разпръснати из цяла България – или поне на онези от тях, под които е разкрит каменен градеж, е "гробници". Така наричаме подземните съоръжения в Свещари, Казанлък, Александрово, които не са прочути заради погребани в тях владетели, а заради изящните стенописи и скулптури. Както отбелязва британската изследователка К. Хоторн, цитирайки д-р Г. Китов, в повечето от тях изобщо няма човешки погребения. Авторката поставя термина "надгробна могила" в кавички и се съгласява с твърдението на Г. Китов, че "трябва да се откажем" от този термин като неточен (в английския текст *Thracian burial mound*). Българският археолог признава, че неговата собствена категоризация на обектите като "надгробни, неизползвани, чиито гробове са унищожени,

символични, хероони, и оброчни/жертвени" е толкова трудна, че дори за него е почти непостижимо да я приложи. (Хоторн 2012: 4,5) Оказва се, че формулираната още през осемдесетте години от Ал. Фол проблемна "тракийска интерпретация" означава липса на означаемо за тип обекти, непознаваеми в рамките на понятията, известни от гръцкото наследство.

Разбирайки отсъствието на точно понятие за тези тракийски градежи, Г. Китов се опитва да означи районите на значими тракийски могили, като прибягва например към "магическото" им тълкуване, наричайки района около Старосел "Тракийски култов център" (Китов 2003, виж също Фол 2004). В казанлъшката котловина, където археологът разкрива най-голям брой могили, двете от тях с предполагаеми царски погребения – Далакова (на Терес II) и Голяма Косматка (на Север III), техните имена не се свързват с тези владетели, а остават с причудливото си кръщаване – на познати хора или външен изглед. Въведеното от него наименование "Долина на тракийските владетели (царе)" (Китов 1999) също не се асоциира с погребалната функция на могилите. Въпреки това негласно колебание, наложеното отдавна понятие "гробница" е все още в обращение – както в текстовете за масовия читател, така и в научния дискурс. Книгата на археолога, посветена на едно от последните и най-значителни негови открития, е озаглавена "Александровската гробница".

Преди да се спра на семантиката на преводните еквиваленти на традиционно наложените понятия (чието избягване изглежда непреодолимо), ще си позволя да приведа интересната гледна точка на К. Хоторн за възможната роля на (гробните) могили в обществото но древна Тракия. Стъпвайки върху социологическата теория на Е. Дюркем и неговото разбиране за "свещеното" като категория, свързана не с мистичното, а с колективната власт и символика, и означаващо "неща, които са отделени и забранени", тя предлага следното тълкуване на тракийските могили:

> При огромното разнообразие на находки и начини на тяхното ситуиране във вътрешността и под могилите, най-опростеното тълкуване би било, че издигането на могила е сакрален акт, обозначаващ защитения статут на определено място. Днес ние използваме огради и врати, за да определим или ограничим дадено пространство, да заявим собственост върху него и да не допуснем

употребата му от външни хора, а траките са постигали същото чрез друг, но също толкова ефективен метод за предотвратяване на достъпа до места, които те са считали за важни.

(Хоторн 2012: 7, превод мой – Ж.Х.)

Приемайки този възглед, бихме могли да потърсим и понятие, което да означава така разбираните могили. Отказвайки се от атрибута "(над)гробни" (*burial*) – поне за онези от тях, в които няма първично човешко погребение, можем да го заменим със "свещени" (*sacred*). При промяна на парадигмата в археологическите проучвания, което е въпрос на време и трудно постижимо съгласие на професионалната общност, "тракийска гробна могила" и "гробница" могат да бъдат заменени със "свещена (тракийска) могила" (*sacred Thracian mound*). Но дори и този израз не би бил достатъчно прецизен – именно в перспективата на К. Хоторн – тъй като "свещено" (*sacred*) в Дюркемовото разбиране е различно от "свято, мистично" и е метафизически неутрално[22]. С такъв възглед трудно биха се съгласили повечето траколози, познавайки наратива на Херодот, в който тракийските царе са също жреци, владеещи мистични сили. Но самото понятие "свещено" по никакъв начин не е свързано именно с перспективата на Дюркем (и Хоторн), затова по мое мнение заслужава да се обмисли употребата и на българския вариант, и на неговия английски превод.

Конотацията на "могила" (*mound*) в български и английски език е неутрална. С изключение на възможната асоциация с "братска могила" в български, и в двата езика основното ѝ значение е естествено или изкуствено земно възвишение. Това също дава основание да приемем за допустимо допълването на значенията в словосъчетанието "свещена могила" (*sacred mound*), както впрочем и в "гробна могила" (*burial mound*) – в местата, където има погребение. Макар и изхождайки от фантастичния Херодотов разказ за прераждането на Залмоксис в подземие на планината Когайон, както и от хипотези за възможното предназначение на отделните елементи на градежа, именно могилите се приемат от археолозите като пространство за свещенодействие. Г. Китов предполага, че във вътрешността, предлагаща усамотение, са извършвани орфически посветителски ритуали и

[22] Дюркем (1967: 62)

предлага терминът "погребално ложе" (*funeral bed*) да бъде заменен с "ритуално ложе (легло)" (*ritual bed*) (Китов 2015: 20-25).

Що се отнася до разбирането за свещеното място като "отделено и забранено" (К. Хоторн, цит. съч.: 89), то всъщност се отнася до определен район около могилите и други светилища, често маркиран по определен начин (Атанасов 2006: 8). Отдавам отнасянето му към самите съоръжения на недостатъчно познаване на контекста на археологическите изследвания. За това "ограничено" пространство се използва терминът "теменос" (*temenos*), дефиниран в "Енциклопедия Британика" като "ограничен район" (*precinct*) около храма на съответното божество и принадлежащ на него (EB, Greek religion, Shrines and temples). Тъй като *temenos* е един от термините, които не са популярни извън специализираните текстове, ще отбележим, че неговият адаптивен превод в популярен текст може да бъде "*sacred area/precinct*", употребен еднократно като пояснение. Относно другия специализиран термин "дромос", употребяван за конструкцията на тракийските свещени могили, неговият синоним "*corridor*" е уместен в популярен стилов регистър (Гергова и др. 1989: 50).

Традиционно приетият и най-често употребяван термин за тракийските могилни градежи в академичния дискурс на английски език е *tumulus*, мн. ч. *tumuli*. Това е единият от трите английски еквивалента (и трите с латинска етимология) на "гробница"; вторият – *tomb* – се употребява в ежедневието, и като десигнат на тракийските свещени могили в популярен текст. Третият – *sepulchre* – не се открива в контекста на тракийската археология, вероятно защото част от неговото конотиране е свързана със словосъчетанието *Holy Sepulchre* – "Божи гроб" в християнската традиция. Изглежда, че терминът *tumulus* се е наложил в научни текстове именно заради конотационното поле на *tomb*: последният се асоциира с други култури, например египетската – така както например заемката *kurgan* (градеж аналогичен на тракийските) се употребява за скитско-сарматската култура. Това не изключва употребата на *tomb* за целеви читател, който не е запознат с тракийската култура и терминология. Въпреки това дори в популярен текст е добре да присъстват и термините, които са с по-прецизна денотация – *tumulus, sacred/burial mound, heroon, cenotaph*, както и евентуални преводни еквиваленти на останалите категории, въведени от Г. Китов, които споменахме по-горе.

Могилите със символични погребения понякога се обозначават като "кенотафи" (*cenotaph*), празни гробници. Терминът се употребява в научни текстове, чиито реципиенти не биха го асоциирали с неговата употреба като наименование на два паметника на незнайните воини от Първата световна война – в Лондон и Белфаст. Въпреки че в именните фрази, където той е с това значение, *Cenotaph* трябва да е капитализиран и с определителен член, първото не винаги е изпълнено (http://www.belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/derrys-cenotaph-is-branded-a-dull-and-dirty-disgrace-34311925.html). В такъв случай за реципиент, който е лаик в сферата на тракийското наследство, *cenotaph* може да се асоциира именно с тези паметници или да остане неразбираема дума. Затова ми се струва, че в популярни текстове е уместно терминът да се избягва или да се дублира с адаптивното определение "символично погребение", *symbolic burial*.

В археологическата терминология на български език с "могила" се обозначават и други структури, различни от тракийските свещени могили – т. нар. "селищни могили". Тяхната стратиграфия започва от праисторически пластове от каменно-медната епоха и достига до късножелязната, т.е. до периода на тракийската цивилизация (http://museum-pz.com/wp/selishtna-mogila-iunacite/), но те не са градежи на древните траки. Тъй като тези могили, както и някои тракийски, са известни по имената на съседните населени места, в научен и популярен контекст атрибутът "селищна" обикновено се изпуска. Това е предпоставка за отъждествяването им с тракийските могили при непознаване на материята от преводачите и съответно – погрешен превод с използване на английския специализиран еквивалент за "селищна могила", а именно *tell*. Така е наречена например могилата Голяма косматка в англоезичната версия на вестник "Стандарт" след едно от откритията на Г. Китов (http://paper.standartnews.com/archive/2004/10/06/english/). Впрочем, терминът *tell* в английски език не се среща в популярен контекст, защото би нарушил комуникативността на текста за читатели-неспециалисти, тъй като е омограф (и омофон) на английския глагол "казвам", но всъщност произлиза от семитския консонантен корен *t'l'l*. По тази причина в текст с такъв регистър е необходимо да се употреби и атрибутът "селищна", *settlement tell*.

Несъобразяването със семантиката на възможните преводни еквиваленти, особено при неустановеността на термините в разглежданата област, може да има за резултат напълно некомуникативни именни фрази, както в една брошура за туристи, издадена от Историческия музей в Нова Загора. В нея селищните могили са наречени *village tumuli,* в буквален обратен превод – "селски гробници". (обр. 1, Велков, без година, *Historical and cultural heritage of Nova Zagora*.)

II.2.2 Свещените природни места – *sanctuaries* и *cult places*

Освен свещените могили, древните траки са използвали за религиозни ритуали и са обожествявали забележителни с красотата си природни места, които на български език традиционно се наричат светилища – най-често скални образувания като Бузовградския мегалит и Беглик Таш, както и места с красиви извори. При някои от тях има човешка структурна намеса – Белин Таш, Баджалията, скалните ниши в Източните Родопи – която най-често се свързва с жертвени олтари и археоастрономия (Атанасов 2012). В. Фол прави опит за прочит на мистериите в тракийския орфизъм с известното от древни извори за каменните светилища: "Напредъкът в изучаването на тракийската древност и по-специално на тракийските обреди и ритуали позволява ново тълкуване на някои видове и групи от паметници. Това е особено важно за изучаването на *устния орфизъм*." (Фол, В. 2008: 153, превод мой – Ж.Х., курсивът е на авторката.) Другият тип светилища, които ползват природна даденост, са при местности с красиви извори. Вл. Георгиев посвещава специален анализ на запазените латински и гръцки надписи при извора Глава Панега, като чрез комбинаторно извеждане на етимологията на латинското име "Saldaecaput" успява да достигне до тракийската дума за "злато" – "sald't" (Георгиев 1977: 30,31).

Навсякъде в английския текст на статиите на В. Фол като преводен еквивалент на "светилище" се употребява *sanctuary* (Фол, В. 2001, Фол, В. 2008). Авторката изследва предимно онези тракийски "свети места", които условно можем да наречем "природни" и в които човешката намеса е по-скоро допълнително оформление, отколкото градеж. В статията "Πετρωμα" (2001: 51) В. Фол изброява основни структури, характерни за такива места – ниши, резервоари (*basins*), олтари, долмени, менхири, така наречените "тронове", слънчеви дискове, пещери, скални стълби – настоявайки те да бъдат интерпретирани не сами по себе

си, а като части от "комплекси". Това разбиране личи и в употребата на словосъчетанието "култов център" от Г. Китов (2003), както и в "свещен тракийски град" (*sacred Thracian town*) – както Н. Овчаров нарича Перперек (Овчаров 2007: 21). Чрез тези определения се избягва също значението на *sanctuary* като ограничено пространство.

Несъмнено *sanctuary* е полисемантичен термин. В различни справочни помагала йерархията на неговите значения е представена различно – в енциклопедичния речник "Уебстър" първото е "свещено място" (*sacred place*), докато в "Лонгман" то е "резерват за диви животни", а едва на трето място се цитира значението "олтар, светая светих" в храм. Възможно е развитието на траколожките изследвания у нас да води до "изместването" в йерархията на значенията: *sanctuary* е повсеместно употребяваният преводен еквивалент на "светилище" в текстовете на български археолози – както в научен, така и в популярен стилов регистър (освен статиите на В. Фол, виж Василева 1993, Вълева 2006 и 2008, Гергова и Матева 1989, Маразов 1989, Митрев 2012). В траколожките текстове на чужди изследователи обаче *sanctuary* се употребява сравнително рядко (Паче 2001: 8, Арчибалд 2002: 318, бел. 26), а у Касон (1927: 97) той е със значението "убежище" (Родопите за племето сатри). Причината е вероятно в обектите на изследване: българските учени публикуват находки и работят на самия терен, докато повечето чужди автори коментират извори (Паче 2001) или ограничен набор от артефакти: например Ан Фаркас (1981) анализира стила на тракийската торевтика въз основа на няколко експоната от музея Метрополитън.

Независимо от своята полисемия и значението "ограничено свещено пространство, олтар", *sanctuary* вече е наложен десигнат за тракийските свещени места, които са предимно природни дадености. Наблюденията ми обаче показват, че е възможно да се употребят и други, по-прецизни еквиваленти. В статията си "Култови места на траките в Източните Родопи" археологът Г. Нехризов, разкрил множество обекти от този тип в района, предпочита да ги означи с "култови места" – в английския текст *cult places* и *sites with cult functions*, като ги разграничава от останките на храмове, *remains from temples* (Нехризов 2005: 153-4). Терминологията на Нехризов е с точна денотация и има висока информативност както за научен, така и за популярен стилов регистър.

II.2.3 Тракийски храмове – *temple* и *shrine*

Разгледаните дотук преводни еквиваленти за свещените могили и "култовите места" не могат бъдат прецизно и комуникативно означение за тракийските "места на вярата", които са градежи и които на български език обичайно наричаме "храм", например открития неотдавна храм на Кибела в Балчик.

За "храм", както бихме нарекли тракийските немогилни култови постройки (които са по-малобройни от "природните" светилища и свещените могили) съществуват няколко английски еквивалента. Единият от тях, *fane* (с латински корен) се употребява в поетичен стил и е маниерно архаичен, затова логично отсъства от разглежданите от нас текстове. Другите два – *temple* и *shrine* – имат различни конотации – асоциират се с различни религии. В енциклопедичния речник Уебстър (NLWED) *temple* е сграда, където се почита божество, особено в древна Гърция, Рим и Египет. Пак там, *shrine* означава на първо място мощехранителница и производното му значение е "параклис или място", където се съхраняват свещени реликви; в "Лонгман" (LDOCE) тълкуванията са подобни, като за *shrine* е добавено и съвременното значение "място, което е посещавано (...), защото е свързано с известна личност".

Видно е, че семантиката на първия термин съответства в голяма степен на денотацията на "тракийски храм", особено като се има предвид общия пантеон на древните траки и гърци, които са "заимствали" култове. В Пирея например е построен храм на тракийската Бендида (гръцката Артемида), а тържествата в нейна чест са споменати от Платон в "Държавата" (за култа към Бендида в Атина виж Паче 2001). От друга страна, за разликата в терминологичната денотация между "храм", разбиран като архитектурно съоръжение (англ. *temple,* лат. "templum"), и "свято място" (гр. ἄδυτον) по отношение на неидентифицирано светилище на Дионис в югозападна Тракия, говори изборът на римския автор Макробий, коментиран от Г. Митрев, изследовател на тракийското наследство от долината на Струма:

> Макробий използва adytum за въпросното съоръжение, а не templum и това не случайно. Изглежда в старогръцкия текст на Аристотел е била използвана думата ἄδυτον – "*светая светих, светиня,*

светилище, храм". В този смисъл, явно трябва да се преведе на български език по-скоро като светилище, защото в оригинала се акцентирало не на мащабите му като архитектурно съоръжение, а на значението му като особено свято място.

(Митрев 2012: 86, курсив на автора)

Засега известните култови сгради с божествен патрон в Тракия не са много: това са храмът на Кибела в Балчик, такова е предполагаемото предназначение на една от постройките на вр. Кози грамади (Христов, И. 2012: 183), и една от функциите на двореца в Перперек (Овчаров 2007: 22-3), като при последните две не съществуват епиграфски или други данни за конкретен божествен патронаж. В английския текст на двуезичното издание, посветено на монументалните градежи на Кози грамади, археологът И. Христов определя едната сграда именно като *temple* (храм); това е също терминът на туристическите информационни табла в Балчик (обр. 2).

Терминът *temple* би имал точна денотация също за могилните градежи, при условие че те се интерпретират не като гробници, а като свети места. В английския превод на Г. Китов, който тълкува градежите край Старосел и в Долината на тракийските владетели в духа на Херодотовото разбиране за царя-жрец-маг, те са означени именно като *temple* (Китов 2003: 11 и сл.). Но значението на термина "постройка, сграда" го прави неподходящ за означаване на свещени природни места, както и *shrine* не е точен денотат за култови постройки. Подобна употреба, за съжаление, се среща често, както например в информационните табла на светилището Баджалията. (обр. 3, обр. 4).

За означенията на сгради от тракийската античност, които нямат култово предназначение (в Перперек и Кози грамади), се употребяват специфични термини от гръцки произход (Христов, И.: 181 и сл.), които включвам в глосара към настоящата глава.

II.2.4 Оръжия и символика

У народа, който по думите на Страбон "остава непобедим и незавладян от чужденци" (Страбон 1924: 213), оръжията и снаряжението са били обект на

особена почит. Находките от този тип заслужено са обект не само на историко-археологически, но и на изкуствоведски анализ, тъй като са шедьоври на металопластиката (Маразов 2009: 70-71, Фаркас 1981, Венедиков 1977, Герасимов 1973: 108-129). Много от тези артефакти присъстват в изданията за тракийско изкуство на английски език. Изследват се ризниците, щитовете, шлемовете, наколенниците, дръжките за мечове. Бидейки, по свидетелството на Херодот, "конен народ", древните траки "обръщат особено внимание" на апликациите по конната амуниция (Маразов, цит. съч.) и колесниците – потвърдено след откриването на запазени части от тях. Терминологията, свързана с амуницията, както и с хладните оръжия, е специфичен професионален жаргон, който отсъства от речниците и затова е включен в глосара към настоящата глава.

Ще направя кратък анализ на употребата на два термина с по-обширно конотативно поле в различен текст – популярен и научен – с оглед на неговата "кохерентност" и "информативност" (Богранд 1992: 84-5, 141-5) за различни реципиенти. Това са две оръжия, специфични за антична Тракия – двуострата брадва "лабрис" и извития меч "махайра". От една страна, тъй като в специализираните текстове имената на тези оръжия се превеждат с фактически транслитерации (заемки) от гръцкото изписване – *labrys* и *machaira* – за постигане на "информативност" в популярен текст е необходимо адаптивно пояснение за материалната им страна, съответно двуостра брадва, *double-headed/bladed axe* (Китов 2015: 62, 80), и извит тракийски меч – *curved Thracian sword* (Сиърс 2013: 254). М. Сиърс (пак там) предлага и адаптивния еквивалент *inverted scimitar* (обърнат, обратен ятаган – заради острието от вътрешната страна). Въпреки конотирането с по-късното турско оръжие, този превод е с висока кохерентност заради точната и пестелива откъм описателност денотация, която в английски контекст е лишена от пейоративното ценностно конотиране, което има "ятаган" в български език.

За разлика от други специфично тракийски оръжия, например "ромфея", "акинак", при лабриса и махайрата съществуват и символични значения – първото се разбира като царска инсигния (Китов 1999) и символ на женско върховно божество, а второто – като жертвен нож (https://bogeo.net/2012/04/20/ro_gi/). Те са не само артефакти от тракийското наследство, но са изобразени и в стенописите в

Казанлък (http://home.exetel.com.au/thrace/swords_main.htm) и Александрово (Китов 2015: 50), като в Александровската свещена могила формата на лабриса е върху самия ключов камък на купола, а махайрата е в ръцете на спешѐн воин, който носи в другата си ръка плат, явно не за да участва в самото залавяне на преследвания елен, а в неговото жертвоприношение.

При тълкуване на тези изображения с имплицитен символизъм, например в изкуствоведски текст, са нужни допълнителни адаптивни пояснения (освен гореспоменатите, които изясняват материалната форма на оръжието). Това важи особено за преводен текст, насочен към реципиенти, които са лаици в областта.

Ако лабрисът се разглежда като царска инсигния (Г. Китов например счита, че голата мъжка фигура с лабрис в Александрово е владетел – пак там: 62), то изборът е между два атрибута - *regal* и *royal*. По мое мнение уместният избор ще бъде *regal*, например *regal double bladed axe (labrys)*, защото това прилагателно има по-силно изразено преносно значение (за поведение, излъчване), докато *royal* е с по-силна материална конотация – принадлежащо на владетеля или контролирано от него, напр. *Royal Navy* (LDOCE).

При извития меч махайра (с предполагаеми синоними с различна етимология "сика" и "копис" - http://home.exetel.com.au/thrace/swords_main.htm), преводните еквиваленти за "жертвен" също са с различна семантика (тук изключвам еквивалента на "ритуален", *ritual*, като неточен). Първият – *sacrificial* – се отнася преди всичко до обекта на жертвоприношение, например "жертвен агнец", *sacrificial lamb* (LDOCE). Другият възможен атрибут – *oblational* (или *oblatory* – форма с друга афиксация от лат. причастие oblatus, "предложен"), се асоциира с религиозна церемония – даването на свето Причастие, т.е. с божествен култ (NLWED). Втората конотация е по-близка до разбирането за махайрата като оръжие за свещенодействие.

Изхождайки от семантичните разлики при двете прилагателни, комуникативни именни фрази на английски език биха могли да бъдат *oblational curved sword / oblational inverted scimitar*. Присъствието на три думи обаче несъмнено понижава тяхната "информативност" поради високия праг на усилието за възприемане. В зависимост от тематиката на текста – теоретизиране върху култовите практики или изкуствоведско описание – би могло да се пропусне

съответно "материалният" атрибут (*curved* и *inverted*), или жертвеното предназначение, т.е. фразите да останат *oblational sword / oblational scimitar* или *curved sword* / *inverted scimitar.*

С оглед на по-малкото усилие за рецепция на текста (информативността), след въвеждането на тези адаптивни пояснения в преводния текст, по-нататък е уместно да се използват наложените в научния дискурс преводни заемки – *labrys* и *machaira.* Подобен подход ще бъде подходящ в популярен стилов регистър и за други термини от въоръжението на древните траки, които също са английски заемки от гръцки език – *knemis*, *pelta*. Някои от тези артефакти, например наколенниците (виж Фаркас: 1981, Маразов 2009: 68), щитовете, украсата на колесниците, са произведения на изкуството от античния период, което означава, че имат и сакрално значение. Ако текстът го анализира, би трябвало внимателно да се подбере преводният еквивалент за съответната символика, както направихме при лабрис и махайра, и където е възможно, да не се ограничава до един атрибут, например "ритуален".

II.2.5 Съкровища – съдове и орнаментална украса без точни десигнати

II.2.5.1 Ритони, фиали, купи – означаване на култовото предназначение

Произведенията на тракийската торевтика, от които безспорно най-познати по целия свят са съдовете от т. нар. "съкровища" и от находки в свещените могили, в повечето случаи се означават с термини, заети от описанията на съдове от Древна Гърция. Тъй като тези термини, изключително заемки от гръцки език, са отдавна наложени в специализирания историко-археологически и изкуствоведски дискурс, не е нужно да посвещаваме нарочен анализ за тяхната семантика. Освен това те са над петдесет (Картрайт 2013), а за описание на тракийските съдове се употребяват само десетина: аскос, гобеле, кантарос, киликс, ойнохое, патера, ритон, скифос, фиала (Илиева 2011).

При този ограничен набор от термини обаче съществуват няколко трудности при употребата в популярен стил – както на български език, така и в превод: на първо място ще поставя неточната им денотация – те са означения за антична керамика, а тракийските съдове са произведения на металопластиката; второ, те не

са общопознати и са по-скоро неразбираеми за широк кръг реципиенти; и трето – предполага се, че имат културно предназначение, което предполага нарочното му означаване.

Означаването на материала, от който са изработени съдовете от тракийските съкровища (злато, сребро, сребро с позлата, бронз) само по себе си ги разграничава от подобните на тях антични керамични съдове на други култури. Това означаване обикновено присъства в изкуствоведските или каталожни описания.

По отношение на неточната денотация, авторите на изкуствоведски описателен текст намират изход, като добавят съществително в ролята на приложение, напр. "амфора ритон" (Илиева 2011:59, 71; Маразов 2009: 80) или допълнителен атрибут – прилагателно име. По такъв начин се определят също "каничка-ритон" (Илиева 2011:59, 71) и "аскосовидна кана" (пак там: 169). Аскосът наподобява форма на мях за вино и е глинен съд, но въпросната кана (находка от "гробницата" на Севт III) е бронзова и има съвсем необичайно за традиционната форма устие с капаче.

Примери за уточняващи пояснения за гръцките наименования на съдове в луксозното издание "Тракийските съкровища и Долината на тракийските царе" (Илиева 2011) са: "скифос (чаша с две дръжки)" (с. 66); "киликс (плитка чаша с две хоризонтални дръжки)" (с. 134), но и "чаша за вино с две дръжки" (с. 161); "каничка (ойнохое)" (с. 167); "златна фиала (чаша за пиене на вино и излияния) (с. 188). Такива пояснения са още по-нужни в преводен текст и не представляват трудност, тъй като са материални описания без специфични конотации. Техни еквиваленти предлагам в глосара към настоящата глава.

Ще отбележим също, че разликата между тракийските метални съдове и гръцката керамика (чиито означения се използват, но често с уточнения) не е само материална. Повечето гръцки съдове са за всекидневна употреба, докато тези от тракийските метални сервизи са символ на царска власт и вероятно имат културно предназначение. Това още повече може да затрудни намирането на комуникативен преводен еквивалент, тъй като към споменатите, често съвсем непознати термини или приложни определения, трябва да се добави и атрибут, който да ги свързва с владетелско достойнство или културно предназначение. Затова не е случайно, че

много често за тези съдове се използва и определението "за възлияния" (*libation*); Вълчитрънското съкровище например се определя като *set of religious objects* – "комплект от религиозни предмети" (Сотиров, Илиева 2002: 9); освен това самите сервизи с основание могат да се нарекат "владетелски", *royal*.

Ще обърна внимание и на погрешната употреба на преводен еквивалент на термина "фиала" – плитка купа за вино и възлияния при религиозни церемонии (*shallow bowl used for wine and pouring libations in religious ceremonies* - Картрайт 2013). Както на български, така и на английски език терминът "фиала" (*phiale*) е пароним с "фиал" (*phial/vial*) – малък стъклен съд за медикамени, ампула (LDOCE). Неправилното паронимно заместване на *phiale* с *phial* (например в представителното издание "Crossroads of cultures" – Маразов и др. 2009: 68) свидетелства за преводаческа некомпетентност, която засяга кохерентността на текста (сравни Богранд и Дреслер 1992: 84, 85) и изисква от читателя усилие за разпознаване на погрешния термин и заместването му с правилния.

II.2.5.2 Орнаментика, митични същества, обекти с неясна функция и несигурен превод

Както предназначението, така и формата и орнаменталният стил на тракийските сервизи от благородни метали вероятно се различават от гръцките, защото принадлежат към собствено тракийска магическа традиция, засвидетелствана още от Херодот и Страбон и анализирана в съвремието от автори като Александър Фол (Фол 1983, 2004), Валерия Фол (Фол, В. 2001, 2008), К. Пачи (Пачи 2001). Освен това пластичните изображения върху някои съдове носят и следата на силно ахеменидско влияние, например крилатите лъвове и грифони от Боровското и Рогозенското съкровища (Илиева 2011) – датирани от V-IV век пр. Хр., след войните на Ксеркс и Дарий в Югоизточна Европа, както и често срещаните бадемовидни и лотосни орнаменти (Вълева 2006: 23). Ю. Вълева счита (пак там: 24), че персийската орнаментика е възприета в гръцкото производство и се изнася от там, но според мене изобразяването на митичните персийски същества е безспорно преобладаващо именно в тракийската торевтика от периода. От перспективата на тракийския мистицизъм това не е случайно: например в описанието на ахеменидски ритон от музея Метрополитън, на крилатия лъв в

неговото протоме се придава "свръхестествено значение" (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/54.3.3/).

Свръхестествените същества от тракийската торевтика биват определяни по различен начин: грифони, но и орли, хищни птици, крилати лъвове, дори "лъвове грифони" (Илиева 2011: 49), кентаври, сфинксове. Конкретното виждане за синкретизма при тези пластики зависи, разбира се, от въображението на автора. Преводните еквиваленти за имената на тези създания са еднозначни, без конотационна окраска; впрочем, дори за крилатия лъв не съществува специфичен термин с персийска етимология – той се означава с *winged lion*. Но тъй като те са възприети именно в тракийското изкуство, което има култова функция, е необходимо за непознаващия материята читател, особено на преводен текст, да присъства уточнение за тяхното вероятно магично значение, напр. *magic/sacral (Thracian) griffin*.

Интересна хипотеза за възможни по-ранни връзки между тракийската и персийската торевтика излага американската историчка Ан Фаркас, коментирайки находките от Аджигьол, една чаша (гобеле) от Метрополитън и Вълчитрънското съкровище:

> По-ранни прототипи на тези тракийски чаши могат да се видят в металообработката от северозападен Иран в края на второто и началото на пърхото хилядолетие пр. н. е. Колкото и мъчително загадъчни да са връзките между Иран и Тракия, все пак е възможно традициите в металообработването да са свързвали тези далечни райони.
>
> (Фаркас 1981: 44, превод мой, Ж.Х.)

Датирането на съкровището от Вълчитрън е именно от края на Бронзовата епоха и точно при него е най-трудно да се определи предназначението на намерените предмети. Изследователите са категорични само за тяхната култова функция. Както признават И. Сотиров и В. Илиева: "Вълчитрънското съкровище ще остане загадка за учените дълги години" (Сотиров, Илиева 2002: 9-10). Седемте дискообразни предмета с луковична дръжка се оприличават на "капаци", *lids*, но

тъй като за тях отсъстват съответстващи съдове, се градят хипотетични тълкувания, свързани с магичното им предназначение за контрол върху силите на отвъдното (Маразов и др. 2009: 55) или употребата им като музикални инструменти – цимбали (Сотиров, Илиева 2002: 9-10). При тези тълкувания обаче е неуместна както пряката денотация, така и конотирането не само на българската дума "капак", но и на английския ѝ еквивалент *lid*. При така разбираните обекти неутралното конотираният термин "диск", възможно уточнен с определенията *ritual disc / disc with cult/magic functions,* би имал точна семантика и по-висока кохерентност и комуникативна стойност.

Неопределим с познати понятия е и тайнственият троен скачен съд от Вълчитрън. В преводни текстове на английски език за него се предлагат определения като *receptacle* - "вместилище, контейнер" (Сотиров, Илиева 2002: 9-10); *tripartite vessel* – "триделен съд" (Маразов и др. 2009: 55); *triple vase* - "тройна ваза" (Венедиков 1977: 14). Най-точна при неясното предназначение на съда е най-неутралната денотация, именно фразата "триделен съд". При единодушното разбиране, че това е съд за култово смесване на течности, макар и неизвестно какви и с каква цел, именната фраза би могла да бъде уточнена с означение на предполагаемото предназначение – например "триделен съд за възлияния", *tripartite libation vessel.*

Ще се спра накратко и върху друг тип култови предмети, т. нар. "оброчни плочки" или "вотивни релефи". Те са най-разпространената форма за посвещение на определено божество не само в древна Тракия (тук най-често това е конникът – Херос). Затова е учудващо колебанието в употребата на преводен еквивалент – успоредно с наложената именна фраза *votive tablet* (Венедиков 1977: обр. 17, 49) се употребяват *vow tablet* (Фол 1983: 229), *vow tile* (Атанасов 2006: 10), *ritual tile* (Маразов и др. 2009: 124). Употребата на *vow* не е случайна, защото освен значението "клетва, категорично обещание", тя има конотацията "религиозен обет" (за разлика от синонима си *oath*, който се асоциира с клетвено обещание в светския живот - LDOCE). *Votive* също е с религиозна конотация, но участва и в други устойчиви словосъчетания с такова значение, напр. *votive offering* (жертвоприношение), *votive gift* (оброчен дар – Гергова и др. 1989: 26). Освен това, за разлика от *vow*, което е съществително и в горните фрази е с атрибутивна

употреба, *votive* е прилагателно и затова наложеното съчетание *votive tablet* е с по-висока "информативност", т.е. по-лесно за възприемане независимо от стиловия регистър на текста.

II.3 Тракийска ономастика

В своето обширно изследване "Траките и техният език" Вл. Георгиев твърди, че са запазени над 1500 тракийски имена и прави задълбочен опит за "комбинаторно" (не само "коренно", но и според значението) извеждане на етимологията на около двеста (Георгиев 1977: 23-29). Значителна част от тях присъстват в научните, а немалко – и в популярните текстове на английски език. Тракийската ономастика е известна предимно от гръцки и по-рядко – от латински извори. Това определя и традиционното в английски научни текстове транслитериране. Но дори и там то невинаги е еднакво за едно име – вероятно поради различните извори в единия език (виж Фол 1983: 220 – за етнонима "скирмиади") или присъствието им и в двата езика, например *Bessi / Bessoi*.

Необходимо е да се направи уточнението, че за английските еквиваленти на тракийските собствени имена ще се придържам към разбирането за транслитерация като "заместване на графеми" в противовес на транскрипцията като "фонетично пренаписване на имена и думи от една азбука на друга" (Данчев 1995: 9-11). Необходимостта от транслитериране се обуславя от два фактора: на първо място това е "екстралингвистичната" традиция за близост до изворната ортография на имената, проследима в енциклопедии и справочници (пак там: 42-47), която не зависи от фонетиката на живи езици; на второ – транскрибирането е възможно за имена, които се употребяват и до днес, но с променени денотати, които най-често са извън контекста на историко-културното наследство (например *Hemus* вместо *Haemus*).

II.3.1 Топоними: исторически и съвременни имена

В "Тракийският език" (1957: 56 и сл.) Вл. Георгиев успява да "възстанови" голям брой стари тракийски думи въз основа на тълкуване на собствени имена. Най-много са топонимите и племенните имена. При топонимите Вл. Георгиев ползва като метод принципа на "мнимия превод" (запазване на значението в името

на географския обект у различни народности в историческите периоди), но също проследява и фонетичните преходи (изместване на съгласните) при имена, които са запазени до днес, като най-много са названията на "повечето по-големи реки от източната част на Балканския полуостров, а както е известно, тъкмо речни имена се запазват най-дълго време" (пак там: 66).

От перспективата на моето изследване трудовете на Вл. Георгиев ("Тракийският език", 1957, и по-обширното изследване "Траките и техният език", 1977) могат да служат за основа при избора на правилно изписване на тракийски топоними и етноними, тъй като той изхожда от ортографията на голям брой имена в предимно гръцки извори. Авторите на специализирани текстове, които са носители на английски език, познават традиционното изписване на тези имена, макар понякога и при тях да има колебание – например Истрия е *Istria* и *Histria* в статията на С. Касон "Племената в Малка Скития"). Но при превод на текст от български език – както в популярен, така и в научен стилов регистър – преводачът може да се подведе от възможността за пряко транслитериране от съвременното българско изписване, например при древното име на р. Струма – *Strimon* вместо *Strymon* (*"y"* е традиционната транслитерация на ипсилон – Στρυμων).

Всъщност прякото транслитериране на древните имена (предимно имена на градове, реки, но и племена) от съвременен български език се среща в текстове, които не са посветени на културно-историческото наследство, а на съвременни реалии – търговски марки, спортни клубове и пр. Употребата на съхранени тракийски (също и римски) топоними – Кабиле, Маркели, Хеброс, Хемус и много други – цели по-висок статус на наименувания обект посредством неговото архаично конотиране. При някои имена съвременната транслитерация съвпада с традиционната (Берое, Тонзос), но в останалите случаи нейното ползване едва ли би постигнало тази цел. Например в англоезичната реклама на хотел в гр. Кюстендил древното име на Струма е изписано *Strimon*, а не *Strymon* (http://en.hrs.com/bulgaria/kyustendil/strimon-spa-club.html).

Повечето тракийски собствени имена, най-вече топоними, отсъстват от интернет търсачките и преводаческите памети или са с различни варианти на изписване. Също така са малко англоезичните текстове по темата с автори, които са носители на езика. От друга страна, в превод от български език тези имена,

транслитерирани така, че да съответствуват на изписването в палеографските извори, присъстват само в специализирани текстове на учени, посветили изследванията си на тракийската тематика (Ал. Фол, В. Фол, И. Венедиков, И. Маразов, Г. Нехризов, И. Христов, Ю. Вълева, М. Василева). Те обаче разглеждат теми, в които има само ограничен брой имена – например И. Христов (2012) анализира предимно наследството на Одриското царство, Г. Нехризов (2012) – това на бесите. Точно тук виждам възможността да се ползва обширният палеографски материал, събран в съчиненията на Вл. Георгиев (1957, 1977), който може да бъде основа и за английска транслитерация.

Няколко са гръцките букви, които присъстват в древнотракийската ономастика и традиционно се транслитерират в английски различно от приетата транслитерация на тяхното съвременно българско изписване. Това са β – "бета, θ" – тита", υ – "ипсилон", χ – "кси" и φ – "фи".

При "бета" транслитерирането от старогръцки е с "b", за разлика от новогръцки, където знакът придобива звукова стойност "v". Например древното име на р. Марица – Хеброс (Εβροσ с придихание – Георгиев 1957: 66) – в новогръцки е Еврос, а това произношение може да повлияе върху транслитерацията на английски език. Подобна е промяната в името на град Тива (сюжетът "седемте срещу Тива" присъства в изображенията върху съдове от Панагюрското съкровище), чиято транслитерация на английски език е от класическите извори – *Thebes*. Колебанието в името на древния Несебър – Месембрия и Месемврия (и съответните английски еквиваленти – Киашкина 2007) също е следствие от двойната фонетика на знака "бета", а същевременно именно "брия" (βριαι), "град", е една от тракийските думи със сигурна денотация от изворните глоси (Георгиев 1977: 13).

"Ипсилон", "кси" и "фи" се транслитерират съответно с "*y*", "*x*" и "*ph*". Освен *Strymon*, пример за употребата на транслитерационно "*y*" са Скития, Оретия (Маразов 2009: 83), както и много етноними и теоними ("одриси", "бриги", "Кибела" и др.). "Кси" присъства в древните имена на няколко реки, например Вардар – Αξιοσ (Георгиев 1957: 57), транслитерация на английски език – *Axios*. По силата на съвременните транслитерационни правила "кси" може неправилно да се

изпише "ks" или дори "cs" (*Zalmocsis, Zalmoksis* – Атанасов 2006, загл., 18), вместо *Zalmoxis* (Маразов 2009: 103).

Буквата "тита" участва в имената на много топоними и етноними (Оретия, Скития, тини), както и на етнонима и топонима "траки", "Тракия" (Θρακεσ; Θρακια – Георгиев 1977: 73). За древната област приетите еквиваленти на английски са два: *Thrace*, означаваща историческата географска област и землището на древния народ преди римското завоевание в I в., и *Thracia* (заемка от латинското име на провинцията) – име на диоцеза през периода на римското владичество. И двете имена могат да присъстват в текстове за историко-културното наследство, тъй като съществуват много артефакти и от римския период на Тракия – оттогава датира например уникалната куполна "гробница" в Поморие, както и широкото разпространение на оброчните плочки с Херос (Фаркас 1981: 46). Макар и да споменава римския вариант на топонима, "Енциклопедия британика" не разграничава семантиката на двете имена (*Roman Thrace*). Все пак латинизираното име е точният денотат за Тракия като римски диоцез, както в научен, така и в популярен стилов регистър. А тъй като името на областта, както и това на Мизия, са непроменени и до днес, единствено в съвременен контекст е приемливо да се транслитерира от днешното българско изписване – съответно *Trakia* (без транслитерация на "тита") и *Mizia*.

Освен при името Тракия, в исторически текстове съществува дублетност и при някои други имена, свързани с наследството от този период. Ще обърна внимание на античното име Сердика, позната и като Сардика, и името на античното царство Македония, тъй като и двете са тясно свързани с тракийското наследство.

В българските специализирани и популярни текстове с основание е наложен вариантът Сердика. Единствено в православни теологически текстове във връзка с канонотворческия събор, проведен в Сердика през 343 г., се споменава и Сардика (сардикийски събор), но винаги като уточнение за име, употребявано в други източници (http://www.pravoslavieto.com/history/sabori/343_Serdikijski.htm). Руският църковен историк В. Болотов, цитирайки многобройни извори, категорично доказва, че Сардика е погрешно наименование, изменено ("опетнено", "испорченное") в по-късни византийско-гръцки съчинения, създаващо фалшива

аналогия със Сардиния (Болотов 1891). За съжаление Сардика (*Sardica*), както забелязва още в края на XIX в. Болотов (пак там: 515), започва да се налага в западните теологически съчинения (http://www.newadvent.org/cathen/13473a.htm), а оттам – и в исторически дискурс (https://www.britannica.com/event/Council-of-Sardica).

И двете имена имат наложени транслитерационни еквиваленти в английски език (*Serdica* и *Sardica*), които следват латинската им ортография. Тъй като името е историческо, не е допустимо да се използва транслитерирането от българско изписване ("к" > "k"). Преводните текстове от български език не могат да повлияят пряко на наложеното погрешно наименование *Sardica*, но в тях то трябва да се избягва и дори при позоваване на такъв източник да се посочва и исторически достоверното име *Serdica*.

В английски исторически текст името на антична Македония (*Macedon*) е различно от името на географската област и съвременната държава (*Macedonia*). Макар и в някои източници те да се дублират (в Енциклопедия Британика присъстват едновременно статиите *The rise of Macedon* и *Alexander the Great,* наричан също *Alexander of Macedonia*), това вероятно се дължи на различното авторство. Същевременно в интернет енциклопедията за антична история (AHE) авторът Дж. Марк е озаглавил статията си *Macedon*; това е и името на древната държава в енциклопедичния речник Мериам-Уебстър. Употребата на *Macedon* в български преводен текст също би имала ясна денотация. Същевременно така ще се избегне нуждата от уточняване на значението, както и погрешни асоциации, каквито създава например името на главен път в Република Македония – *Alexander of Macedonia* (обр. 5).

II.3.2 Племенни етноними – варианти и суфикси в различен контекст

Интерес от гледна точка на семантиката на преводните еквиваленти за етнонимите от историята на древна Тракия са формите на племенните имена. Казаното по-горе за придържане към ортографията в гръцките и латински извори по отношение на топонимите, се отнася и за етнонимите. Но при племенните имена съществуват и варианти на афиксация за множествена форма, която има пряко отношение към кохерентността – разбирана като съответствие между версията на

реалния свят на реципиента и света на текста, и към информативността – интелектуалното усилие за възприемане (Богранд и Дреслер 1992: 84, 85, 141- 145).

За образуване на народностни имена в английската морфология съществуват десетина специални наставки с различен произход (*-ian, -ean, -an, -ese, -ish, -i* и др.), които дори могат да имат оценъчна семантика (коментирана от Т. Цои в статията "Толкова много национални суфикси" в http://www.linglish.net/2008/10/22). Древнотракийските племенни имена, употребявани в английски текст, са или множествени форми на английските етноними със суфикси *-ian* и *-ean* (напр. *Thyn-ian-s*), или транслитерирани множествени форми в номинатив от изворните класически езици със съответния деклинационен суфикс (напр. от старогръцки: *Trispl-ae* – в първо склонение; *Thyn-oi* – във второ склонение; от латински: *Maed-i* – второ склонение, *Edon-es* – трето консонантно склонение). В синтетичните флективни езици, като старогръцки и латински, имената трябва да приемат тази морфологична флексия, за да могат да участват в синтактичните им структури.

Тракийските имена, които традиционно се англицизират с някои от споменатите съвременни английски наставки, са най-добре познатите и често употребявани – както в популярен, така и в специализиран стилов регистър. Например основният етноним *Thracians* не се среща в първоначалния си гръцки вариант *Thrakoi*; името на известното още от Илиадата племе кикони се изписва *Kikonians*, макар и да се среща също *Cicones* (http://ams.chs.harvard.edu/?p=1275). Но за тракийските етноними, които се употребяват предимно в специализиран текст, се ползват най-вече транслитерации от гръцките и латински варианти – например *Maedi / Maidoi,* съответно второ латинско и гръцко склонение (Митрев 2012: 7, 250, 253).

В научен стилов регистър употребата на транслитерираните гръцки и латински имена не би имала отношение към кохерентността и информативността на текста, тъй като по презумпция "социалната група" на неговите реципиенти разполага с познание за лексиката в тази област и за тях "прагът на познавателно усилие" няма да е висок (Богранд и Дреслер, op.cit.). При популярен регистър реципиентите нямат тази подготовка, но в превода на такъв текст употребата на гръко-латинските имена също не може да се избегне, тъй като за по-рядко употребяваните етноними няма наложени англицизирани варианти (*Kyrmianai,*

Nipsaioi/Nipsai, Krobyzoi). Разбира се, там където те съществуват (*Odrisians, Sintians, Pelasgians*), тяхното ползване би имало много по-висока комуникативна стойност.

Интересно е, че преводачът на Херодот на английски език О. Селинкорт, вероятно поради своето добро познаване на темата и честото ползване на тези имена, превежда с англицизиран вариант името "нипсеи" успоредно с гръцката заемка за "скирмиади": "*The Thracians... known as the Scyrmiadae and Nipsaeans, surrendered without fighting…*' (Маринкола, де Селинкорт 2003: 256-7). За преводача "нипсеи" не е рядко употребявано име и това допуска неговото англицизиране. За съжаление познатите английски "етнически" суфикси са трудно приложими по чисто фонетични причини при много от тракийските имена: ако се добавят към думата, те биха образували непривични и трудно произносими полифтонги, например при имена като "саи" – *Saioi*, "тилатеи" – *Tilatei*, "дии" – *dioi*, "дерсеи" – *Dersaioi*.

За разлика от български, гръко-латинските деклинационни суфикси, окончаващи на -i, -ei, -oi, в английски език не носят граматичното значение за множественост, характерно за етнонимите. Същевременно видяхме, че за тях е трудно приложима английската афиксация. При тези етноними е проблемно и самостоятелното използване на множествения морфологичен маркер "-*s*", както например при имена на нации, възприемани като древни, екзотични и далечни – *Avars, Kazakhs*. При хипотетична афиксация, например *Maedi-s*, би се получило неприемливо (двойно) латинско-английско морфологично маркиране за множествено число; ако се премахне пък суфиксът от древния език и към корена се добави само английският (*Maed-s*), бихме затруднили твърде много превода, при който ще трябва да се "отстрани" гръко-латинската наставка.

Въпреки изложените дотук трудности при намиране на подходящ преводен еквивалент за някои етноними от тракийската древност, можем да предложим възможен начин за повишаване на информативността на популярен текст, в който те присъстват. В такива текстове ще бъде уместно името (в неговото прието от класическите езици изписване) да се придружава от адаптивно описание, например *the Thracian tribe of the Tilatei*. По подобен начин са "уточнени" например

тракийските етноними "трибали", "дерони" и "гети" в английския превод на изследването на Ив. Маразов "Рогозенското съкровище (Маразов 1989).

II.3.3 Имена на тракийски владетели и божества

Ще посветим кратък анализ и на преводните еквиваленти за тракийски владетелски имена и теоними. В орфическата традиция на прероденията в божество цар-антроподемон някои от легендарните имена на владетели са същевременно и божества (Орфей, Залмоксис). От друга страна, съществува и синкретизъм между елинския, фригийския, римския и тракийския пантеон, при което имената или се дублират с местни (Зевс – Юпитер – Збелсурд: виж бележката на преводача на речите на Цицерон Дж. Зетцел 2009: 270), или се възприемат от другата култура (фригийската богиня-майка Кибела – гръцката Рея, както и Бендида-Персефона и много други).

Както при топо- и етнонимите, за много от имената на владетели и богове съществуват утвърдени транслитерации от гръцки и латински език, повечето от които с афиксация от класическите езици. За имената с гръцки и латински суфикси, много от които присъстват в специализирани текстове, не съществува фонетично проблемното маркиране на английските еквиваленти на етнонимите в множествено число. Затова придържането към тяхната форма – например *Seleucus / Seleukos* (съответно от латински и гръцки – ЕВ), не би нарушило информативността дори и на популярен текст. Както и при историческите етноними, транслитерирането им от съвременното българско изписване (напр. *Selevk* – Атанасов 2006: 10) не бива да се допуска. При някои имена съществува и вероятност да се употреби погрешна, неприсъстваща в изворния вариант наставка, както за името на Севт (приета форма *Seutes* – Маразов 2009: 78), което в указателната табела за храма "Голяма косматка" е изписано *Seutus* (обр. 6). Всъщност *-us*, като най-често латинско именно окончание, се употребява по аналогия.

При имената, чиято съвременна българска форма съвпада с тази в класическите езици (Резос, Котис), също е възможна неточна ортография. Понякога те се транслитерират по съвременни правила от изписването им на български език (*Rezos, Kotis*), което не винаги съответства на приетото в английските

специализирани текстове. В превода на съчинението на Ал. Фол "Орфика магика" се среща както *Rhesus*, така и *Resus* (Фол 2004: 220).

Тъй като много от тези антропо- и теоними са рядко срещани в популярни текстове, а присъстват предимно в тясно специализиран контекст, е възможно да съществуват техни дублетни версии в български език, както например при Дромихет / Дромихайт (Илиева 2011: 22) или Спароток / Спарадок (пак там: 18). В специализирани текстове на английски език, където се изхожда от тяхното изписване в изворите, такива имена обикновено са инвариатни – *Dromichaites* (Гергова и др. 1989: 3), *Sparadokos* (Тачева 1992). Това е още едно основание в превода да не се използва транслитерациия от съвременното българско изписване.

Имената на божества, които са част от гръко-римския пантеон – Зевс, Дионис и пр. – имат установени транслитерационни версии (*Zeus, Dionysus*) в английски език. Не така стои въпросът с техните тракийски епитети и синкретични съответствия. Например у Херодот епитетът на Залмоксис – Гебелейзис – е хапакс (употребен само на едно място – Фол 1983: 222). Такова е и споменатото съответстие на Зевс – Збелсурд. Еквивалентът за името на тракийската Бендида (Персефона) – *Bendis* (Пачи 2001: 3 и сл.) – е сравнително лесен за откриване в специализиран текст, само защото е приет в Атина и присъства в диалозите на Платон. Тъй като вероятно и в бъдеще ще се отделя внимание за популяризирането на тракийското наследство, тези сравнително рядко срещани теоними трябва да придобият установени форми както в български, така и в английски език. За целта е нужно да се проследи тяхната ортография в класическите извори и да се следват установените в английски език правила, например транслитерирането на "бета", "ипсилон", "кси" и "фи" съответно с "*b*", "*y*", "*x*" и "*ph*".

В традиционното разбиране за конника - Херос, тракийския митологизиран персонаж (а не "реалия" – Фаркас 1981: 45), той представлява "медиатор между световете" (Фол 2004: 213) и се приема чисто гръцкият му смисъл като "херой" или "полубог" (Гочева 2003: 86) – антроподемон. В статията си "Култът на тракийския конник в контекста на религията на Източното средиземноморие" Зл. Гочева проблематизира семантиката на тракийския конник – Херос. Авторката отбелязва, че през римската епоха го виждаме "съвсем подчертано като исконно тракийско божество" (пак там: 85). Освен това тя счита, че: "Прието в гръцката му семантична

натовареност, то води до много объркване и противоречия в изясняването на култа". Гочева търси етимологията му в друга посока: тълкуването на "най-ранните представи" за Хера като женски корелат на предполагаемо критско-малоазийско върховно божество "Херос" и Велика богиня-майка (пак там: 87). По този начин се променя и семантиката на епитета "Херос": той се извежда от теонима Хера, като същевременно се лишава от конотацията на гръцкия епитет.

В английски език *Heros* се асоциира именно с "герой-полубог". Ако текстът представя новото схващане за тракийското божество, то неговото име трябва да бъде уточнено с адаптивно пояснение. При условие, че не приемаме традиционното схващане за Хероса, не е достатъчно да го наричаме само с определението Тракийски конник, *(the) Thracian horseman*, избягвайки нежеланото име. По този начин бихме го "отдалечили" от божествената му символика, като го доближим до реалията "конник". Промяна на семантиката има например в употребеното от Б. Николов (1986: 6) твърде пространно определение *Heros, the Thracian Divine Horseman* (Херос, тракийският божествен конник). Други, по-кратки и по-"информативни" словосъчетания могат да бъдат "тракийско божество-ездач", което избягва епитета Херос, или просто "тракийски Херос" (ако текстът или изображенията пояснят, че това е конник) със съответни английски еквиваленти *Thracian horseman-deity* и *Thracian Heros.* При всички случаи обаче новото схващане за божеството трябва да бъде с атрибута "тракийски", който в някаква степен може да ограничи "гръцко-героическата" конотация на "Херос", макар и да не я премахва изцяло.

III. Семантика на основни означаеми в английския превод на текстове за българското Ранно средновековие

В тази глава на дисертацията се анализират алтернативни преводни еквиваленти на английски език в специфичната област на текстовете за българското Ранно средновековие – термини, слабо застъпени в справочната литература. Освен прагмалингвистичната преценка на тяхната комуникативна стойност в различни стилови регистри и за различни целеви читатели, спецификата на разглежданата тук област изисква критически анализ, който да се съобрази с променящите се съвременни възгледи в историографията. Подходът към изграждане на критерии за прецизирането на лексиката в преводните текстове в областта изисква и изпълнение на някои специфични за тематиката задачи – да се анализира дискусионна и несигурна терминология в титулатурата, а при еквивалентите-заемки (транслитерирани титули) – да се оцени прецизността и комуникативната стойност на различните изписвания.

III.1 Неустойчива историческа терминология – отражение в семантиката на превода

Предмет на анализ в настоящата глава е семантичната и комуникативна стойност на алтернативни англоезични варианти на термини и имена, свързани с българското Средновековие. Съществуващата терминологична несигурност на националната историография може да се разглежда като следствие от промените в основни концепции за етническия произход на българите – от "тюркската" традиция при К. Иречек и В. Златарски, през "автохтонната" теория на Г. С. Раковски и д-р Г. Ценов, до налагащата се на границата между двете столетия теория за индоиранския етногенезис, с най-изявен поддръжник П. Добрев. Пример за това са вариантите в титулатурата – например "хан", "кан", "канас", в името на Дунавска България – Първо българско царство, държава, империя, и дори в името на народността – българи, прабългари, древни българи.

Българската историографска дискусия рефлектира върху избора на преводни еквиваленти на английски език. Освен терминологичната неустановеност в академичния дискурс, понякога съществува и определена аксиологична натовареност в подбора на етноними и титулни термини, предимно в популярни

текстове. По-надолу ще разгледам възможния избор на превод от гледна точка на формалната или динамична еквивалентност при превода, разбирани съответно като "придържане към формата" или "изясняване и приспособяване" с цел по-добра "разбираемост" (Хатим и Мандей 2004, с. 40-42, Найда 1964). Значение за подбора имат също стиловият регистър на целевия текст и целевият читател.

Ще се спра по-подробно: (1) на титулната терминология – титлите кан, канасюбиги, цар на българите, както и на някои съсловни титли и военни звания; (2) на топонима България – Стара Велика, Първо и Второ българско царство, канство, княжество, царство; (3) на етноними, свързани със средновековна България – българи/прабългари, ромеи/византийци (макар и не етноним в точния смисъл на думата); (4) на владетелски и други имена – Кубрат, Аспарух, Тервел, Симеон Велики, Самуил, Иван Асен.

Приложеният след текстовата част българско-английски глосар за средновековна титулатура, топоними, етноними и антропоними, свързани с българската история, съдържа по-обширен набор от термини и имена. За тези, при които е възможно да се предложат алтернативни преводи, те са разделени според стиловия регистър. При собствените имена делението е между преки еквиваленти (ако има такива) и транслитерирани варианти, като най-често преките еквиваленти се употребяват в специализиран научен текст.

III.2 Българска предхристиянска владетелска титулатура

III.2.1 "Несъществуващите" кан и хан – ранносредновековни тюркски и български титли в английски текстове.

В по-старите англоезични изследвания, засягащи или посветени на българската средновековна история, между които тези на С. Рънсиман и О. Прицак, присъства титулна терминология, която най-често е транскрибирана от византийските извори на гръцки език. Може би именно поради спорния характер на владетелския титул в нашата нова историография, Ф. Курта в "Югоизточна Европа през Средните векове" (2006) избягва употребата на негов английски превод или транслитерация, а вместо това нарича например Крум и Омуртаг "владетели", *rulers*. Вероятно авторът е предпочел неутрално конотираното *rulers*,

но не като превод на титула "άρχον", употребяван от гръцките хронисти. В своето изследване от 2001 "Създаването на славяните..." Курта избягва споменаването на титула на Аспарух (Курта 2001, с. 111, 347), но в показалеца го определя като *Bulgar chief* (вожд, главатар). Той познава и цитира текстовете на много български историци и съзнава, че в нашата историография за споменатите владетели паралелно се употребяват "хан", "кан" и "канас". Освен тази неустановеност, горните варианти често не са с неутрална конотация. Тяхната употреба понякога има и ценностна перспектива, обикновено свързана с неприемане на теорията за тюркския етногенезис.

За Ф. Курта академичният неутрален регистър би изключил и наложения в английската историография титул *khan*, използван например от историка на Българското средновековие С. Рънсиман (1930). При *khan* се употребява традиционна англоезична транскрипция "kh" на гръцкото " χ " (хи) в тюркската титла "Χαν" (виж Степанов 2001, с. 5). А в собствено българските епиграфски паметници титулът е κάνας или κάννας (канас) (Бешевлиев 1992, надписи 59-69, Рънсиман 1930, с. 284). При дискусионност на термина в българската историография (кан vs хан) горната транскрипция става още по-неуместна, тъй като изходният звук ("х" или "к") в традиционното английско изписване (khan) се произнася единствено "к". По-нататък ще разгледам транскрипцията с "kh" и по отношение на антропоними в българската история и ще предложа алтернативи, уместни според мене в различен контекст.

Очевиден е стремежът в най-новата ни историография да се разграничи средновековната владетелска титла на българскиите предхристиянски владетели от тази на тюркските. Но парадоксално е, че докато спорът остава между вариантите "кан" и "хан", то именно изборът на "остарялото" (в български контекст) *han* може да отграничи (в английски контекст) българската от тюркската титла, макар и само фонетично. Такъв избор ми беше трудно да открия в преводни текстове, но дори и там, където той е направен (http://bulgariatravel.org/en/dynamic_page/76), текстът е популярен и несъмнено еквивалентът *han* не е съзнателно подбран, а е по-скоро транслитерация на "острялата" у нас титулна форма. Всъщност *han* на английски език може да се асоциира например с китайския етнос и династия със същото име.

Може да се обмисли разграничаване на българската от тюркската титла, отдавайки предпочитание на налагащата се у нас "кан" чрез различна ортография, като я изпишем "qan", но пък това разграничение няма да има фонетична стойност. Освен това, може би заради еднаквото звучене, някои автори употребяват *qan* успоредно с *khan* – "*...the Turkic qan (or khan) Krum...*" (Лутуак 2009: 173). Освен че титулува Крум, Омуртаг, Пресиян и Борис "qan", в своето изследване за стратегията на Византия Е. Лутуак е твърд привърженик на възгледа за тюркския произход на българите. При условие, че и двата начина за изписване на титлата на английски език – *qan* и *khan* – се употребяват в контекста само на едната от етногенезисните теории, то трудно може да се наложи асоциирането на *qan* с друга, например индоиранската.

III.2.2 Канасюбиги – английска транслитерация и преводни еквиваленти

Без да навлизам детайлно в спора за титулуването на българските средновековни владетели, ще отбележа, че "кан" и "хан" се извеждат само от надписите на Омуртаг и Маламир; те не присъстват дори и в "Именник на българските владетели". А както споменах, в горните надписи формата на владетелския титул е "канас" или "кана", като част от съставния титул "канасюбиги". Много автори (Съсълов 1936/2000 , Гербов 2007, Иванов 2012) свързват този титул с по-късния титул на Борис I "княз", който впрочем е употребен и за Аспарух в "Именника на българските владетели", макар и съществуващ в по-късни преписи. Независимо от хипотетичното разделяне на титула "канас-юбиги" (Бакалов) или "кана-сюбиги" (Прицак, Бешевлиев, Степанов), в английска транслитерация (*kanas, kana*) първата му част би могла действително да отграничи българската от тюркските титли. Но това не може да стане преди в българската историография да съществува академичен консенсус за отживялостта на схващането за титулите "хан" и "кан".

"Канасюбиги", независимо дали се възприема като съставен, е засвидетелстван в палеографията като титул само на Омуртаг и Маламир. Дублетността в български език между "канасюБиги" и "канасюВиги" произлиза от звуковата стойност на гръцката буква "бета" (Β, β) – "б" в стар и "в" в съвременен гръцки език. По мое мнение трябва да се придържаме към звука в средновековен (и древен) гръцки, т.е. "б", който се латинизира с "b". Тъй като и в английски текст е

уместно да наричаме двамата владетели с употребената от самите тях титла, най-уместната транслитерация според мене е *kanasubigi.* Нужно е да отбележим, че двойствеността на формата в български контекст се отразява и в английски текстове, вероятно също повлияна и от фонетичната стойност на "бета" в съвременния гръцки език (http://historum.com/medieval-byzantine-history/54962-title-protobulgarians.html).

Възприемането на транслитерация *kanasubigi* обаче трудно може да се наложи в академични текстове поради обичайното заместване на гръцкия "ипсилон" с латинско "у". Степанов (2001) употребява две възможни транслитерации на kanaσybiγi (-bhγh, -byγh, -bhγi – епиграфски варианти с различни букви с фонетична стойност "и" в гръцки език) – *khanasubygi* и *kanasybigi* (с. 5), където вероятно транслитерирането на "капа" с "kh" в първия вариант е заимствано от традиционното английско изписване на титлата "*khan*". Курта (2006) също използва латинско "у" за транслитерация на "ипсилон", коментирайки същата титла (*kana sybigi,* с. 162) . В класическия гръцки език "ипсилон" се произнася подобно на "ю", за разлика от съвременния гръцки език, където произношението е "и". Какви са основанията за чисто графичното му пренасяне в английска транскрипция? Възможно е влиянието на големия брой публикации на наши историци (напр. Бешевлиев 1963, Die protobulgarishe Inschriften) на немски език, в който е наложено "у" в думи с гръцки произход да се чете "ю", например "Physik". Друго обяснение е чисто графичното пренаписване на знака "ипсилон".

Приемайки, че транслитерацията *kanasubigi* е вероятно най-точна и отговаря фонетично на епиграфските паметници, трябва все пак да се отбележат две обстоятелства, които имат значение за употребата ѝ в английски превод. Първо, в голям брой популярни текстове на български език тя механично се пренася върху други владетели освен Омуртаг и Маламир, а налагането на горното изписване би могло да започне именно от такива текстове, защото в научния дискурс съществуват и други наложени транслитерации. По-нататък ще се опитам да отговоря на въпроса: какъв е титулът на останалите предхристиянски владетели на България и как да го преведем на английски език?

Второ, съществуват различни интерпретации на нейното значение, някои от които се основават върху предполагаемия ѝ "превод" на гръцки език във втората част на каменните надписи "kanaσybiγi ὸ ἔk Θεού ἄρχον" (Бакалов 1985: 88-9), "канасюбиги *от Бога владетел*". Според Степанов (2001: 7):

> Всяка централизация на властта, особено в така наречената пред-модерна епоха, изисква адекватно текстово и/или символично утвърждаване. В нашия случай то е направено чрез превеждане на българската титла kanaσybiγi с византийската формула ὸ ἔk Θεού ἄρχον, т.е. пряк превод на съставната дума kanaσybiγi (...).
>
> (превод мой, Ж.Х.)

Английският превод, предложен от Степанов при горното тълкуване, е *Ruler from/by God/Heaven*. Но както самият автор отбелязва "(...) няма общо мнение за възможното деление на различните елементи на съставната дума, нито пък за нейния прочит и превод." (пак там, с. 4)

Самият Степанов предлага тълкуване на втората част от титлата във връзка със староиранското понятие hvarena/hvarnah/farnah, разбирано като "царствено величие" (в английски превод *royal glory*) и неговия "небесен архетип, т.е. светлина и блясък", представяно в Иран като ореол около главата на владетеля. (пак там, с. 10). Авторът предлага английски превод при това значение на титлата *by God/Heaven blessed*.

Бакалов също поставя разделението между "кана" и "сюбиги", но предлага превод "велик, достоен" (*great/glorious*) на втората част от кумано-тюркски (Бакалов 1985: 88-90). Авторите, които за разлика от Степанов и Бакалов предлагат да се отдели "канас", а не "кана" (Менгес, Прицак, Бешевлиев), предлагат също преводно тълкуване на втората част от тюркски – "предводител на армията" (su-beg-i, Бешевлиев 1992:73). Английският еквивалент на това тълкуване може да бъде например *lord/commander of the army*.

III.2.3 Кана, канас, княз: семантика на английската транслитерация

От приемането на някое от горните тълкувания (и съответните им преводни еквиваленти, включително и транслитерацията *kanasubigi*), зависи какъв титул ще се използва за останалите предхристиянски владетели на България освен Омуртаг и Маламир. По мое мнение би трябвало да се избягват вариантите *khan, qan,* но също и *kan* (заради еднаквия прочит с *khan*) – освен, разбира се, ако самият текст не подкрепя тюркската теория за произхода на българите. Впрочем, предвид развитието на историографската дискусия, включително и в международни научни издания, вероятно в бъдеще тази титулатура ще остане единствено в старите преводни текстове на български автори и текстовете на автори като О. Прицак и К. Менгес.

Следователно изборът за титул в текстовете за ранносредновековните предхристиянски български владетели остава между *kana, kanas,* или *knyaz.* Съзнавам, че отдавайки предпочитание на един от тях, пренебрегваме традиционно приетите вече в български текстове термини "хан" и по-новия "кан". Съзнавам също, че е трудно да се повлияе решението на преводача да ги използва, при положение че никъде в речниковите статии "кана", "канас" и "княз" не са предложени като синоними на "хан" и "кан", нито пък техните (фактически) транслитерации са предложени като преводен еквивалент. Но считам, че е възможно именно употребата в английски превод или в англоезични текстове за българското Ранно средновековие да окаже обратно въздействие за промяна на парадигмата в нашата историография. За съжаление това ще е поредна промяна, тъй като при утвърждаването на "гражданствеността" на "кан" в последниите десетина години не е визирано нито: 1) фонетичното съвпадение с английския еквивалент на "хан" ("khan"), нито 2) отсъствието му от историческите извори.

Каква би могла да е семантиката и комуникативната стойност в англоезичен контекст на всеки от трите титула – "kana", "kanas" и "knyaz"?

Kana, както и *kanas,* са хипотетични части от съставната титла на Омуртаг и Маламир (Степанов 2001: 5-7). Но, освен че *kana* не е позната в

английски текстове, тя е звуково близка до оспорваната *khan*, т.е. би могла да се асоциира с нея, макар и като по-"екзотичен" вариант.

Употребявайки *kanas* с краесловно беззвучно "с", бихме избегнали фонетичната близост до *khan*. Освен това *kanas* е позната в английски контекст не само от научни текстове – например от статии за владетелите Тервел, Крум и други в англоезичния интернет портал "archaeologyinbulgaria.com".[23] От друга страна, тъй като тя е фонетично близка до "княз", а според някои автори и етимологично свързана с нея през "кънѧзь" (Съсълов 1936/2000 , Гербов 2007, Иванов 2012), нейната употреба може да се свърже конотационно с тази по-късна аристократична титла на славянските владетели и феодали. Същевременно, поставена в контекста на средновековната българска държава, тя не би се възприела като еднозначна с нея.

Що се отнася до *knyaz*, въпреки че е засвидетелствана като титла на Аспарух в "Именник на българските владетели", по мое мнение употребата ѝ по отношение на ранносредновековните български владетели в английски превод не е уместна. В английски контекст тя е популярна именно като титла на пред- и раннохристиянските славянски владетели и феодали. Освен това, употребата ѝ в текст, насочен към масов читател предизвиква и фонетичното затруднение – дали да има нормативната английска елизия на "к" предпоставено на "n" ("няз") или да има епентично "а" ("каняз").

Трябва да се отбележи, че в историческите изследвания на английския византинист Марк Уитоу и американския историк Питър Голдън (виж Степанов 2008: 363-4) присъства и титулът "khagan", отнесен към български владетели от периода; той се употребява и в латински извори ("cagan") по отношение на цар Борис I (пак там). Както отбелязва Степанов, в подобно титулуване може и да има някакво основание като приравняване към "император". Но исторически този титул се асоциира с авари и хазари, затова по мое мнение не може да се използва като преводен еквивалент за българския владетелски титул.

[23] В "archaeologyinbulgaria.com", както и в други източници, напр. Encyclopedia Britannica online, се отразява промяната на парадигмата в теориите за българския произход. В българския англоезичен портал "kanas" е поставено в скоби след "khan". В Британската онлайн енциклопедия се подчертава, че въпросът за произхода на българите е дискусионен в науката и в текста на статиите се избягва титулуването на владетелите, а в полето за търсене след името им се изписва "Bulgarian *leader*".

III. 2.4 Превод или транслитерация на владетелския титул

В теорията на превода транслитерациите (например дискутираните по-горе *kanasubigi* и *kanas*) също се приемат за *sui generis* превод. В таксономията на "преводните измествания" на Вине и Дарбелнет (1995: 30-41) те са всъщност заемки, които са транслитерирани поради използваните различни азбуки. Според авторите заемките, наред с калките и буквалния превод, са една от процедурите на "пряк превод". В главата за терминологията на Българското възраждане подобен пример даваме с "читалище", което няма точен денотат за буквален "пряк" превод в английски език. Но при средновековните титули, както и при "читалище", е възможен и "същински" превод – в първия случай с "косвения" метод "адаптация" (разбирана от Вине и Дарбелнет като "ситуационна еквивалентност", напр. "читалище" – "community centre"), а в случая с титулите – чрез прекия метод на буквален превод, напр. "боила" – "lord".

Дотук обърнах внимание на възможните варианти на транслитерационните заемки за пряк превод на основната предхристиянска титла на българските владетели – "канасюбиги" и (вероятно) производните ѝ "канас", "кана". Във връзка с нейното гръцко (преводно?) дублиране "от Бога владетел", както и различните тълкувания на втората ѝ част, бяха споменати и възможни английски преводи, например *Ruler from/by God, Lord/Commander of the army, by God/Heaven blessed*. Ще отбележа, че тяхното присъствие в популярен преводен текст, от една страна, би имало като резултат понижена "информативност" (разбирана според критериите на текстовата лингвистика като праг на интелектуално усилие за разбирането) – заради своята обстоятелственост; от друга – от гледище на динамичната еквивалентност на Ю. Найда – те могат да помогнат за "изясняване и приспособяване".

Това привидно противоречие може да се разреши, ако преводът присъства след собственото име на владетеля еднократно, като добавка към транслитерирания титул, например *Kanassubigi (Ruler from God) Malamir*

или като отделно пояснение в текста. В случая, търсейки по-висока "информативност", приравняваме в някаква степен текста за масов реципиент към художествен текст. В научен текст – както при горните преводи в англоезичните статии на Ц. Степанов (2001) или "Sublime khan" (от друга перспектива) в книгата на С. Рънсиман (1930: 284) – информативността на текста не е първостепенна цел. При превод от български на английски водещ тук е прецизният, недвусмислен избор на еквивалент.

Въпреки това неизвестният преводач на "Надписи и азбука на прабългарите" от П. Добрев (http://liternet.bg/library/hum/d/pdobr.htm) е направил интересния избор "Nominalia of the Bulgarian *princes*" като превод на "Именник на българските *владетели*". Несъмнено този избор е "информативен" – понятието "prince" е широко употребявано в англоезичен контекст (впрочем то е и първият преводен еквивалент на "княз" в българско-английските речници). Но от гледище на "семантичния структурен анализ", който съпътства избора на еквивалент в преводната теория на Найда и Тейбър (Найда и Тейбър 1969: 58-9) при езиково и културно специфични понятия, каквото несъмнено е *prince,* трябва да се вземе предвид "семиотичната среда", "ко-текста" в целевия език. В Речника на съвременния английски език "Лонгман" (LDOCE) *prince* е полисемно понятие: първото му значение е "син на крал или кралица", а второто – "мъж владетел на *малка* страна". Всъщност с избора на *prince*, в името на "информативността" е жертвано "референтното" значение на преводния еквивалент.

III.3 Придворна, провинциална и военна аристокрация – проблемна семантика и адаптивни преводи

Преводими с пряк еквивалент и чрез косвена "адаптация", а не само със заемки, са също някои ранносредновековни феодални титли, военни звания и административни длъжности в българската държава. За тях съществуват извори, които позволяват да се "изгради" референтно значение и да се намерят, често повече от един, преводни еквиваленти на английски език. Където не е възможно да се "изгради" референтно значение, може да

се потърси косвен превод чрез адаптация (Вине и Дарбелнет 1958/1995: 30-41). Ще се спра накратко на *кавхан, канартикин, боила (ичиргу боила, боила колобър, боила кавхан), колобър, багаин, багатур, таркан* и някои техни производни съставни титли. За значението им ще взема под внимание тълкуванията на Бешевлиев (1992), Добрев (1995, 2005а/б), Петков (2008), Славова (2009), Степанов (2001), Рънсиман (1930), Курта (2006).

III.3.1 Кавхан (кавкан, капхан), канартикин

Феодалният титул "кавхан" (кавкан) се приема от П. Добрев (1995) за втората по старшинство титла в средновековна България до 11-ти век. Петков (2008: 12) употребява транслитерацията (по същество заемка) *kavhan*. Предложеният от П. Добрев (1995) запис на титула е "кавкан", а в английския превод на труда в интернет заемката е *kavkhan*. По същество тук, също както и при владетелския титул канас/кана/кан/хан, изписването отразява различните възгледи за етногенезиса: те се отразяват в теорията за възможните етимологии, и оттам – в изписването. Според Бешевлиев (1992: 62) в надписите (т.е собствено българските извори) титлата е καυχανος, а в гръцките писмени извори – καυκάνος/καπχάνης. Ако се придържаме към първите, правилното българското изписване ще бъде "кавхан", а възможната английска заемка – *kavhan*.

Съществуват изворни свидетелства за множество правомощия на кавхана – наследствена титла на върховен главнокомандващ, първи дипломат, магистрат и наместник при отсъствие на владетеля, регент при непълнолетие (кавхан Исбул при канас Маламир) и основно – съуправник на канаса (виж Петков 2008: 12-13). Петков, който пише на английски език, обобщава ролята на кавхана с "*chief official*". По отношение на ролята му във войската С. Рънсиман (1930: 288) го нарича "*general-in-chief*". В обяснението на Уикипедия за правомощията на тримата кавхани (Иратаис, Исбул и Сигрица), на чиито имена са кръстени носове в Антарктида, те са наречени *hereditary viceroy* (наследствен вицекрал) – според мене сполучлив (адаптивен) косвен преводен еквивалент. *Hereditary viceroy* и адаптивни преводи на останалите кавханови правомощия могат да се ползват еднократно след заемката *kavhan* в по-обширен текст, както и при

kanas, без да нарушават информативността на текста. Изборът им ще зависи от историческия наратив и описваната роля на съответния кавхан.

Титулът "канартикин", чиято етимология П. Добрев извежда от източнокавказки език, изисква адаптивен "превод" дори и на български език (наследник на канаса), заради рядката си употреба в текстове за масовия читател. В английски превод тази адаптация също трябва да присъства (*heir to the throne/crown prince*). Тъй като в изписването на титлата липсват варианти, повлияни от ценностно или идеологическо отношение, то и транслитерацията на нейната заемка е еднозначна – *kanartikin* (Петков 2008: 34,35).

III.3.2 Боила

Съсловният титул с популярна форма на български език *боил* – "основна класа на аристокрацията" (Рънсиман 1930: 284) – представя определена трудност при намиране на преводен еквивалент на английски език – както при адаптивен превод, така и при употреба на заемка. Транслитерационната заемка *boil* е омограф на *boil* – "варя, вря, кипя", където гласната е дифтонгът [ɔɪ̯]. Възможно е за буквата "i" да се използува специфичният надреден (диакритичен) знак диареза ("ï") за разлагане на дифтонга на две съставни части (*boïl*), така че фонетично думата да стане двусрична, както в българско произношение. В английски език диарезата е единият от двата рядко употребявани надредни знака (вторият е ударение и се използва единствено в поетичен текст за специфично произношение на минали глаголни форми). Той служи за означаване на пълноценна гласна там, където в приетото произношение тя би се прочела слято със съседната или не би се произнесла изобщо – например в собствените имена *Chloë, Zoë* и *Brontë*, както и в чужди думи като *naïve* и *archaïsm*. Макар и считано за архаично (виж статията "За диакритиките и архаизма" в https://web.archive.org/web/20100107005325/http://www.flakery.org/search/show/251), това записване прецизира произношението и е подходящо за заемки, каквато е и "боил". Всъщност именно "архаичното" конотиране на думата чрез диарезата може да има комуникативна стойност за реципиент на популярен текст за българското Средновековие.

Въпреки, че в българската историография "боил" е най-широко използваната форма на титула, според Бешевлиев (1992: 61, 67) старобългарските и славянизирани форми са *болиа/булия/биля* (срв. съставния титул "чъргубиля") с метатеза -il- ~ -li-. Но тъй като те не са често употребявани в български контекст, едва ли е уместно да търсим техен еквивалент-заемка в английски език. В специализиран преводен исторически текст те имат своя адаптивен еквивалент.

Пак според Бешевлиев (1992: 61, 64, 65) формата βοιλας (боилас) е най-често употребяваната в надписи и извори и е гръцка именителна падежна форма на българската дума. За да следват гръцки склонитбен тип, всички първобългарски думи и имена, окончаващи на съгласна, са получили гръцко окончание -ος (Κρουμ-ος), а тези, окончаващи на гласна – -ς (βοιλα-ς). Всъщност авторът приема формата "боила" за изходна, макар и да употребява в коментара си наложената "боил".

В английския интернет превод на П. Добрев (1995) е предложена английската заемка *boila* с буквален превод *a noble, a lord*; в "Сага за древните българи" (Добрев 2005 б: 1 част, 4 глава) авторът употребява съответната изходна българска форма – "боила". Ще отбележа, че транслитерацията *boila* (или фонетично по-точната *boïla*) е също уместен пряк превод в английски популярен текст (след изясняване на значението чрез буквалните преводи) заради удобството при образуване на множествена форма, за разлика от безспорно гърцизираната *boilas*.

От предложените в интернет превода на П. Добрев (1995) преки буквални еквиваленти на "боила" – *noble* и *lord*, възможен за атрибутивна употреба е титулът *lord*; в английския синтаксис съществителното *noble* обикновено е допълнение и не се пояснява от съществително в апозиция. Други възможни преки преводни еквиваленти на "боила" биха могли да бъдат *count* или *earl* (граф, благородник), но те обикновено се определят от топоним (центъра на графското владение). В ранносредновековна България обаче съществува друга, йерархична структура на боилската аристокрация – велики (доверениият кабинет на канаса), вътрешни и външни боили (Рънсиман 1930: 283). Буквалният пряк превод на боилските "класи", предложен от Рънсиман, е съответно *Great, Inner, Outer Boyars*.

Интересни са два факта: Рънсиман капитализира титулите на боилите, а освен това държи на по-късната форма *Boyar*, английски еквивалент на "боляр, болярин" (виж Бешевлиев 1992: 62). Както отбелязва авторът: "Основната класа на аристокрацията били болярите *(boyars)* – βοιλάδες или βοηλάδες – име, станало широко разпространено сред източните славяни." (Рънсиман 1930: 283) Капитализирането вероятно се дължи на следването на английския традиционен правопис при изписване на аристократични титли, следвани от собствено име. Употребата на *Boyar* може би е продиктувана от съображение за "разпознаваемост" на термина, популярен в английски текстове, свързани с руската аристокрация. Но ако това "комуникативно" съображение е взело превес във времето на неговото изследване, то днес, струва ми се, имаме достатъчно основание и натрупана историческа литература на английски език от български автори, за да държим на употребата на собствено българския ранносредновековен титул, а именно "боила" – *boila/boïla*.

III.3.3 Съставни титли с "боила"

Бешевлиев (1992: 67) коментира също употребата на "боилас" в съставните титли ὁ βοηλα καυχανος (боила кавхан), ητζιργου βοιλας (*ичиргу боила*, славянизирано *чъргубиля*), τὸν κανα βοιλα κολοβρον (кана боила колобър), βογοτορ βοηλα κουλουβρος (багатур боила колобър) и υκ βοηλα (юк боила), при които "боила" е съсловна титла, като в повечето случаи другата съставка е следпоставена и играе ролята на приложение – службата в държавния апарат. В такъв случай може да се търси пряк преводен еквивалент на английски език, съставен също чрез атрибутивна употреба на първото съществително – например *lord viceroy* за "боила кавхан". Според Бешевлиев (1992: 72) "кана боила колобър" е придворният жрец ("дворцовия или канския боил колобър") – с възможен пряк преводен еквивалент *supreme/high royal priest*. В повечето случаи обаче (както при "кавхан") точното определяне на държавната служба при старобългарските титули е проблемна и неоднозначна. Това налага търсенето на адаптивен превод за всеки отделен контекст. Например за "ичиргу боила" – титул, спечелил популярност от надгробния надпис на Мостич в Преслав – се предлагат тълкувания като "началник на столичния гарнизон" ("Уикипедия"), "велможа с ранг на външен министър"

(Добрев 2005 б: 1 част, 4 глава), "intimus на кана, т. е. най-близък съветник и доверено лице" (Бешевлиев 1992: 70) и други. Горните определения, след като са "преведени" на съвременен български език чрез адаптиране, могат да се преведат и на английски език по метода на прекия буквален превод, съответно *Chief of the Capital Garrison, dignitary with the rank of foreign minister,* и *First Counselor and Confident of the Kanas*.

П. Добрев (2005 б: 1ч., 4 гл.) предлага адаптация на съвременен български език на "юк боила" с "водач на род или родова дружина"; за тази титла К. Петков (2008: 8) по мое мнение уместно употребява транслитерираната заемка *yuk boila*. Адаптивен превод на тълкуването на Добрев би могло да бъде *head/leader of a clan (or) of a clan battalion/band*.

III.3.4 Колобър

Тази "титла или служба" се среща винаги заедно с "боила" и в един надпис с "ичиргу". Тълкуването ѝ, т.е. преводът на съвременен български език, се извежда от аварската титла "бооколабър" (βοοκολαβρᾶς) – "маг", "жрец", тъй като няма епиграфски сведения, които да изяснят точната роля на боила колобър. Бешевлиев (1992: 71) счита, че самият словоред (следпоставеност на "колобър") свидетелства, че това е "служебно положение" на лице, принадлежащо към класата на боилите.

В съвременен български контекст се наблюдава повишено внимание към титлата "колобър", който вероятно се дължи на интереса към езотериката и магическите практики. Такава перспектива предлагат например Интернет страници като https://tangrabg.wordpress.com/2010/12/18/kolobrite-zakonat-na-dulo/ и http://www.globaledemokratischeunion.com/жреците-на-върховния-бог-тангра).
Съществува дори и български художествен филм "Колобър" (2001 г., реж. С. Гелев). Тук титулът обаче се употребява самостоятелно, като синоним на жрец, религиозен водач, шаман, но със (старо)българско конотиране. Възможен пряк буквален превод на английски език в подобни, обикновено популярни, текстове, могат да бъдат *shaman* (заемка от евенкски език), *priest, magician* и *wizard. Shaman,* както и на български, се асоциира с Изтока и туземни магически практики; *priest* – с християнското духовенство; *magician* има две значения, едното от които "фокусник". В подобен контекст, но не и в исторически текст, най-близък пряк

еквивалент може да бъде *wizard.* Този превод не е подходящ за исторически текст, защото той се асоциира с приказния наратив и дори с определено облекло (виж статията в LDCE).

Когато "колобър" е част от съставен титул, подходът при превод би бил както при останалите – с транслитерирана заемка , но след (еднократен) адаптивен превод. Такъв пример приведох по-горе с "кана боила колобър". В паметниците титулът се свързва и с ролята на колобъра във войската, където той е "багатур боила колобър". Употребената от К. Петков (2005: 10, 13) английска заемка *kolober* е фонетично съобразена с българското произношение, макар да не следва установени правила за транслитерация. Ще отбележа, че такъв подход при транслитериране на заемки може да бъде направен от носител на български език. У Рънсиман (1930: 285) например титулът следва латинизацията на гръцкото изписване (*colobrus*), а за пряк преводен еквивалент е употребена изведената от предполагаема тюркска етимология дума *guide*, водач. Но по свидетелства на византийските автори Теофилакт Симокат и Фотий (виж Бешевлиев 1992: 71) боилите колобри не са били просто "водачи", а магове или жреци (μάγος или ἱερεῦς). В исторически текстове, за разлика от популярното самостоятелно употребено "колобър" – *wizard*, най-точен би бил прекият превод *priest*, който е предложен в английския превод на П. Добрев (1995) – именно заради конотационната асоциация с духовенството.

III.3.5 Военните звания: багатур, багаин

Званието "багатур", подобно на "колобър", макар и по различни причини, навлиза в съвременния български език и се употребява все по-често в популярен наратив. Пример е "прабългарската школа за оцеляване "Багатур" (http://www.baga-tur.com), както и имена на строителна фирма и охранителна агенция (http://econ.bg/Багатур-ООД_l.c_i.251636.html, http://www.security.bg/kompanii/bagatur-fors-eood). П. Добрев (2005 б: 1 част, 4 глава) предлага "конен гвардеец" като съвременна българска адаптация на термина, в английски превод (1995) – *heavily armed horseman*. Рънсиман (1930: 285), както и Петков (2005: 35) го превеждат с *hero* (герой). Рънсиман тук също извежда етимологически званието от тюркски (той впрочем навсякъде го нарича турски – *Turkish*) и споменава рускоезичния му вариант – "Тази дума е турската

"багадур" (*bagadur*), която се среща в руски език като "богатир" (*bogatyr*) = герой (*hero*)." Бешевлиев (1992: 67) разглежда "багатур" единствено в атрибутивната му употреба, например пред "багаин" (βαγατουρ βαγαινος) и го тълкува като "ранга или вида на багаина".

Ще отбележа, че българският вариант на званието "багатур", както и транслитерираната заемка *bagatur*, е утвърдена още от съчинението на Ст. Рънсиман, въпреки присъствието и на друга гръцка версия (βογοτορ). Но се употребяват няколко адаптивни преводни еквивалента, между които споменатите по-горе, а също *warrior* (воин) (http://archaeologyinbulgaria.com/2014/10/15/), *knight* (рицар) и *general* (пак там). Във връзка с налагащото се в историографската литература становище, че "багатур" е почетно звание, а не военен чин или съсловен титул, пред тези преки преводни еквиваленти-съществителни може би трябва да се предпочете прилагателно. Например Славова (2009: 1) си поставя задачата "да се проследи съдържанието и функционирането на титула багаин като военна длъжност с различни йерархически степени (рангове) и на титула багатур като почетно достойнство (звание), с което са били удостоявани владетели, престолонаследници и колобри (езически жреци водачи)." При такова разбиране на "багатур", един възможен пряк преводен еквивалент би било прилагателното *honoured* (заслужил, почетен), употребено с втората съставка на титула – *honoured bagain, honoured kanas, honoured boila kolober*.

В научната литература съществува съгласие, че "знатната титла или класовото обозначение" багаини (Бешевлиев 1992: 66, 67) означава принадлежност към "военна каста" (Рънсиман 1930: 284), както и че техният обществен статус е по-нисък от този на боилите, което е засвидетелствано от споменаването им след тях в надпис на канас Маламир "...архонтът ... на боилите и багаините даде големи подаръци." (Бешевлиев 1992: 225). В повечето паметници обаче "багаин" е следпоставен на други термини, употребени като атрибути – багатур-, бири-, ичиргу-, сети- (сетит-), и юк-багаин. В семантиката на двукомпонентните титли споменатите атрибути означават ранга на багаина, като на всеки от тях съответстват определен брой ризници и шлемове, т.е. подчинени воини (Бешевлиев 1992: 193-196, Славова 2009: 118).

С. Рънсиман не предлага пряк преводен еквивалент на титлата "багаин", както например за "багатур". В английския интернет превод на П. Добрев (1995) тя е преведена чрез адаптиране с *military commander*. Може да се предложат и други адаптивни варианти, например *military aristocrat* или *army officer/captain*. Всички те обаче не носят конотацията на средновековна военна титла. В определен контекст, носещ информация за военни действия от тази епоха, пряк буквален превод с подобна конотация може да бъде *baron*. Тази титла естествено се асоциира с военната роля на средновековната аристокрация, още повече че е с по-висок статус от *knight* (рицар, воин), но същевременно по-нисък от *count* (граф) – един от еквивалентите на "боила" (виж Online Etymology Dictionary, LDOCE), т.е. денотацията ѝ напълно съответства на "багаин". Недостатъкът на *baron* е в полисемантичността му в съвременния език, където присъстват и значения като "бизнесмен с голяма власт и влияние" или дерогативното *drug baron*, "наркобарон" (LDOCE). По тази причина *baron* е подходящ пряк еквивалент, но само в контекст, който изключва подобно семантично поле.

Друга трудност е намирането на еквиваленти за двукомпонентните титули с "багаин". Славова (2009: 118-122) предлага тълкувания ("функции" на съответните багаини) на съвременен български език, които са твърде обстоятелствени. Както и при други титули, обсъждани по-горе, най-добра комуникативност би имал еднократен английски превод на българската адаптация, след което да се употребява транслитерирана заемка, съответно (в низходящ йерархичен ред) *seti-bagain, bagatur bagain, yuk bagain, biri bagain,* и *ichirgu bagain.* Тези заемки употребява К. Петков (2008: 8, 9). [24]

В следващата таблица (1) ще предложа възможни преводи на българското тълкуване на ранговете на военната длъжностна титла багаин в йерархичен ред от най-висшия представител на съсловието, сети-багаина, до ичиргу-багаина, според адаптацията на Т. Славова (2009: 122).

[24] Ще отбележим, че от фонетична гледна точка заемката *bagain* е с несигурно произношение при дифтонга -ai-, чието най-вероятно произнасяне на английски ще бъде [eɪ̯], тъй като [aɪ̯] с ударено [ɪ] не присъства в стандартно английско произношение. Ако текстът има отношение към изговора – например употреба на термина от носител на английски език пред българска публика, то може да бъде представено с фонетично записване или с използване на диареза "***ï***", която да отдели "i" като самостоятелна гласна В англоезична среда обаче, различното произношение не може да е пречка за комуникативността. Освен това терминът не е предмет на дискусия и ценностно отношение, както владетелският "канас", затова е инвариантен както в българско, така и в английско записване.

Таблица 1

Ранг	Функции и отговорности (български език)	Функции и отговорности (английски език)
сети-багаин	висш предводител на тежковъоръжено войсково подразделение (около два съвременни взвода)	*senior commander/leader of a heavily armed military unit (about two modern platoons)*
багатур-багаин	предводител на тежковъоръжено войсково подраздление (малко по-голямо от съвременен взвод)	*commander/leader of a heavily armed military unit (more numerous than a modern platoon)*
юк-багаин	главен багаин, предводител на неголямо войсково подразделение (около половин съвременен взвод) от централното крило на пра-българската войска	*senior bagain, commander/leader of a minor military unit (about half of a modern platoon) from the central wing of the Bulgar army*
бири-багаин	предводител на неголямо войсково подразделение (около половин съвременен взвод) от южното (дясно) крило на прабългарската войска	*commander/leader of a minor military unit (about the half of a modern platoon) from the southern (right) wing of the Bulgar army*
ичиргу-багаин	военно лице, отговарящо за охраната в двореца	*military officer in charge of the palace guards*

III.3.6 Таркан

За титула "таркан", най-вероятно еднозначен със служебното положение съдия или областен управител, съществува традиционно устойчива транслитерация на английски език – *tarkan,* въпреки възможността за етимологическо извеждане на част от него от аксиологично натовареното "хан", "кан". В горната форма го употребява още С. Рънсиман (1930: 287), както и българският автор К. Петков (2008: 162). Бешевлиев (1992: 75) изписва титлата на латиница *tarqan* и я определя като "старотурска", но тя всъщност се среща в същата или почти същата форма у много етноси и езици от епохата. П. Добрев (1995), както и Ж. Войников (без година) извеждат нейната етимология от *tark* – "съдя" на санскрит; корейският изследовател Чои (2005) смята, че тюркският ѝ корен е със семантика на ковач-шаман и я намира в редица източни езици.

Бешевлиев (1992: 75) отбелязва, че в съставните титули "таркан", "...подобно на багаин е на второ място"(...) "Първата част на сложните титли с таркан означава навярно различни видове или чинове таркани. (...) Те са били, както изглежда, свързани с изпълнението на някаква служба, като напр. управление на области (...)" Ще отбележа, че В. Бешевлиев не тълкува предполагаемото значение на титула "съдия", тъй като неговите изследвания се ограничават върху епиграфски паметници на старогръцки и български език, а не върху етимологически търсения в по-стари или редки езици. Той изрежда следните "чинове" таркани: зера таркан, жупан таркан и олгу таркан в надписите, и булиас (боила) таркан, бори таркан, кана таркан и калу таркан – в други писмени паметници.

При използване на английска транслитерационна заемка за пряк превод при тези титли може да се ползва стандартна транслитерация; единствено разпространеният във всички славянски езици "жупан" е с традиционна заемка *zupan* – със или без диакритичен знак върху "z". Използването на "z" вместо другата възможна транслитерация – "zh" – вероятно се дължи на записването на титлата в славянски езици, ползващи латиница. Изследователят Ф. Курта обаче изписва титлата *zhupan* (Курта 2006: 139 и др.), може би за да я разграничи фонетично от, например, *zera tarqan* (пак там, 164). Освен това, Курта вероятно изписва *tarqan* с "q", защото приема тюркския произход на титлата и дори, както Чои (2005), свързва тарканите с "церемонии, които може би са подчертавали тяхната ритуална връзка с ковашкия занаят." (с. 164)

Според П. Добрев (2005 б: 1 част, 4 глава), тарканите са "съдиите и управителите на области в държавата." Тълкуването на "таркан" като съдия очевидно е повлияно преди всичко от санскритския корен. В интернет превода на Добрев (1995) са предложени преките преводи *judge* и *supervisor*, като стойността на последното (надзирател, началник, инспектор) е оспорима. А поради ограниченото конотиране на *judge* – в съвремието, и като "умел съдник" извън съда, бих предложил употребата на *magistrate* – "мирови съдия", който се асоциира с местно съдилище и не е непременно юрист (виж LDOCE).

Относно значението на титула като равнозначен на длъжността "провинциален управител", в ранното средновековие то обичайно се свързва и с

военни правомощия. Затова С. Рънсиман (1930: 287) счита, че "титлата таркан вероятно е означавала висок военен пост." Същевременно, тълкувайки "бори таркан" като съставено от собствено име и титул (таркан Борис, *Tarkan Boris*), авторът го приравнява към (имперски) стратег (*Imperial strategus*), т.е. военен управител на провинция. От своя страна, К. Петков (2008: 162) тълкува "бори таркан" като "таркан на северната част на страната" ("*tarkan* of the northern part of the country"), заключавайки за значението на длъжността от Житието на св. Климент Охридски от Теофилакт, където се споменава, че бори тарканът на Белград е посрещнал учениците на св. Кирил и Методий.

С. Рънсиман предлага и интересен пряк превод – *count* (граф) – на титула на българските таркани, употребен на гръцки (от Теофан – *κόμης*) и латински език (от Георгий Кедрин – *comes*). "Българските провинциални управители – те са десет при царуването на Борис – са наричани графове (*counts*) – от гръцки и латински автори" (Рънсиман 1930: 287). *Count* би бил уместен пряк превод, особено поради обстоятелството, че няма сигурни данни за наследимостта на титула (от ранносредновековните държави единствено в Хазарския каганат е установено дублирането на наследствени и ненаследствени държавни постове), а *count* също не е непременно наследим в различните европейски аристократични традиции. Освен това в английски език *count* (за разлика от собствено английския титул *earl*) се асоциира едновременно с чуждестранен благородник, където на благородника е отредено управлението на определена територия, както и с производното съществително *county* – "област".

Всъщност средновековният български титул, който има етимологическа връзка и е по-близко асоцииран с *count*, е "комит" (по подробно за етимологията на "комит" и *comes* виж Войников, цит. съч.: 38). Тук няма да го разглеждаме отделно, тъй като въпреки "общославянското" му (пак там) разпространение (*kmieć, кміть, къметъ* – старейшина, селски първенец), той най-вероятно е заимстван от латинското *comes*. Несъмнено, негов най-уместен пряк превод ще бъде *count*, но това не означава, че същият еквивалент не е подходящ и за "таркан".

Освен споменатите преки преводни еквиваленти като *count* и *magistrate*, ще обърна внимание и на някои адаптивни описания, които биха доизяснили значението на преките еквиваленти, свързани с тези значения на титлата –

"провинциален велможа" и "съдия". Рънсиман (пак там: 287) предлага *provincial governor*. Ф. Курта (2006: 164), макар и отнасяйки определението към "жупан" (вероятно еднозначна на "таркан"), употребява *district prefect* и *court dignitary*. Възможно е и съчетанието *district governor*. Ако текстът подчертава и военната роля на таркана, може да се употреби например *district military governor*.

III.4 Български християнски владетелски титули: княз, кесар, цар, самодържец, император

Много от предхристиянските български аристократични титли, чиято семантика и възможни преводни еквиваленти разгледахме дотук, се употребяват продължително и след християнизацията на Дунавска България през 9 век. Според П. Добрев (2005а: 51-53) съществува дори и стара българско-християнска свещеническа йерархия сред покръстените още в Кавказ от аланите българи – "вагант" и "вестран" (презвитер), споменати като делегати в протоколите на Църковния събор от 869-870 г. в Константинопол. Процесът на приемане на широко известната и днес източноримска аристократична титулатура е продължителен и е завършен във времето на Второто българско царство. Титли като "дукс", "патриций", "логотет", "севастократор", "деспот" са известни в англоезичен контекст от византийската история, затова няма да посвещавам нарочен анализ на тях. Те имат своите ясни денотати в различни текстове на английски език, както и установени преки преводи със заемки или адаптивно тълкуване.

Не така стои въпросът с българския християнски владетелски титул "цар". Той е неизменно свързан и с типа на българската държавност от християнския период. Българската историография като цяло разглежда Първото и Второ български царства като своего рода "национални" държави, в което може би има някакво основание. България не е типичното държавно образувание от епохата, когато "(...) империите представляват преобладаващият модел на отношения между големите политически групи (...) през цялата ера на Римската империя и нейния наследник – средновековния християнски свят, продължила до XVI в." (Бейлис и Смит 2001: 48). В политиката на Борис I и Симеон Велики е налице стремежът да се обединят поданиците под едно народностно име, с една религия и църковна книжовност на свой език. Според С. Рънсиман:

> Чедата на хуните щели да изгубят своята самоличност; името „българи“ (*Bulgarian*) щяло вече да означава както прабългари (*Bulgar*), така и славяни — всички поданици на българския владетел, който вече не бил Велик хан (*Sublime Khan*), а княз (*Knyaz, the Slavonic Prince*).
>
> (Рънсиман 1930: 136, превод М. Пипева, 1993)

Но именно когато българският владетел Симеон Велики предявява със сила претенции към Източната римска империя, той решава да приеме и имперско звание в пълната (според Рънсиман 1930: 174) формула *Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων*, включваща императорския титул "василевс", който по-късно се "превежда" с "цар". В различни извори титулът фигурира и в по-кратка форма, като също е спорно кога и по какъв начин Симеон приема достойнството "цар/император на българите", като най-вероятната датировка е 913 г.[25] Равностойността на титулите *βασιλεὺς* и *Imperator,* както и тяхното различие от българската традиция и даването им "само на Константинополския император и на коронования в Рим глава на Западната империя" (Николов 2014: 34), създават различни възможности и необходимост от техния превод първо на български, а в модерната епоха – и на други езици.

III.4.1 Кесар, велик княз и цар

Традиционният български пряк еквивалент на императорския титул е "цар". Въпреки несъмнената етимологическа връзка с "цезар" (лат. *caesar*), съществува междинната форма "кесар", заимствана в български език от гръцки и употребявана в популярната поговорка "кесаревото-кесарю, божието-богу" (от думите на Исус в Мат. 22:21), където "кесар" е равнозначно на "цар", както "цезар" – в римската имперска традиция до Адриан. Но след Адриан, както и във византийската традиция, това е титла на наследник, втора по важност след императорската и запазена за негови роднини. Удостояването с нея на канас Тервел от Юстиниан II

[25] За подробен преглед на изворите и тяхното тълкуване виж напр. статията на А. Николов "Царската титла на Симеон I като историографски и политически проблем" (Николов 2014). Николов приема, че българският владетел приема императорския титул през 913 г. от патриарх Николай Мистик. Едва в 919 г., след провала на плановете за династичен брак на дъщеря си, той добавя към нея "римляните" като свои поданици. Авторът използва паралелно "цар" и "император" като преки български еквивленти на *βασιλεὺς*.

има значение на признаване на владетелското му достойнство, но не и на равнопоставеността му с василевса. (Рънсиман 1930: 32)

Източноримската титла καίσαρ, καίσαρας (гр.) е заимствана в български език във формата "кесар", запазвайки началната съгласна, както впрочем и в немски език (Kaiser). В текстове на английски автори не се употребява пряк преведен еквивалент, различен от еквивалента на западноримското "цезар": *caesar* е всъщност омоним с два денотата – различните източно- и западноримска титла. В български контекст трябва да ги разграничим именно заради удостояването на Тервел, а това може да се направи на английски език с уточнение за значението – "титул кесар", както го употребява С. Рънсиман: "Tervel (...) was given the title of Caesar" (пак там) и дори със споменаване, че това е византийският ѝ вариант – "the Byzantine title...". Друга особеност е, че без да е изрично формулирано като правило (не успях да открия такова), титлата се изписва с главна буква (както и у Рънсиман), дори когато след нея не следва собствено име. Капитализацията вероятно се дължи на произхода ѝ от презимето (прякора) на Юлиевия род .

Между източноримската (византийска) титла "кесар" и собствено римската "цезар" има още една съществена семантична разлика – първата се употребява в християнски контекст. Може би не е случайност, че считаният от някои автори за християнин канас Тервел, макар и удостоен в 705 г. с нея от император Юстиниан II привидно само за личната му подкрепа, дванадесет години по-късно изиграва решаваща роля за спасението на християнска Европа от нашествието на Халифата и е канонизиран за светец под името св. Тривелий Теоктист ("богосъзидателен", предполагаемо монашеско име на владетеля).[26] Впрочем, въпреки неговите иконографски образи от националното Възраждане, името му липсва в православния празничен календар, както липсват и данни за канонизацията му, тъй като по всяка вероятност е канонизиран по-късно от Западната църква.

[26] Някои автори смятат, че Тервел освен това е покръстен – например Паисий Хилендарски в "История славянобългарска" (Хилендарски 2012: 210) споменава, че "крал Тривелия (...) възприел християнската вяра в лято господне 703". Въпреки че Паисий примесва историята на Тервел със събития от царуването на Борис I, датата е близка до кесарското удостояване на Тервел; освен това хилендарският историограф го нарича "светият крал Тривелия" (пак там, 204). За това свидетелства и оловният пръстен-печат на канас Тервел от колекцията в Дъмбъртън Оукс с надпис „Богородице, помагай на кесаря Тервел" (Бешевлиев 1992: 246, надпис 81).

Интересен английски еквивалент на "кесар" в неговия византийски контекст и във връзка с канас Тервел предлага д-р В. Вачкова (Вачкова 2008 б: 4 и сл.) – *kaisar*, дублирано с българския владетелски титул във формата *khan*. *Kaisar* е транслитерация на гръцката титла *καίσαρ*, тоест заемка от изходния език. Считам, че употребата ѝ в текст на английски език като пряк преводен еквивалент изразява именно "концептуалната чуждост" (по израза на Шлайермахер), като същевременно се асоциира с владетелската позиция – заради сходното звучене на добре известната немска титла, а е фонетично близка и до думата в изходниите езици (еднаква начална консонанта с български и старогръцки). Всичко това изключва необходимостта от "адаптивен" косвен превод (по таксономията на преводните измествания на Вине и Дарбелнет), а така се постига по-висока "информативност" (от критериите за текстуалност). Затова можем да приемем, че *kaisar* е уместен еквивалент на "кесар" както в научен, така и в популярен стилов регистър. Освен това, в ко-текста на термина би присъствало името на Тервел, както и факти от неговото царуване, което го асоциира именно с българската история.

Освен Тервеловата титла "кесар", като преходна титла между "канас" и "цар", в исторически план можем да разглеждаме и "княз", на чиито преводни еквиваленти посветихме кратък анализ в раздели III.2.3 и III.4. Оспорвано приемана за славянска (виж напр. Рънсиман 1992: 30 – "Knyaz, the Slavonic "prince"), но семантично свързвана със славянските първенци, тя е и титлата, приета при кръщението от Борис I във формата "велик княз". В случая с Именника на българските владетели отбелязах, че прекият превод *prince* не отчита "семиотичната среда" и ко-текста. По мое мнение при Борисовата титла (единствено негова в средновековната ни история) този пряк еквивалент обаче е възможен, тъй като контекстът на кръщаването му включва именно приобщаването на славянско население и освен това *prince* е йерархично по-ниска от *tsar* (*emperor/king*) – титул, който ще приеме едва неговият син Симеон. "Велик княз" има и утвърден пряк преводен еквивалент на английски език – *grand prince.*

Ако етимологическата връзка на "канас" и "княз" е в сферата на предположенията и догадките, то произходът на "цар" от "цезар/кесар" е несъмнен. Титулът присъства и в английския културен контекст с три приети преводни

еквивалента (заемки) – по-старите транслитерации *tzar* и *czar*, и съвременната *tsar*. (EB, статия "tsar"). За съжаление той "се асоциира предимно с владетелите на Русия" (пак там), въпреки че първата му засвидетелствана употреба е в средновековна България през управлението на цар Симеон. Титулът е изписан в надгробния надпис на ичиргу боила Мостич на български език и се отнася за службата му при царете Симеон и Петър (Бешевлиев 1992: 240-241, надпис 70).

Поради много по-краткото съществуване на българската средновековна православна монархия, тя не успява да развие и собствена система от свързани титли, както руските "цезаревич" (първи наследник), "царевич", "царевна", които имат утвърдени преводи-заемки в английски език. Все пак популярната в англоезичен контекст асоциация на "цар" с руската история означава и асоцииране не просто с християнството, а с православната деноминация. Както в България титлата е "отвоювана" от цар Симеон като претенция за императорско достойнство на православен владетел, така в Рус тя е приета след падането на България (1396 г.) и Източноримската империя (1453 г.) под османска власт, когато страната остава център на православния свят с претенция за наследяване на Византийската империя, а Иван IV Грозни е коронясан като цар (1547 г.). Неговият предшественик Иван III, както други владетели на средновековна Рус се титулуват "велик княз" (*grand prince*) – титул, явно възприет от българската традиция при Борис I.

Преводът на краткия (без компонентите, употребявани от Симеон Велики) титул "цар" (*Βασιλεὺς*) е привидно еднозначната и семантично ясна заемка *tsar*. За да се избегнат асоциациите със средновековна Рус и конотациите, свързани с царизма и самодържавието, е възможно да се използват някои от другите компоненти на титула. Кои са всъщност те, кой от тях и как да употребим в превод на английски?

За споменатата по-горе форма *Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων* (цар и самодържец на ромеи и българи) в историческата наука не съществува единно мнение (виж Маринов 2011: 159). Бешевлиев (1992: 81) разглежда надписа от оловен печат на цар Симеон – Συμεὼν ἐν Χριστῷ βασιλεὺς Ῥωμαίων (Симеон в Христа цар на римляните), който дословно съответства на печатите на Константинополските императори. Разбира се, компонентът "на българите" не може да не е присъствал в титула, защото той е официално приет от

Византия още по отношение на баща му, цар Борис, и заменя "архонт на България", което е равнозначно на управител на област (пак там, 80). Може би именно стремежът да се подчертае "на ромеите" от страна на цар Симеон довежда до формата на сложния титул, употребен от С. Рънсиман, в който "ромеите" са на първо място:

> Симеон решил да носи царска титла (He decided to be Imperial), макар и да не можел да царува в Константинопол. През 925 г. той се провъзгласил за василевс на ромеи и българи, титла, предназначена да възвеличи него и да оскърби враговете му.
>
> (Рънсиман 1930: 174, превод М. Пипева, 1993)

В български контекст обаче е прието съчетанието "на българи и ромеи". Освен "етническото" определяне, има и още два компонента – божествената санкция и определението "автократор" (самодържец), от които само първият е безспорно засвидетелстван в Първото, а вторият присъства в повече извори от Второто българско царство – при царете Иван Александър, Иван Асен, Иван Срацимир и други (виж Петков 2008: 218, 425, 513, 514 и др.). От трите компонента, несъмнено употребата на етническия определител "на българи" би асоциирал титула с българската държава. Освен това, формата с точна денотация би била именно "на българи" – *Tsar of the Bulgarians*, а не "български" (*Bulgarian Tsar*) или "на България" (*of Bulgaria*) – поради споменатото по-горе тълкуване на титлата на цар Борис от страна на имперската бюрокрация. Същия титул, но вече санкциониран от Византия – разбира се без споменаването на божието благоволение (защото то би го приравнило до византийския император) – притежава и Симеоновият син, св. цар Петър (пак там, 81).

В определен контекст (научен или популярен, но подчертаващ завоеванията на цар Симеон) може да се употреби и компонентът "на ромеи", *of the Romans* (семантиката на *Romans/Byzantines* и *Bulgarians/Bulgars* ще разгледам в следващите раздели.) По мое мнение употребата на "самодържец" (*autocrat*/*autocrator*) е подходяща единствено за научен текст, който дискутира управлението на владетеля. "Самодържавното" конотиране на тази титулна част е в голяма степен чужда на българския дискурс – показателно е например, че в превода на титлата от

С. Рънсиман (*Emperor of the Romans and the Bulgars*) той липсва (Рънсиман 1930, с.174,5); няма го и в превода на български ("василевс на ромеи и българи") от М. Пипева (1993). Смятам, че това се отнася и за определението на божествената санкция на царската власт (в Христа, по волята Христова) – *by Christ blessed.*

III.4.2 Цар, крал, василевс, император

От християнския период на средновековните български царства почти липсват надписи от типа "res gestae" ("извършени дела" – както Омуртаговите) или възпоменателни (единственият известен е този на ичиргу боила Мостич). Изворите от този период са хроники и кореспонденция. Използването на имперския титул там обаче е до голяма степен едностранно от българските владетели. Както отбелязва С. Рънсиман:

> Византийските придворни, обикновено така педантични, са смятали приемането на титлата цар (*Imperial title*) от който и да е владетел извън Империята за толкова нелепо, че са се отнасяли към подобен акт с пренебрежително нехайство. Те изобщо не са си правели труда да отбелязват титлата редовно и не са й обръщали особено внимание, освен когато са искали да подразнят надменните пратеници на самозвания западен император.
>
> (Рънсиман 1930: 304, превод М. Пипева, 1993)

Титулът, който българските царе от християнския период използват в дипломатическата си кореспонденция, е равностоен на императорския – в общуването с Константинопол той е *βασιλεὺς*, а с Рим – *imperator*. Например цар Калоян в своите писма към папа Инокентий III се титулува сам *imperator Bulgarorum* (ЛИБИ, т. 3: 319), докато понтифексът се обръща към владетеля с *dominus Bulgarorum et Blachorum* (господар на българи и власи), а в текста нарича него и предишните царе Борис и Самуил *rex Bulgarorum* (пак там: 311, 312). Титулът *rex*, както и ἄρχων, стоят по-ниско от императорския в традицията на византийските отношения с България,.

В българския превод на латинските извори (ЛИБИ, т. 3: 311 и сл.) титулът *rex* се превежда от латински език с "цар". Това е обяснимо с липсата на точен пряк

еквивалент; в папо-цезаристкия модел на средновековна Западна Европа понтифексът има господстваща позиция спрямо местните владетели, наричани на български език "крале". Той се обръща така към Калоян като негов евентуален бъдещ патрон и, разбира се, не го счита за "цар" с онзи имперски денотат на титула, който той има в средновековна България. Ако се спазваше смисълът на Калояновото владетелско достойнство, папата би трябвало да го титулува "император", латинския (и английски) еквивалент на "цар/василевс".

В съвременната денотация на "цар" (след националното Възраждане) има изместване, което я доближава именно до значението на "крал" на български език, *rex* на латински, и *king* на английски. Още Паисий Хилендарски употребява успоредно "цар" и "крал" за български владетели (Крум и Тривелий/Тервел), но неизменно нарича Константинополските василевси "царе" (Хилендарски 2012: 204 и сл.). Причините вероятно са две: първо, по негово време в света няма владетел с титул "цар" – още в 1721 г. Петър Велики приема достойнството "император", макар и не като аналог на византийския "василевс", а като "опит за секуларизиране и модернизиране на режима" (EB, статия "tsar"). Второ, в традицията на съседна Сърбия титулът е "крал", а с "цар" се обозначават владетели с императорско достойнство и, както в български език, библейски владетели и приказни персонажи.

Дали от гореказаното би следвало, че на английски език *king* може да бъде семантично приемлив пряк еквивалент на "цар"? По мое мнение исторически наложеното значение на титула "цар" като равностоен на императорския в Средните векове, но изменено в модерната епоха, прави уместно използването на *king* само за владетелите от Третото българско царство. Би било допустимо *king* да се използва и при текст, насочен към реципиенти, които имат оскъдни познания за средновековна история. В такъв случай обаче се "жертва" конотационната връзка на *tsar* с православното християнство, чийто разпространител в Източна Европа е именно средновековна България. Въпреки конотационното поле и възможното асоцииране с владетели от чужда страна, терминът *tsar* има точна денотация в текст за средновековна България, а външните за този контекст асоциации могат да се преодолеят чрез "уточняване на значението" – например *Tsar of the Bulgarians*

("disambiguation" при семантичния структурен анализ на Найда и Тейбър – в Хатим и Мандей 2004: 35 и сл.).

Традиционно приеманите за собствено имперски титули – "василевс" и "император", макар и присъстващи в изворите и употребявани както от българските владетели по отношение на самите тях (и двата титула), така и от тези, с които те кореспондират (само "василевс"), не са приети в българския исторически и популярен дискурс като български титули. Денотат на "василевс" у нас са единствено константинополските владетели, а "император" обикновено означава римски владетел (след Август) или по-рядко властелин на средновековната Свещена римска империя. И двата титула имат по-стари значения – първият е наследствен водач на племенно държавно образувание при аркадийците и месенците, а вторият – римски пълководец до I в. пр. н. е. Термините с последните два денотата могат да се използват в специализиран исторически текст, както на български, така и на английски език.

Равностойността на "василевс" (*basileus*) и "император" (*emperor*), както вероятно и дистанцията (историческа и пространствена) между Византия и Великобритания, са довели до сравнително рядката употреба на *basileus* в англоезичен контекст. Терминът дори липсва в Енциклопедия Британика със значението си като византийски имперски титул. Вместо него се използва *emperor* (виж напр. Курта 2013: 113, 128 и сл., също Рънсиман 1930: 44 и другаде). По тази причина прекият преводен еквивалент за българския титул "василевс", дори когато е употребен от самия владетел, не би имал комуникативна стойност в английски текст; дори конотирането му с Византия, камо ли със средновековна България, ще е малко вероятно. Това, разбира се, не се отнася за специализиран исторически текст, който разглежда самия титул.

Англоезичните автори, които изследват българската история, използват еквивалента *emperor* успоредно с *tsar* или *king* по отношение на титула на българските средновековни владетели от християнския период. Ф. Курта в "Югоизточна Европа през Средните векове", макар и в текста да избягва титулуването или да употребява *king*, например по отношение на цар Симеон (Курта 2006: 137), в именния показалец нарича всички български християнски царе *Bulgarian emperor*. С. Рънсиман нарича Петър *Tsar Peter* (Рънсиман 1930: 184), но

употребява *emperor*, когато коментира удостояването на Симеон и Петър с императорско достойнство или историята на придобиването на титула. Интересен факт е, че Рънсиман употребява определената форма *the emperor* ("императорът") по отношение на византийските владетели, а определената форма – *the tsar* ("царят") – за българските (Рънсиман 1930: 179). Това е показателно за конотирането на двата титула – първият се асоциира с Византия, а вторият – с България, дори и без споменаването на владетелското име.

Несъмнено България през царуването на Симеон Велики, Калоян, Иван Асен II и други владетели има една характерна особеност на имперското държавно образувание – тя не е държава на един етнос. Дори и след интегрирането на славянското население, в българските предели има и други народи – например елини и власи. Това е основанието след С. Рънсиман в англоезичния свят да се приеме назоваването на Първата и Втора български държави "империи". Но в англоезичен контекст императорският титул *emperor* не се асоциира с българските владетели, както личи от употребата му при посочените автори.

Ще направя и кратка бележка по отношение на капитализацията при владетелския титул в изходния и приемащия език. Независимо коя титла и кой преводен еквивалент използваме, на английски език всички негови съставки трябва да бъдат изписани с главна буква, ако след тях следва собствено име (http://grammar.about.com/od/punctuationandmechanics/a/Guidelines-For-Using-Capital-Letters.htm). В останалите случаи титулът не се капитализира. Изключение е споменатият титул "кесар" (*Caesar*), произлизащ от собствено име и в много от случаите употребяван именно като свидетелство за потекло. Капитализацията може да бъде проблемна за нашите преводни текстове поради различните правила на двата езика – в български език титлата се капитализира само когато е част от названия – собствени имена (напр. ул. "Цар Симеон" – http://publications.europa.eu/code/bg/bg-4100200.htm).

III.5 Средновековна България – империя, царство, държава: различни конотации на български и английски език

Между англоезичен и български контекст съществува съществено терминологично различие в определението за устройството на българската средновековна държава. Популярното в англоезичния свят понятие е "империя" (например в интернет търсачка резултатите за *Bulgarian Empire* превишават около десет пъти тези за *Bulgarian Tsardom*). Употребата му изразява разбирането за тогавашна България, която в голяма степен отговаря на денотацията на "империя", а именно суверенна държава, "чиито владения са разширени от военни и икономически завоевания или федериране на страни и територии, които преди това са били независими от нея" (NLWED, статия "empire"). Въпреки това семантично съответствие, понятието "империя" не отчита една от особеностите на средновековна България – името на страната е всъщност народностно име. В Европа имперски Рим, както и Византия, Латинската империя на Константинопол (Империя Романия) или Свещената Римска империя не се идентифицират с определен народ. Изключение е Франкската империя, която обаче също се определя и с името на династията Каролинги.

Именуването на Първото българско царство *First Bulgarian Empire* (Първа българска империя) в англоезичния свят е наложено най-вече след издаването на обширното изследване на С. Рънсиман (1930), чийто превод на български (М. Пипева, 1993) е "История на Първото българско царство". Като имаме предвид разгледаната по-горе семантика на царския титул (български еквивалент на императорския), както и споменатата "етническа" характеристика в името на средновековна България, а също и традиционното наименование у нас, "царство" изглежда подходящ еквивалент при англо-българския превод на Рънсиман. Освен това "империя" в български популярен контекст, за разлика от научния стилов регистър, е ценностно натоварено понятие, конотирано със значения като "големина" и "сила" (виж например http://forum.boinaslava.net/showthread.php/4394) Но дали при българско-английски превод уместният еквивалент на "царство" би бил *empire*?

Empire е наложено в англоезични текстове като десигнат както на Първото, така и на Второто българско царство; в известна степен по аналогия, но и по

причина на реалното съответствие със своето означаемо – типа държавност (EB, статия "Bulgaria"). Например съвременният историк Ф. Курта нарича повечето български царе *ruler* ("владетел"), но коментирайки надписа на цар Иван Асен II върху колона в църквата "Св. четиридесет мъченици" го титулува *Bulgarian emperor*. (Курта 2006: 11) Дори ироничните кавички в заглавието на статията "The 'Second Bulgarian Empire.' Its origin and history to 1204" от американския балканист Робърт Лий Улф ("Втората българска империя". Произход и история до 1204 г."), издават присъствието на вече утвърдено обозначение "империя" както за Първото, така и за Второто царство[27] (Улф 1949). Считам, че *empire* е един от двата уместни преки преводни еквиваленти за "царство" по отношение на средновековната българска държава защото не само е наложено в научен контекст, но навлиза и в текстове, насочени към по-широка публика, например Енциклопедия Британика.

Другите два преводни еквивалента на наложения в български контекст термин "царство" са *tsardom* и *kingdom*. Означаемото и на двата термина е монархическо държавно устройство, но конотирането на тези две наименования е различно в англоезичен контекст. В подобни случаи според Ю. Найда и Ч. Тейбър за избора на преводен еквивалент е необходим уточняващ "семантичен структурен анализ", който да включва тяхната "семиотактична среда" или "ко-текста" (Хатим и Мандей 2004: 35 и сл.). Асоциирането на *tsardom* и *kingdom* е подобно на това при съответните владетелски титули, което разгледахме по-горе. Първият термин е производен на собствено българския титул, макар и да се асоциира също със средновековна Рус и Руската империя, а вторият – на прекия англоезичен еквивалент *king* на българското "крал" и латинското *rex*.

Също както и при титулите, по мое мнение второто наименование (*kingdom*) на типа държавност по отношение на средновековна България е неуместно. На първо място, то не отговаря на ранга на българските владетели след Симеон Велики ("василевс" – с който е удостоен от Константинополския патриарх неговият наследник цар Петър, или пък неоспорвано присвоен от владетели като Калоян и Асеневци). На второ място, *kingdom* не се асоциира с "екзистенциалния контекст"

[27] Улф използва "Втора българска империя" в кавички в заглавието, но в текста поставя в кавички само "Втора българска", защото се стреми да подчертае влашкия произход на Асеневци (Улф 1949: 175, 190 и другаде). Авторът очевидно не поставя имперския тип на държавата под съмнение.

на средновековна България, а със зависимите от Западната църква държави. Но заради споменатото по-горе изменение на значението на "цар" в съвременната епоха ("принизяването" на царското достойнство до кралското), *kingdom*, както и титулът *king*, са възможни преводни еквиваленти по отношение на Третото българско царство.

Колебание в избора между *kingdom* и *empire* има например в историческата страница от сайта на българското посолство във Великобритания, където успоредно със заглавието *The Second Bulgarian Empire*, в текста царството се нарича *kingdom* (http://www.bulgarianembassy-london.org). Терминът *kingdom* е употребен по отношение на Първото и Второто български царства и в сайта на Програмата за развитие на ООН (UNDP) – България. Показателно е, че и двата текста вероятно са превеждани в "екзистенциалния контекст" на Запада и това изглежда е повлияло върху избора на пряк еквивалент. Така се улеснява възприемането от тамошния реципиент, но това е за сметка на българската семантика на текста.

Избягването на *empire* от български преводачи вероятно се дължи на споменатата конотация на понятието в български контекст. Но причината да се употребява *kingdom* вместо семантично приемливото, по мое мнение, *tsardom*, е рядката употреба на последното в англоезични текстове извън научния стилов регистър. Понятието *tsardom* отсъства от Енциклопедия Британика, както и от американския енциклопедичен речник Уебстър (NLWED). Но например в своето изследване "The voices of Medieval Bulgaria", посветено на документалното наследство на средновековните български царства, авторът К. Петков употребява именно този термин – например в превода на писмото на цар Калоян до папа Инокентий III от 10 септември 1203 г. (Петков 2008: 225, 257 и другаде). Както и в случая с титула на предхристиянските български владетели (приемането, че титулът *khan* е дискусионен след многобройни публикации по темата), вероятно и употребата на *tsardom* в научен дискурс може с времето да се отрази върху неговата употреба в текстове с друг стилов регистър.

В български, най-вече учебни текстове (например https://history15.alle.bg/начало/второ-българско-царство/), съществува и традиционното наименуване на Първото и Второто царства с термина "държава", който има най-широко

семантично поле от разглежданите дотук. Причините за частичното му налагане са основно две: 1) по отношение на предристиянския период на Първото царство – за избягване асоциацията на "ханство" с други държавни образувания (тюркски, аварски) и 2) широката му употреба в социалистическия период, за да се избегне споменаването на царската институция.

От двете основни културно-обусловени основания за използването на този термин на български език, като основание за употреба на преводния еквивалент *state* в англоезичен текст може да се приложи само първото. То се отнася единствено за началните два века от съществуването на Дунавска България. Независимо че някои англоезични автори употребяват *First/Second Bulgarian State* (Файн 1994: 55 и сл.), в историческо изследване или в друг стилов регистър тази държава може да се назове само с името си (*Danube Bulgaria/Bulgaria*). Но в действителност най-често употребяваният пряк превод от тези автори е *empire* (Рънсиман, Курта и др.), защото конотацията на *state* в английски език има много по-тясна връзка, отколкото в български, с теорията за модерното държавно образувание "национална държава" (*nation- empire*). Въпреки някои от споменатите ѝ характеристики, българската средновековна държава все пак не е par excellence национална държава в съвременното значение на това понятие. Всъщност аксиологичната "неутралност" на българското понятие "държава" (не-свръхсила, империя, и не-чуждоземно ханство) е семантично по-близка до английския термин *empire*, отколкото до *state*. Но за християнския период на средновековните български държави *tsardom e* преводният еквивалент с най-точна семантика (историческа достоверност и национално определяне).

III.6 Семантични характеристики на народностни имена, свързани със средновековна България

III.6.1 Българи, прабългари, първобългари: семантика на етнонимите *Bulgar* и *Bulgarian*

Етнонимите, с които се назовават създателите на българските средновековни държави – прабългари, протобългари, първобългари, древни българи и просто българи – отразяват различни теоретични възгледи, в които до голяма степен личат идеологическите нагласи на различни периоди, школи в

историографията или автори. До налагането на възгледа за "прабългарите" като чуждоземно нашественическо племе – в следосвобожденската традиция на К. Иречек и В. Златарски – такъв етноним не се употребява. В предисловието на "История славянобългарска" Паисий Хилендарски пише "От целия славянски род най-славни са били българите (...)" (Хилендарски 2012: 192); Раковски също не нарича предците си с друго име, освен "старите българи" (Раковски 2009: 29). Ганчо Ценов, продължител на автохтонната теория на Раковски, употребява единствено "българи", цитирайки многобройни древни хронисти, за които няма как да съществува друг етноним (Ценов 2004: 41, 47 и сл.). За привържениците на автохтонната теория за произхода на българския народ е естествено да не допускат име, което чрез един префикс създава значение на отделен и различен народ.

В по-ново време П. Добрев, чиито трудове променят парадигмата на следосвобожденските теории за българския етногенезис, макар и да използва в по-ранните си съчинения наложения етноним ("Каменната книга на прабългарите", 1992), в съчиненията си след 1999 г. вече употребява "древните българи" (Виж Добрев 2005: 9, 17 и другаде, Добрев 2013: 39 и сл.). Постепенната "дискредитация" на етнонима "прабългари" в български контекст личи и в съчиненията на Б. Димитров. В "Дванадесет мита в българската история" авторът употребява паралелно "древните българи" и "прабългари", като поставя втория етноним винаги в скоби (Димитров 2005: 14, 15, 38 и другаде), а в началото прави уговорката, че те са "наричани в науката прабългари" (пак там, 13). Справедливата иначе забележка на Б. Димитров се отнася, разбира се, за официалната историография от следосвобожденския период до началото на настоящото столетие.

Дълго продължилата употреба на понятието "прабългари", както и семантичната му връзка с оспорваната вече, но приемана в продължение на целия 20-ти век теория за етногенезиса на нашия народ, е отразена и в англоезичните текстове за българска история. Дори наложеният в тях термин-еквивалент *Proto-Bulgarian,* употребяван например от О. Прицак и М. Менгес (цит. в Славова 2009: 133), намира обратен превод на български език с калкираното "протобългари" в текстове на границата между научен и популярен регистър (например статията на К. Милчев в сайта на "Роден край" –

http://history.rodenkrai.com/new/akcenti/velika_bylgariq_i_edin_amerikanski_istorik.html).

Може да се приеме, че друг пряк преводен еквивалент на *Proto-Bulgarian* е предпочитаният от В. Бешелиев етноним "първобългари" (Бешевлиев 1992: 93, 251 и др.), макар че по мое мнение авторът (който публикува и в Германия) прави по-прецизен същински превод на немския термин *Protobulgaren* (прилагателно *Proto-Bulgarisch*), който е семантично равнозначен на английския. В немски, както и в английски контекст, това име всъщност разграничава народности – етноса "нашественик" и новата народност "българи", образувана след хипотетичното сливане или "претопяване" в Първата българска държава.

Интересна тенденция за терминологично разграничаване на древните от съвременните българи се наблюдава при някои съвременни английски автори, както и в български преводни текстове на английски език. Тя е в отпадането на английската наставка -*ian*, една от многото, ползвани за образуване на етническо име и съответното прилагателно – *Bulgar*(*ian*). Например Ф. Курта употребява непрефигираното кратко име *Bulgars*, разказвайки за битката между Крум и Никифор, и като прилагателно по отношение на предхристиянските владетели Крум и Кубрат (Курта 2006: 18, 77), но нарича армията на християнина цар Симеон *Bulgarian armies* (с. 178), а царете от християнския период определя в именния показалец като *Bulgarian emperor*. В текста на българските автори (Ц. Степанов, Т. Чобанов, О. Минаева и други) на статии в англоезичното издание на сборника, посветен на предхристиянска България – "Древните българи – дискусията продължава" (Степанов 2014: 92), етнонимът, означаващ българите от този период и съответното прилагателно, са преведени с *Bulgar* (виж напр. статията на Т. Чобанов, с. 65, 71). Това понятие, макар и успоредно с *Proto-Bulgarians*, е използвано и в превода на статията на Р. Рашев "За произхода на прабългарите" (Рашев 1992).

Споменатият опит за терминологично разделяне денотира вече не различни народности, а различни периоди в развитието на българската държавност. *Bulgar* се отнася до езическия период, докато *Bulgarian* означава народността в християнския период. По тази причина изглежда неприемливо например наложеното в историографията прозвище на Василий II – "българоубиец" – да се превежда на

английски език *the Bulgar-slayer* (например от Улф 1949: 172); *Slayer of Bulgarians* би било семантично по-приемлив еквивалент. Освен това, в конотационното поле на *Bulgar* присъстват асоциациите с имена на народности, при които на английски език не се употребяват наставките, образуващи етноними – *ian, -an, -ish, -ic* и други. За някои от тези наставки дори се твърди, че могат да имат оценъчна, дерогативна конотация, например *-ese* (виж статията на Т. Цои "Толкова много национални суфикси" в http://www.linglish.net/2008/10/22). А етнонимите без наставка са типични за източни народности, някои от които древни (например *Avars, Khazars*), но повечето – възприемани като далечни, екзотични или цивилизационно изостанали – *Kazakhs, Kyrghyzs, Buryats, Yakuts* (употребени в тази форма от Чои 2000: 2,3).

От тази гледна точка вероятно трябва да се преосмисли дали *Bulgar* може да бъде семантично приемлив преводен еквивалент за името на древните българи. Показателно е колебанието в употребата на етнонима от преводача на статията на О. Минаева за паралелите между българската (hic – не пра- или старобългарска!) металопластика и сасанидското изкуство в сборника "Древните българи – дискусията продължава", който прилага суфикса в скоби – *Bulgar(ian)s* (Степанов 2014: 92). По аналогия с приетото в английски език наименование на старобългарския език *Old Bulgarian* (а не *Old Bulgar*), конотирането на *Bulgarian* ми се струва много по-подходящо за народа, създал три държави в Ранното средновековие. При превод на текстове, в които е необходимо да се предаде уточнението пра- (стари, древни) българи, неутралното определение може да бъде *Old*. Прекият превод на предпочитаното от П. Добрев определение "древни" (*ancient*) също създава асоциация с периоди и народности, различни от тези на средновековна България.

III.6.2 Ромеи и византийци, *Romans* и *Byzantines*: създаване на ново значение

Кратък анализ заслужават и двете имена на поданиците на Източната Римска империя, които макар и да не са етноними в точния смисъл на термина, се употребяват в български популярен и исторически контекст именно като название на етнос. От времето на националното Възраждане и църковно-националното движение се изгражда пейоративната конотация на името "ромеи", което е всъщност гръцки превод на "римляни". "Византийци" (английски *Byzantines*),

производно от наложеното за "икономия на изказа" име на Източната Римска империя, е широко употребявано както в български, така и в чужди текстове, и обикновено не е натоварено с оценъчно отношение.

Отрицателната конотация на "ромеи" личи още в коментара на П. Р. Славейков за българите от Пловдив в "Цариградски вестник" от 13 октомври 1851: "тие не търсят да станат гърци, а искат да бъдат ромеи, затова когото от тях да попитам какъв е, той отговаря на гръцки език: Его ими Ромеос." Тогава "ромеи" се асоциира в българския възрожденски контекст с гърчеенето, а по-късно – с историческата представа за Източната империя като коварна сила, която се стреми да асимилира и унищожи България. С това име се създава дерогативен синоним на "гърци" като основна народност във Византия, разграничавайки действителния етноним от името на поданика на Империята. Така всъщност се възвръща неутралната конотация на "гърци", което например в "История славянобългарска" на Паисий Хилендарски (той не употребява "ромеи") е силно негативно конотирано.

Историята на създаването на ново значение и връщането в употреба на гръцкото име "римлянин" е в голяма степен единствено българска, въпреки че то съществува в Османската империя във формата "рум миллет" (римски народ), означаващо православното население. По тази причина английската заемка на "ромеи" – *Rhomaioi* – която бездруго се употребява предимно в научен стилов регистър (например от Степанов 2001: 1), не може да има същото конотиране. Улф (1949: 183), превеждайки думите на Н. Хониат за въстанието на Асен и Петър, употребява *Rhomaeans* – очевидно превод на гръцкото име с английски суфикс, но и този еквивалент не е пейоративно конотиран, както в български език. "Ромеи" с неговата българска семантика в популярен стилов регистър е преводимо на английски единствено чрез "адаптивно" описание, което да запознае реципиента с ценностното отношение в културата на изходния език.

Другият пряк преводен еквивалент на английски език – *Romans* – ако не е контекстуално определен с денотацията "поданик на Източната римска империя", има и друг денотат, свързан със Западната империя. С това значение го употребява С. Рънсиман, наричайки с него жителите на Западната империя и пратениците на Западната църква при цар Борис (Рънсиман 1930: 112, 123). Това значение обаче

естествено влиза в противоречие с Рънсимановия превод на титула на цар Симеон, където "ромеи" също са *Romans*. Авторът нарича "византийците" *Greeks*, като по този начин разграничава поданиците на двете империи, но въпреки гръкоезичната култура на Византия, поради нейния имперски и християнски характер в съвременен научен текст етническото име не би било уместен преводен еквивалент.

Romans, *Rhomaioi*, и *Rhomaeans*, за разлика от *Greeks*, са възможни преводни еквиваленти на българските етноними "ромеи" и "византийци", но само с "уточняване на значението" (по Найда и Тейбър) или "адаптивен превод" (Вине и Дарбелнет). *Byzantines* е преводът с неутрална конотация, подходящ за употреба в различни стилови регистри.

В приложения глосар (Приложение 2) предлагам възможни преводи и на други народностни имена, употребявани в текстове за българската средновековна история, като хазари, авари, печенеги. Тъй като при тях еквивалентите се различават преди всичко по възможната ортография, което може да има само ограничено отношение към семантиката им, вариантите не са обект на нарочен анализ.

III.7 Български владетели – български, гръцки или англицизирани имена в английски превод

Разгледаната в раздела за предхристиянската титулатура транслитерация "kh" на гръцкото " χ " (хи) има отношение и към имената на български владетели от периода. И тук тя следва традиция, която няма връзка с приетите съвременни правила за транслитерация. Имената на средновековните български владетели са известни предимно от надписи на гръцки език, както и от византийски хроники. Най-често с това изписване се среща краесловното "х" в името на основателя на Дунавска България канас Аспарух – *Asparukh* (например Рашев 1992: 1 и сл., Курта 2006: 82) , но също и при името на легендарния владетел от Именника на българските князе Ирник (Ернах) и цар Константин Тих (*Constantine Tikh Asen* – в нумизматичения сайт http://medievalorthodoxnumismatics.com). То присъства и във вариантите на владетелското име Исперих и Асперух – *Isperikh, Asperukh* (Рънсиман 1930: х, 17). За устойчивостта на тази транслитерация

свидетелстват и статиите за името Аспарух (*Asparukh*) в енциклопедии като Британика и дори Енциклопедия Ираника (*www.iranicaonline.org*).

Друга често употребявана транслитерация на краесловното "х", която за разлика от "kh", ползвана и в други езици, е ползваната в английски език "ch". Тя обаче може да промени фонетично крайната консонанта на имената в "к" или "ч". Така се изменя звученето на името в изходния език, за което има и паметници на кирилица, например Именник на българските князе. В най-ранния (Уваров) препис на Именника, Аспарух е именуван "Есперих кнѧз". Действително, срещнах името на основателя на Дунавска България, изписано *Asparuch,* само в Уикипедия и у К. Петков (Петков 2008: 3, 4), но С. Рънсиман (1930: 279) изписва Ернах (Ирник) *Ernach,* а Р. Улф изписва името на водача на въстанието против Византийското робство в 1073 г. Георги Войтех *George Voitech* (гръцки: Βοϊταχος) (Улф 1949: 179). В случая с Ернах името има дублетна форма, окончаваща на "к" (с приемлива транслитерация "ch"), но авторът всъщност употребява другата, окончаваща на "х". Вероятно "ch" е възприето механично от немска транслитерация в исторически текстове, където това съчетание на букви се произнася именно "х", и по тази причина е неподходяща за английски текст.

По мое мнение може да има две основания да се предпочете транслитерирането на тези имена с "kh": първото е търсенето на асоциация с гръкоезични извори – т.е. подчертаването, че владетелят има връзка с византийската история, а второто – улесняване на възприемането ("информативността") на текста заради традиционната и наложена употреба. По отношение на "гръцката" конотация на "kh", независимо дали в научен или популярен регистър, смятам, че самият контекст би изяснил историческото място на описваните личности от българската история, а то не е свързано единствено с Източната римска империя. Що се отнася до "разпознаваемостта" на името, съвременната транслитерация – *Asparuh, Ernah, Voyteh, Tih*, която съвпада с транскрибирането като фонетично пренаписване (Данчев 1995: 11) – не изменя произношението на имената, преобладаващо транслитерирани с "kh" в английски език (сравни Данчев и колектив 1989: 41) и не би довела до погрешна интерпретация и объркване на историческите персонажи с други. Тя постепенно навлиза в историческите текстове – засега предимно в популярен стилов регистър,

например *Asparuh* е транслитерацията на владетелското име в интернет платформата "Яху отговори" (https://answers.yahoo.com/question/index?qid=1006041402958).

В английския превод на имена от християнския период на българската средновековна държава съществува друга дублетност, имаща отношение към семантиката на преводния текст. Много владетели и исторически личности от тази епоха носят имена от християнската традиция, които обаче имат специфично българско звучене и изписване. Те могат да бъдат преведени със своите английски съответствия или да се транслитерират със запазване на българската им фонетика. Най често срещаното, разбира се, е Иван (Йоан), с английско съответствие *John* – Иван Асен, Иван Александър, Иван Срацимир, Иван Шишман и светецът – патрон на България – Йоан Рилски. Други имена с библейски произход са Самуил (и царските братя Давид, Мойсей и Арон) и Гаврил (Гавраил).

Авторите на специализиран текст предпочитат английските съответствия на тези български имена. Съзнателно или не, по този начин те ги асоциират в съзнанието на англоезичния реципиент на текста с християнската основа на българската държава. Р. Улф "превежда" имената Самуил Комитопул и Арон – *Samuel the "Comitopoulos"* и *Aaron* (Улф 1949: 172, 179), както и името на Петър (Калопетър), брата на Асен – *Peter (Kalopeter)* (а не например *Petar*) *and Asen* (пак там, 175). При два от българските варианти на Калояновото име – Йоаница и Йоан, Улф транслитерира първото, но "превежда" второто – "*John – the later King Ioannitsa*" (с. 180, 184). Тъй като в преписката с папа Инокентий цар Калоян е наречен и с латинизирана версия на името си – *Caloiohannes,* авторът я употребява именно в този контекст, като уточнява, че според бележка в папския архив писмата се превеждат първо на гръцки, а после – на латински. (с. 192). Този любопитен факт свидетелства, че още в този "век на превода", а XII в. е наричан така заради преводите на Толедската школа от арабски (Наймушин 2009: 19), трансформацията на Калояновото име цели неговото адаптиране към контекста на латинския Запад, както впрочем са адаптирани и имената на персийския средновековен лечител Авицена и арабския философ Авероес.

Улф може би е повлиян и от исторически текстове на немски език. Той цитира в немски превод статията на В. Златарски "Кой е Петър Делян" (Улф 1949: 184). Улф транслитерира по немско правило Петър Делян – "*Peter Deljan, ...the son of Gabriel Radomir*" (пак там, 179), същевременно употребявайки английския (но и немски) еквивалент на Гаврил – *Gabriel*. Ф. Курта също използва английски варианти на имената – например *Samuel* (Курта 2006: 201, 204 и другаде). В нумизматичния сайт http://medievalorthodoxnumismatics.com владетелите с име Иван също са "англицизирани" като *John Asen II, John Alexander, John Sratsimir, John Shishman*.

В статиите на Енциклопедия Британика обаче имената на Иван Асен II и Иван Шишман не са преведени с английското съответствие *John*, а са транслитерирани, като за Иван Асен II е добавено уточнението, че той е "познат също като *John Asen* II". Това "уточняване на значението" се налага, защото владетелят има продължителни и драматични отношения с Латинската империя и Четвъртия кръстоносен поход, тоест е познат под това име в западната историография. В Енциклопедия Британика употребата на еквиваленти за българските владетелски имена от християнския период е привидно непоследователна: Иван Шишман е транслитерирано *Ivan Shishman* (за него няма отделна статия); от друга страна, в статията за цар Самуил се използва английската версия *Samuel*, но пак там имената на неговите наследници са в транслитериран вариант – *Gavril* и *Ivan*.

Струва ми се, че колебанието в подхода на авторите на енциклопедичните статии всъщност не се определя от непоследователност в използвания метод. Показателно е, че за по-известните исторически личности, които са повлияли върху европейската история (царете Самуил и Иван Асен II), се използват (и) английските еквиваленти, докато имената на останалите се транслитерират. Тук вероятно е изиграла роля съответната употреба в специализирани исторически текстове на англоезични автори. Дали по този начин се постига по-добра комуникативност на текста, и за какъв тип целеви читатели (реципиенти)?

Употребата на английските еквиваленти на историческите имена безспорно има по-висока "кохерентност" (вторият критерий за текстуалност на Богранд и Дреслер) за читатели – неспециалисти в областта. Всъщност те са "валидни" за

"тяхната версия на реалния свят" (сравни Богранд и Дреслер 1992: 84, 85). От тази гледна точка употребата на "английските" еквиваленти би била подходяща именно за текст, насочен към масовия реципиент, какъвто е например енциклопедичният. По мое мнение в тези текстове "уточнението на значението" ще има по-висока комуникативна стойност, ако е посочено след английския (или латински – както при Калоян) вариант и включва българското звучене на името (транслитерация), например *Gabriel (Gavril) Radomir* или *Caloiohannes (Kaloyan)*. В текстове с научен регистър, специално при имената с наложен и добре познат английски вариант, тази употреба също е възможна – особено в ко-текст с позовавания на български източници.

В приложения глосар са включени и други антропоними, свързани с българската история – небългарски владетелски имена и имена на исторически личности, които не са обект на анализ тук. Там, където съществуват преводни варианти и е възможно да разграничим тяхната употреба в различен стил (обикновено определян от "традиционността" или "модерността" на транслитерацията), те са отделени според дискутираното по-горе разбиране за тяхната комуникативност. В глосара включвам и някои преводни варианти на топоними, свързани с българската история – например Онгъл, Охрид, Тракия, както и на ограничен брой термини, свързани предимно с ранносредновековна България – конник, капище, оброк, вал, езически.

IV. Проблеми на семантиката при основни понятия от Националното възраждане и агионимия в англоезичен контекст

Българското национално Възраждане (XVIII – XIX в.) е една от най-коментираните сфери на нашето културно наследство в текстовете за българското историко-културно наследство. Това обстоятелство е обусловено от множество фактори, например социализираното, добре запазено и реставрирано материално наследство – архитектура, занаяти, етнография, иконопис, и то на територията на цялата страна. Тъй като за разлика от, например, праисторическата археология и наследството на Средновековието, в това поле на изследване съществува относителен консенсус относно ценности, периодизация, стилова класификация, школи и пр., то не е толкова обект на академичния дискурс по класификацията на Н. Феърклъф (Феърклъф 2003: 6), колкото на популярните жанрове най-вече в областта на туризма.

Въпреки че е една от най-добре изследваните области на българското културно наследство, националното Възраждане представя дори пред българския реципиент трудности при разбирането на денотацията на значителен брой термини. Относително доброто познаване на културния контекст ни позволява да схванем ориентировъчно значението на понятия, които днес не се употребяват и за които в съвремието отсъства самото означаемо. Възможно е например ко-текстът да подскаже приблизителното значение на читатели с по-голям опит и познания, дори и те да не познават самата реалия. Например „бибица" или „маказ", определени от ко-текста като орнаменти в тъкаческия занаят, могат да се асоциират с определен образ. Подобни примери, за чието точно разбиране все пак е нужно „остензивно" определение, т.е. посочване на материалното им съответствие, има в много области от материалното наследство на Възраждането – гражданската и църковна архитектура, църковната утвар, етнографията.

Ясно е, че за подобни понятия не могат да се търсят преки преводни еквиваленти-заемки, тъй като реципиентите – носители на английски език, не притежават споменатата образованост за българския културен контекст. В настоящата глава ще се ограничa с бележката, че те се нуждаят от косвен адаптивен превод, като едва след неговото въвеждане той може да бъде дублиран с транслитерирана заемка.

В следващите раздели ще се спра върху обосновката на комуникативната стойност на алтернативни преводни еквиваленти – "натурализиращи" (приближаващи до реципиента) или "очуждаващи" – за понятия извън сферата на материалните реалии, но които по мое виждане имат решаващо значение за въвеждането на чуждия реципиент в контекста на Българското възраждане. Това е на първо място самото понятие "Възраждане", неговите институционални понятия "читалище" и "настоятелство", "народните будители", и православната агионимия и ономастика.

IV.1 Семантика на понятията Ренесанс и Възраждане в английски и български контекст

IV.1.1 Възраждане – дискусионно означаемо в български контекст

При изписване на фразите „Българско възраждане" (*Revival*) и „Български ренесанс" (*Renaissance*) на английски език в интернет търсачката Гугъл се появяват значителен брой резултати – за първата около 6 милиона, а за втората – около 3. Статистически това означава, че и двата израза са приети като означаващи един и същи процес. Наример великотърновският музей „Възраждане и Учредително събрание" е означен с двете понятия в два различни сайта (http://imagesfrombulgaria.com и http://www.velikoturnovo.info). Показателно е обаче, че в англоезичната академична литература се предпочита *Revival* (Кларк 1945: 1; Пери 1993: 5, 6; Макдермот 1962: 126). За тези автори изборът очевидно се определя от еднозначния денотат на понятието, чието значение е стеснено и от атрибутите „българско" и „национално".

От друга страна, „Ренесанс" в английски, както и в другите западни езици, се асоциира с парадигмата на западноевропейската история и култура, т.е. означаемото на това понятие традиционно е ограничено до развитието на изкуствата в Западна Европа (Флоренция, Холандия) след 14 в. В семантичен аспект значението на термина на български език е почти същото, като изключим някои схващания в българския изкуствоведски дискурс, наложени най-вече през социалистическия период. Става дума за стремежа да се „европеизира" конотирането на определени образци на българското изкуство (най-вече иконография) и те да се представят като едно от първите европейски „нарушения

на канона” (Цонев 1974) и „Предренесанс”. Всъщност коректното назоваване на тази тенденция в църковното изкуство е Палеологов ренесанс и тя се отнася до епохата на Второто българско царство.

На английски език гореспоменатият период наистина може да бъде правомерно означен с термина Ренесанс, разбира се с атрибута „Палеологов” (*Palaeologan*) по името на византийската императорска династия. Трябва да отбележим, че все пак този период не е традиционното означаемо на термина Възраждане, определено като „българско” и/или „национално”. Освен това, като обект на междукултурната комуникация той е по-рядко засяган; това е съвсем естествено заради ограничения брой паметници, останали оттогава – Боянската църква, Земенският, Ивановският манастири и някои църкви във Велико Търново.

Допълнителна трудност при избора на преводен еквивалент с точна денотация при англоезичното представяне на периода е фактът, че в българската историография съществува повече от едновековна дискусия за означеното от понятието Възраждане. Много често семантично се разграничават, от една страна, духовната революция през периода – на това тълкуване държат например П. Ников (1929), П. Мутафчиев, И. Шишманов, а в по-ново време Т. Жечев (1985), и от друга, националното революционно движение, традиционно разбирано като център на Българското възраждане от мислителите на лявата традиция – Д. Благоев, Г. Бакалов. Същите автори спорят и за неговото начало и продължителност – дали започва от Паисий Хилендарски или от Ю. Венелин; дали завършва с църковната независимост или продължава и след националното освобождение (Арнаудов 1941, Ников 1929, Жечев 1985). Ако все пак се абстрахираме от темпоралното съдържание на „Възраждане”, остава въпросът за неговата метафорична употреба и митологичното му съдържание за българското съзнание, представени така от А. Хранова:

> ...отношенията между метафоричното и строго понятийното в термина „възраждане“; отношения, които и досега подриват способността на термина да се превърне в еднозначно понятие за историческата наука поради променящия се живот на метафората вътре в самия него, която и до днес компрометира способността му да бъде (по веберовски) чист и рационален концепт. (...)

> Метафоричното на *въз-раждане* всъщност задава цикличност на модела още от архаичните му корени (вегетативния мит, природните цикли), докато понятийното на същия термин се насочва към мисленето за него като за епоха и съответно се опитва да му придаде еднозначна телеологична легитимност и твърди темпорални граници.
>
> (Хранова 2010: 47, курсив на автора)

В английски превод гореспоменатото метафорично значение също може да присъства имплицитно поради изходящия български ко-текст. Както в научен, така и в популярен стил съдържанието на понятието би следвало да се ограничи до едно общоприето означаемо (периодът на духовен и материален напредък от Паисий до Освобождението). Ако в българския текст присъства "метафорична" конотираност, в културната среда на реципиента тя би останала неразбрана. Значението може да се прецизира с въвеждане на преводно "уточняване на значението" при семантичния структурен анализ (Хатим и Мандей 2004: 35 и сл.), споменавайки еднократно времевите граници на периода, след което да се употребява прекият еквивалент *Revival*. Същевременно такава употреба би могла да има и своя реверсивен, „семасиологичен" ефект: означаемото име да спомогне за налагането на едно по- „чисто и рационално" понятие в българския научен и медиен дискурс (Козелек 2004: 87).

IV.1.2 Главни букви и конотативно значение: Ренесанс и Възраждане, ренесанс и възраждане

Ако се ограничим до периода на българското национално Възраждане (XVIII – XIX в.), можем да направим опит за анализ на понятията Ренесанс и Възраждане и тяхното съдържание в английски и български контекст. Показателен е фактът, че в авторитетен английски тълковен речник (LDOCE) има две статии за Ренесанс – в едната понятието е капитализирано (с главна буква), а в другата – не е. Същевременно понятието Възраждане (revival) присъства в същия речник единствено изписано с малка буква.

Абстрахирайки се от конкретното означаемо на двете понятия (еквивалент на речниковата статия), можем да направим заключение, че не-капитализираният

термин вероятно има много по-широко поле, което се потвърждава от преглед на статията. Полисемията на „ренесанс” в английски език е почти равнозначна на многозначието на „възраждане” в български. Любопитен факт е, че в един от българските онлайн тълковни речници (http://www.t-rechnik.info/w.php) понятието „възраждане” изобщо отсъства; в друг е дадено единствено неговото значение в християнската традиция (http://talkoven.onlinerechnik.com/). Но в българския културен контекст именно от „възраждане” може да се изведат две понятия с различни денотати – в зависимост от това дали думата е изписана с малка или с главна буква. В първия случай конотативното значение на понятието е твърде широко (то става полисемантично като английското *renaissance* с малка буква и като *revival*) и може да бъде атрибут в множество дискурси – например в последните десетилетия се говори за възраждане на традиции, духовност, интерес към исторически произход. Може да се спори в кои от тези случаи употребата е преносна (фигуративна), но е сигурно, че тя ще носи същата или почти същата денотация и конотативно значение, ако в същите контексти в английски превод се употреби “*revival*”.

Друг е случаят при текстовете за Националното възраждане, където единствено капитализираното понятие “*Revival*”, и то с атрибутите “*Bulgarian national*”, може да бъде комуникативно за англоезичния реципиент. Капитализацията ограничава семантичното поле на термина и създава асоциация с “*Renaissance*”, но без да отъждествява съдържанието на двете понятия. Атрибуцията на “*Revival*” е също тъй задължителна, поне като въвеждащ адаптивен превод, тъй като не се очаква от носителя на английски език да притежава между-културна осведоменост за българския културно-исторически контекст. Известно е, че в британската история липсва подобен период (а реципиентите на текст за историко-културно наследство в нашата страна са предимно британци). Следователно такъв културен контекст е чужд за тях и те не биха възприели понятието във връзката му с него, което и налага неговата капитализация и атрибутиране. Освен това разликата в културния и исторически контекст между Българското възраждане и Европейския ренесанс изключва употребата на „Ренесанс” в коментираните текстове. Неслучайно в авторитетни издания на английски език, посветени на нашето наследство, е избран терминът “*Revival*”

(Константинов 2001: 25, 125). Показателна е и цитираната по-горе статистика от статии по темата, публикувани в Интернет.

За съжаление твърде много са и текстовете, в които е предпочетено понятието „Български ренесанс". Учудващо е, че то присъства в сайтовете на Софийския университет и литературния институт на БАН – две институции, които би трябвало да отделят специално внимание на представянето на българското културно наследство (http://www.uni-sofia.bg/index.php/eng, http://www.ilit.bas.bg/eng/projects_lit_na_vuzrajdaneto_en.php). Възможно е тук да е действал остарелият стереотип от 70-те и 80-те години, като той автоматично е пренесен от контекста на изкуствознанието към други области – в случая историческите предпоставки за създаването на университета и българската възрожденска литература. Реципиентите на тези текстове – например чуждестранни учени и студенти, търсещи информация за българското образование или научни проекти, може би ще възприемат правилно денотата на „Ренесанс", но само ако притежават нужната историческа и междукултурна осведоменост. По отношение на останалите може да се твърди, че този текст не изпълнява своята комуникативна функция.

За мнозина от значително по-широката аудитория на англоезичните туристи обаче ще остане съвсем неясно словосъчетанието „българска ренесансова архитектура" (*Bulgarian Renaissance architecture*) в интернет сайта www.trakia-tours.com. Красноречив пример за противоречието между търсения денотат и денотата на горното понятие за англоезичния потребител е галерията от снимки на български възрожденски (а не ренесансови) къщи. В този случай нарушената комуникативност на текста може да предизвика поне първоначално объркване.

За да се спази изискването за приоритетност на приемащия текст, поддържано от Г. Тури (Баснет 2002: 7), са необходими познания за семиотичната мрежа на двете културни системи. В случая с понятията Ренесанс и Възраждане в български и британски културен контекст това включва разбиране на конотацията и денотативното значение на термините, основано на опит и познания. Те са необходимото условие за разбиране на многобройните възможни асоциации, обусловени от различния културен и цивилизационен модел.

След направения анализ можем да заключим, че еквивалентът "*Revival*", изписан с главна буква и с атрибути „Българско национално" (*Bulgarian National*) или само „Българско" (*Bulgarian*), би имал най-точна денотация като превод на "Българско възраждане". „Ренесанс" има по-ограничено семантично поле и се отнася до различен период в националното културно наследство.

IV.2 Институционалните понятия „читалище" и „настоятелство"

Една от терминологично проблемните сфери на англоезичните текстове в контекста на българското Възраждане е названието на определени институции от периода. „Читалище" и „настоятелство" (читалищно, църковно) са само две от множество понятия, свързани с българското национално Възраждане, чийто превод на английски език изисква намирането на деликатен баланс между "натурализиране" и "очуждаване" в преводната еквивалентност. Освен самото наименование на периода – Национално възраждане, което в определено отношение трябва да съчетае семантиката на „Ренесанс" и „Просвещение", можем да споменем също "килийно училище", "школо", "завера", "хайдутин", "воевода". Подходът при превод трябва да съчетае няколко перспективи: морфологическа (форми на множествено число, афиксация на прилагателни), както и лексикална и синтактическа (алтернативни словореди при адаптивни преводи с именни фрази). В някои случаи, както например при „читалище", преводът може да се редуцира до транслитерация по един удобен начин, но това не е възможно във всякакъв контекст. Конотацията, определена от различните културни контексти на изходния и приемащия език, също влияе върху подходящия избор; той зависи и от реципиента на текста.

Улеснение за нашето изследване е фактът, че една от уникалните за България възрожденски институции – читалището, доказва своята жизненост и до днешни дни. Допълнително основание за актуалността на семантичния анализ е все по-активното участие на носители на английски език от Великобритания в обществения живот на населени места в България, където те живеят постоянно. За повечето от тях животът в общност е една от най-положителните страни на живота тук. По думите на един от тези преселници, публикувани в Интернет изданието на списание „Вагабонд": „Във Великобритания човек не познава съседите си, а общността е разкъсана и разделена. А в България има общност" (http://retirement-

homes-bulgaria.com). Именно понятието „общност" (*community*) трябва да бъде ключово в търсения преводен еквивалент (пряк или адаптивен) на термина „читалище" в английски текст, тъй като той в действителност е без означаемо в английски език.

IV.2.1 Читалище – понятие без денотат в английски език

Според български тълковни речници „читалище" може да има две значения – институцията и сградата, където се помещава тя (http://talkoven.onlinerechnik.com). Привидно би било по-лесно да преведем на английски език второто, материално значение. В действителност, поради невъзможността за афиксално словообразуване на прилагателни за много думи и предпочитаната в английски език атрибутивна употреба на съществителните имена при словосъчетания, които в български са предложни („сградата на читалището" – *community centre building*), възниква проблемът за твърде дългата атрибутивна част. Тук приемаме като работна хипотеза, че *community centre* е семантично приемлив преводен еквивалент на "читалище", макар и да не включва цялото семантично поле на понятието.

Този подход е избрал преводачът на „Съкровищата на България" от П. Константинов (Константинов 2001: 131). Неговият вариант е *reading-room building* или „сградата на помещението за четене". Но, както знае всеки запознат с контекста на българската възрожденска и съвременна култура, съдържанието на понятието *reading room* – „помещение за четене", изобщо не е равнозначно на „читалище". Съдейки по цялостната висока междукултурна компетентност на този преводен текст, изборът се е наложил именно по причина на дългото дескриптивно определение, което е задължително за релевантно представяне както на денотата, така и на конотативните значения на „читалище". При условие обаче, че смисловият център на текста в случая не е самото читалище, а уредена в него изложба, текстът не губи своята комуникативност за носителя на чужда култура.

Нека видим как може да изглежда едно доста точно, макар и непълно описание на многото конотации, които има терминът в българския културен контекст. Напълно разбираемо е, че подобно изчерпателно описание не може да предхожда „сграда" в цитираното по-горе определение. Ще приведем за пример

обяснението на термина в англоезичната страница на сайта на българските читалища. Можем да посочим долното описание като класически образец за адаптивен "очуждаващ" превод във формата на бележки под линия "като небостъргачи" (по думите на Вл. Набоков, в Хатим и Мандей 2004: 96). За читателя, образован в българска културна среда, следният текст наистина не е необходимо условие, за да се разбере съдържанието на сайта; за хората от англосаксонска културна среда обаче той конструира съдържанието на едно ново понятие, което е непреводимо на английски език с един термин:

> Читалището е уникална институция с особено място в историята на българското общество. Първите читалища се появяват след 1850 г. като "къщи за четене", но ролята им постепенно се развива и те поемат допълнителни отговорности, като образованието и благотворителността са най-важните. Читалищата се развиват като независими обединения, които носят всички характерни черти на доброволни граждански сдружения, насърчаващи създаването на нова форма на обществен договор без прецедент в предишната българска история. Читалищата са първите светски центрове на общността, които предлагат равно участие и всеобщ достъп до услуги на демократична основа и без дискриминация. Те се превръщат в една от най-уважаваните и трайни институции, тъй като играят важна роля в процесите на национално обединение и модернизация. (превод мой, Ж. Х.)
>
> http://www.chitalishte.bg

IV.2.2 Читалище и читалища – конотация на множественото число в английски език

Интересно е да се отбележи, че в този случай в английския език, който е наложил свои институционални понятия (например „парламент”) в различни страни на Британската империя, сега се въвежда едно чуждо институционално понятие. Единственият способ да предадем неговата конотация с една дума е да го транслитерираме като *chitalishte*, както присъства то и в цитирания по-горе текст; по този начин в английския език като пряк преводен еквивалент-заемка се добавя

нова лексема. Множествената форма запазва българския суфикс: *chitalishta* (вж. напр. http://encyclopedia.thefreedictionary.com/chitalishte). Интересни са основанията, поради които някои чужди лексеми в английския език запазват формообразуването за множествено число от изходния език. Такива са например научните видови наименования в биологията (*cactus* – мн. *cacti* от лат.), наименованието на българската и израелската валута *lev – leva* и *sheqel – sheqelim* (www.treasurerealm.com, www.wordhippo.com), термини от гръцки и латински произход като „криза", „база", „стимул" и др.

От фонетична гледна точка причината да се предпочете варианта на изходния език при последните може да е струпването на съгласни „c". Но това формообразуване понякога има семантичен и дори психологически аспект: то създава асоциация със съответния контекст на изходната култура– научен, културен и пр. – ефекта, наречен от Л. Венути "очуждаване". Например в българско-английския речник от 1975 г. множественото число за името на българската валута „лев" е преведено с "levs"; във всички по-съвременни източници то вече е „leva", въпреки че "levs" не е фонетично проблемно за носителите на английски език. Очевидно са се наложили съображения от втория вид.

В случая с „читалище" е добре да се използва българската плурализация и от фонетично гледище: поради неприсъщото за английски език терминално и вокализирано „e", което за англоговорящите е трудно съчетаемо с типичния суфикс за множествено число, „s" [s, z]. Освен това българската наставка носи и конотативното поле на понятие, което за англоезичния реципиент – по аналогия с гореспоменатите множествени числа – ще се асоциира с „другостта" на чужда култура. Използването на транслитерираното понятие „читалище" по именно този начин и като нова лексема в английския език очевидно има солидно основание – то постига своята комуникативна функция, макар и само за тези, които в някаква степен познават неговия културен контекст.

IV.2.3 Подбор на определения за "уточняване на значението" на „читалище” в английски език

Цитираното по-горе дескриптивно обяснение може да се сведе до кратко словосъчетание, което да има достатъчна информативност за носителите на английски език, непознаващи българския културен контекст. Основната задача е каква селекция да се направи, така че то в кратка форма да представи пред тях основния денотат и поне част от полето на конотативни значения. Както вече отбелязахме, основният „наратив” в областта на нашето възрожденско наследство е насочен към масовия читател, следователно „бележките под линия”, фаворизирани от привържениците на "очуждаващия" превод като Венути и Набоков, ще бъдат неуместни за него, ако се задоволим само с транслитерацията *chitalishte*. От гледище на формулирания от А. Нойберт (Баснет 2002: 35) принцип за модифициращата сила на прагматичния компонент в "семиотичната трансформация" на превода, също би било уместно да потърсим определения, които най-прецизно да "модифицират" семантиката на "читалище" в езика на приемащата култура.

IV.2.3.1 Атрибутът „общност”

Както вече отбелязахме, най-съществения аспект от конотацията на „читалище” е неговата връзка с конкретна общност – във възрожденския период тази институция дори създава общност в селищата, където живеят българи. От гледна точка на историческото развитие, общностите, създали и поддържащи своите читалища, вече не са само малки населени места – те съществуват и развиват дейност и в големите ни градове. Но през Възраждането в българските области няма големи градове, т.е. „общността” е на хора от села и малки градове.

В съвременния глобалистичен контекст обаче границата между различните видове населени места, начина на живот в тях и културните нагласи на жителите им по естествен начин се заличава от общуването в „световното информационно село” (Маклуън 1964: 6). Същевременно в английски език понятието „*community*” има конотация, която е твърде близка до универсализма на съвременните общности; то не е ограничено до село, град или пък крайградски жилищен район (в каквито впрочем се превръщат много български села със значителен брой

англоезични преселници). В тълковния речник Лонгман (LDOCE) основният денотат на „*community*” е „хора, които живеят на определена територия”, т.е. то не се обвързва със „село” или „град”.

Изложените основания навеждат на извода, че това понятие е задължителен атрибут при дескриптивното дефиниране на „читалище” на английски език – още повече, че същият речник посочва като втора денотация „група хора с едни и същи интереси”. От тази гледна точка релевантната и информативна именна фраза в цитирания по-горе текст от П. Константинов (2001: 131) може да бъде например *community centre hall / hall of the community centre* – „зала на центъра на общността”.

В английски език съществува и афиксално образувано прилагателно *communal* – „общностен”, „на общността”. Неговата уместност в разглежданите словосъчетания обаче е проблематична. Конотативното му поле, освен „принадлежащ на общността”, съдържа значения като тези на българското понятие „комунален” (LDOCE). Едва третото означаемо в речника съответства на съдържанието на търсеното от нас понятие. Както и в други коментирани случаи, изборът да (не) се употреби това прилагателно в дискурса на българските възрожденски институции зависи предимно от познанията на преводача – не само езикови, но и социо-културни.

IV.2.3.2 Атрибутът „култура”

В допълнение трябва да отбележим, че в англосаксонската традиция (и в САЩ, и във Великобритания) подобна институция съществува. Тя е известна като „център на общността” (*community centre*). В скандинавските страни това е създадената от педагога Грундвиг „народна гимназия”, „*folk high school*”. Речникът Лонгман определя „центъра на общността” като „място, където хората от един район се събират за социални събития”. Това, разбира се, изобщо не изчерпва конотациите на „читалище” в българския културен контекст, а подсказва необходимостта от поне още едно определение – у нас това е място, където хората творят ценности на материалната и духовна култура. Затова "изковаването" на словосъчетание в приемащия език, чийто семантичен компонент да съответства на

българската обществена и културна среда, но да е приемлив и в британската, се налага да употребим и атрибута „културен".

Полисемията на понятието „култура" не би трябвало да ни притеснява във фразата на английски език. Неговото конвенционално значение, а не латинското причастие от глагола colo, „обработвам" (Асоян и Малафеев 2000: 21), като например „култивиране чрез образование" и „интелектуалната страна на цивилизацията" са широко приети в постмодерния свят. Двете значения датират съответно от XVI и XIX в. според етимологичния речник на Д. Харпър (OED). Част от конвенционалната модерна конотация на „култура" са и образованието и, естествено, четенето. Именно тази е и кореновата морфема на българското понятие „читалище". Впрочем, етимологически неговият произход може да се проследи до староиндийското *cētati* (http://bg.wiktionary.org), чиято семантика се свързва с познание.

За съжаление, не можем да добавим навсякъде и този атрибут в полето от атрибути, с които се опитваме да преведем „читалище" не само най-точно, но и по най-достъпен начин. Това може да се направи единствено в контекст, където в центъра са поставени образованието и библиотечната дейност на едно читалище. В такава ситуация към основното определение – „на общността" – може да е уместно да се добавят също „образователен" (*educational*) и/или „библиотечен" (*library*). В пълния си вид фразата може да изглежда *community educational and library centre / community educational centre with library* или *educational centre with library of the community* в зависимост от това, дали основният акцент е съответно върху общността или дейността. За понятие като „читалище" с толкова широко конотативно поле и без точен денотат в английски език, уместният избор зависи от ко-текста, реципиентите и приемащата културна среда, с които компетентният преводач трябва да се съобрази.

В най-общия случай, когато англоезичният референт на текста принадлежи към „широката публика", според мене е уместно да се употребят само двата основни атрибута, създаващи конотативното поле на „читалище" – „общностен" и „културен". Такъв избор е направила например М. Златева (Златева 2009), но очевидно от гледище на комуникативността спрямо целевата аудитория и тематичния център – културната дейност – тук е предпочетена последователността

"*cultural community centre*". При този словоред обаче определението „културен" (*cultural*) се отнася пряко до „общност" (*community*), т.е. фразата изменя своето значение в „културна общност" или като цяло – „център на културната общност". Последното словосъчетание безспорно няма същия денотат като „читалище". Този пример е показателен за сложността на избора, що се отнася до синтактичното равнище в англоезичните текстове за културно наследство.

На английски език единият от атрибутите („културен") е с афиксалната форма на прилагателно име, т.е. той трябва да се свързва непосредствено с „център" и фразеологично, и в семантично отношение (*cultural centre*). Другият атрибут – „на общността", *community* (запазващ формата на съществително), по правилата за атрибутивна субординация в английския синтаксис или е в началото (*community cultural centre*), или съставя предложна фраза в нейния край (*cultural centre of the community*) като в български език – „културен център на общността". Естествено е да отдадем предпочитание на първия вариант, от една страна заради краткостта, а от друга – заради подчертания семантичен център на понятието „общност".

IV.2.4 Понятието „настоятелство" – различна конотация в български и английски език

Ако приемем за работен превод на понятието „настоятелство" английската фраза *board of trustees***,** ще установим, че в една от неговите чести употреби в български културен контекст – „читалищно настоятелство" – е почти невъзможно да се „изкове" комуникативна фраза, ако използваме коментираните по-горе описателни определения на „читалище". Най-краткото словосъчетание, което може да предаде що-годе пълно и точно значението на „читалищно настоятелство" ще изглежда така: *board of trustees of the community cultural centre***.** Затова в контекста на българската (възрожденска) институция читалище се налага съчетаването на „настоятелство" със заемката в английски език – транслитерираното (и даже транскрибирано – защото запазва своята фонетика) понятие *chitalishte***.** По този начин фразата *chitalishte board of trustees* остава разбираема единствено за англоезичния реципиент, който има известно познание за българската културна среда.

При засиления глобален обмен на информация и взаимните зависимости между националните култури в „информационното село", тази целева аудитория може би е достатъчна: най-вероятните читатели на текстове, засягащи читалищните настоятелства ще са носители на английски език, които участват в социалния живот на съответната българска общност и познават културния контекст, денотата и конотациите на „читалище". Към тази аудитория е насочен например текстът от страницата „Обучение" в англоезичния интернет сайт на българските читалища (http://www.chitalishte.bg/teach.php).

Комуникативността на английския превод на друго понятие, останало от Възраждането, но актуално и днес – църковното настоятелство, не е проблематично от гледна точка на атрибуция и словоред. Ще отбележим само, че сферата на неговата употреба в текстове на английски език е в голяма степен ограничена до историческия контекст. При обзор на темите в англоезичното списание на британските преселници в България „Вагабонд" (http://www.vagabond.bg) не се открива тема за църковно настоятелство, но терминът присъства във връзка с управите, например, на училища. Впрочем в контекста на англиканската протестантска и ирландската католическа традиция тази институция е твърде важна – в Световната мрежа може да се открие подробна информация за ангажиментите на нейните членове, правната й страна и пр. (http://www.ehow.com) Но по мои наблюдения англоезичните преселници в България не могат да намерят в традиционната тук православна църква онова близко общуване със свещенослужителите и социалната ангажираност на религиозната институция, характерни за тяхната родина. Това обстоятелство не пречи понятието *church board of trustees* да бъде напълно разбираемо за тях – но в български културно-исторически контекст.

Трябва да се отбележи, че въпреки достъпността на понятието, изразено с горното словосъчетание, на английски език то има доста по-различно конотационно поле, което се обуславя и от наличността на две лексеми. Полисемията на „борд" (която вече е наложена заемка и в българския език) на английски, както и на български, се асоциира на първо място с икономика и управление. От друга страна *trustee* (попечител, опекун) също има различна приоритетна семантика – употребява се в контекста на правото. В българските

понятия „настоятел", „настоятелство" основната асоциация е различна и в нея икономическите и правни аспекти на значението едва ли са първостепенни. Устойчивият денотат в българския език личи от самия факт, че за тази институция е изкована една дума.

За разлика от „читалище", в английски текст не е нужно да се транслитерира „настоятелство" и така да се въвежда ново понятие в английския език. Английското словосъчетание *board of trustees*, макар и с твърде широка семантика, е напълно функционално в контекста на текстовете за българско историко-културно наследство. Не бива да изключваме като релевантен преводен еквивалент и множествената форма „настоятели", *trustees*, стесняването на чийто денотат от „общностен център" (*community centre trustees*) би постигнало сравнително добра информативност. Отсъствието на предложни конструкции във фразата *community centre trustees* я прави приемлива в преводен текст, както в популярен, така и в по-висок стилов регистър, например научен, насочен към реципиенти, запознати с българския културен контекст. Необходимо е обаче отделно ко-текстът да въвежда поне още един важен атрибут на понятието „читалище" – културен (център).

IV.3 Народните будители в английски контекст: просветители, просвещенци, или водачи

IV.3.1 „Народни будители" – ограничен денотат и широка конотация

Българските книжовници, учители и поборници за църковна независимост, създатели на новата българска духовност през XVIII и XIX в., които според преобладаващото мнение в академичните кръгове от средата на XX в. са допринесли най-много за създаването на модерната българска нация, се назовават в България със специфичното понятие „будители". Въведеният от министъра на народното просвещение С. Омарчевски през 1922 г. празник на народните будители е същевременно и създаване на понятие с уникално означаемо и поле на конотиране в българската културна среда, чийто еквивалент трудно може да се намери в друг съвременен език. Същевременно терминът е етимологично свързан с общия санскритски корен на универсалното понятие за просветеност, съзнание – bodhāyati, сравни „Буда" (Георгиев 1971: 86, ЕВ).

В този исторически период на тежка следвоенна криза, определяна и като национална катастрофа, въвеждането на понятие с такава конотация не е случайно; българската държава се обръща към силата и въздействието на представи, които вече са митологизирани в националното съзнание. По думите на университетския професор от тази епоха Б. Йоцов „нашето Възраждане почва с просвета, следва своя ход в просвета и завършва пак с просвета" (Йоцов 1935: 204). Идеята за ролята на духовността дори има своето социално и академично изражение в схващането за аксиологическия приоритет на „духовнотто възраждане" пред „политическото освобождение" (Хранова 2010: 54).

Именно заради ценностната натовареност на понятието и в някаква степен неговото исторически конюнктурно налагане (което в никакъв случай не омаловажава адекватността му дори в съвременния национално-културен дискурс), то има доста стеснена употреба в българския език. Казано със семантична терминология, „будители" има твърде широко конотативно поле, но ограничен денотат. Според понятийния апарат на немския историк и философ Райнхарт Козелек, то се появява „семасиологично" (цит. съч.: 87) – легитимирането на термина в празничния календар на България води след себе си определянето на неговото съдържание: имената на просветителите, които всеки българин знае.

Интересна е и една възможна статистика за употребата му в различен контекст – Интернет търсачката Гугъл намира около 220 000 резултата за „народни будители" и около 150 000 резултата за празника на будителите. Тоест, в процентно изражение около 70% от контекстуалната употреба на понятието е свързана с празника. Освен че почти навсякъде в българския национално-културен дискурс „будители" е придружено от атрибута „народни", то обикновено е в множествено число; ние рядко говорим за някого като за будител извън празничния контекст. Един от малкото примери за обратното е кръгът „Будител" и неговото списание. Но дори и там денотатът на понятието скромно се ограничава до българското Възраждане, въпреки че членството на елитни представители на днешната историческа наука в него предполага и други асоциации (http://buditel.wordpress.com).

IV.3.2 Буквалният превод на „будител”

Трудно е да се намери английски формален преводен еквивалент, чието означаемо да е близко по значение до тясната денотация на българското понятие. Не е чудно, че в превод то претърпява многобройни модификации, като обаче никъде в български текст, преведен на английски, не се открива прякото му съответствие – *awakener*. То присъства обаче в статията за българското Възраждане в Енциклопедия Британика (главата „Културно движение срещу гръцкото влияние”), където неговата метафорична употреба е подчертана с поставянето му в кавички (http://www.britannica.com). Този подход е може би най-уместен в академичен дискурс, тъй като отговаря на тесния и в голяма степен фигуративен денотат на българското понятие – още повече, че авторите в Енциклопедия Британика стесняват когнитивното поле на българските църковни борби до „своего рода Реформация” и така го правят достъпно за носителите на англосаксонска култура. Но в текстове, писани за друг масов реципиент, и то в нашата страна, употребата на *awakener* наистина не е подходяща, тъй като би изисквала подход на косвен превод с атрибутивни определения за преводно "уточняване на значението".

IV.3.3 Просвещение, просвета, образование: будителите – просветители или водачи

В българския социално-културен наратив „будителите” са почти само „народни”, почти само в множествено число и почти винаги се споменават в Деня на народните будители. Както видяхме по-горе, вътрешното метафорично „напрежение” на термина и неговият тесен денотат срещу широката му фигуративна конотация изискват поставянето му в такъв ко-текст. Като се абстрахирам от академичния дискурс, ще се опитам да намеря уместни словосъчетания на английски език именно в тази употреба – в множествено число и асоциирани с българския празник. Така, както в сродната област на българската словесност с времето е намаляла ценностната (и донякъде митологизирана през Възраждането) натовареност на понятието „просвета” – в титула на българското министерство „просвещението” от началото на XX в. става по-късно „просвета”, а днес е просто „образование” – така и българските „народни будители” могат днес по-лесно да намерят понятийно съответствие на английски език, уместно от лингво-прагматична гледна точка за носителите на британска културна традиция.

Ако не се отчита ценностната гледна точка, в случая с Министерството „демитологизирането" при наименованието на българското образование прави превода удобно еднозначен. За читателя, образован в британската културна традиция и познаващ асоциативното поле на термина *enlightenment*, изразът *Ministry of Enlightenment* ще бъде очевидно несъстоятелен, защото денотатите на *enlightenment* в английски език изобщо не съответстват на ценностната конотация на „просвета" и „просвещение" в български език – впрочем съвсем естествена в следвъзрожденската епоха, когато националното образование се е отъждествявало с утвърждаването на българската нация и в голяма степен с европейското Просвещение. Горният въображем превод на името на Министерството на просвещението би означавал за британеца „министерство на изясняването", „министерство на религиозното просветление" или „министерство на епохата, която отхвърля абсолютизма" (най-вероятно последното, ако се вземе предвид задължителната капитализация в имената на институции и главната буква, с която се изписва също и името на европейската епоха).

За разлика от историческото име на българското министерство, за превода на „будители" според мене не стои въпросът дали да ги означим като просветители или като образователни дейци – *enlighteners* или *educational activists*; самото съдържание на второто понятие е по-ограничено от това на „будители". Ще трябва обаче да решим дали те са повече просветители или повече – революционни водачи (дилемата на историческата наука от ХХв.); и също, кое от двете значения е търсеното за нашата целева аудитория.

Дуализмът в понятието „народни будители" произтича от традицията и историческите обстоятелства на неговата употреба, а не от самото му съдържание. Всъщност никъде не съществува пълно поименно изброяване на възрожденските дейци, удостоени с този титул. Окръжното на просветния министър Омарчевски от 1922 г. за учредяване на празника предлага патронажа на св. Иван Рилски и един скромен списък от възрожденци. В него преобладават „културно-обществени дейци", повечето от които се свързват с просветителската и църковна дейност; националните революционери са по-малко на брой (http://www.libruse.bg). От друга страна, много от водачите на въоръжената борба са и хора на перото (Любен Каравелов, Христо Ботев, а и Васил Левски), а например Г. Раковски е автор на

задълбочени исторически и филологически трудове (Раковски 2009). Тези факти са основание да отдадем предпочитание на преводен еквивалент, който би означил именно просветителското, а не революционното водачество.

На английски език *enlightener* („просветител") естествено се свързва с две различни конотативни полета – исторически неутралната книжовна дейност, от една страна, и епохата на европейското Просвещение, от друга. Но както уточнихме по-горе, дори и в български културен контекст понятието почти винаги се асоциира с празника. При семантично стесняване ("уточняване на значението" като метод за косвен превод) с подходящи прилагателни имена, втората асоциация (Просвещение) може да се ограничи. Ще сведем и анализа на неговата употреба в английски превод до рамките на тази семантика. Именно тази рамка предполага необходимостта от неговото определяне с прилагателните „български" или „национални" и, разбира се, употреба в множествено число. Това означение (*Day of the Bulgarian Enlighteners*) е предпочетено например в интернет сайта на Народното събрание (http://www.parliament.bg/en/24).

В английската страница от интернет сайта на Министерския съвет обаче, изборът на изпълнителната власт в България е паднал върху „водачи" (*leaders*), като „просветителски" (в случая чрез английската атрибутивна употреба на съществително *Enlightenment*) е поставено като определение, ограничаващо денотата. Цялото словосъчетание е *Enlightenment Leaders Day* (http://www.government.bg). Ще потърсим възможните основания за избора на именно тази "семиотична трансформация", които може да са няколко: желание да се изтъкне "революционната" страна в съдържанието на понятието, може би желание за демонстриране на „държавност", или непознаване на разликата в контекста на изходната и приемащата култура. Но както видяхме от традиционното значение на „народни будители", в своето мнозинство те не са революционери. Независимо от основанията, този избор води до неточна денотация и конотиране с неприсъщи на понятието значения. Причината е не само в проблемната атрибуция, но и в липсата на най-важното определение – „български". Всъщност така определен, празникът може да се асоциира с европейското Просвещение в съзнанието на носителя на англосаксонска култура.

IV.3.4 Семантика на „народни будители" – Европейско просвещение и Българско възраждане

Сложна е проблематиката на отношенията между съдържанието на понятието за българската просветителска дейност от периода на Националното възраждане и съдържанието на понятието „Европейско просвещение". Темата може да е предмет на обширно социално-историческо проучване. Ще отбележа само мимоходом, че в действителност идейната основа на българското Възраждане в голяма степен може да се идентифицира с тази на Просвещението в общоевропейски контекст. (Конев 1998) Достатъчно е само да спомена антимонархическите идеи (в българската идейна среда антиосмански и антиимперски, визията за „чиста и свята република" на В. Левски) или обширната образователна тематика във възрожденската периодика.

Определението на И. Кант от статията „Отговор на въпроса „Що е Просвещение?" също може да се асоциира с българския възрожденски контекст:

> Просвещение е изходът на човека от неговото самопричинено непълнолетие. Непълнолетие е неспособността да се ползваш от разсъдъка си без помощта на някой друг. (цит. по Денков 2011: 39)

Преведено в наратива на българското Възраждане, Кантовото определение всъщност е твърде близо до Паисиевия призив за национална еманципация. Дори едно конкретно разсъждение на Кант (като мислител на Просвещението) относно задълженията на свещеника може да се отнесе съвсем пряко до нашия възрожденски будител:

> ... като проповедник той не е свободен, а и не бива да бъде, защото изпълнява чужда поръка. Напротив, като учен, който чрез книгите си говори на истинската публика, а именно – на света, духовникът вече се радва на публичната употреба на разума си и на неограничената свобода да се ползва от него и да говори от свое лице" (пак там: 42).

На английски език и двете понятия *Bulgarian enlighteners* и *Enlightenment leaders*, употребени съответно от Народното събрание и Министерския съвет на България, носят тази дуалистична конотация (българско-европейско). Но както се

опитах да покажа, двете ѝ страни всъщност не са в противоречие. Дори и да бъдат разбрани като „дейци/водачи на Просвещението", това не може да е когнитивно проблемно за англоезичния реципиент, непритежаващ културна образованост за българския исторически контекст. В действителност българското Възраждане може да се разбира като едно от историческите проявления на Просвещението (с главна буква). Но на първо място реципиентът трябва да знае, че става дума за „български просветители" или във втория случай – „български водачи на Просвещението".

Несъмнено, възможните асоциации са много по-стеснени в полза на националното съдържание от атрибута „български" в първото словосъчетание. А от гледна точка на дискурсивния анализ, при ситуационната употреба на второто словосъчетание (*Enlightenment leaders*) в дискурс, който не е предварително ограничен до тематиката на българската история или националните празници, неговата семантика действително може да се промени. Възможно е англоезичният потребител на текста да очаква, например, събития в чест на Спиноза, Лок или Русо.

В случая, според разграничението на Богранд и Дреслер (1992: 84), от „потенциалните значения" („meaning") в употреба влиза действително предаденият смисъл („sense"), който тук обаче няма да съответства на търсения денотат. От друга страна, ако "стесним" значението на *Enlightenment leaders* с допълнителното определение *Bulgarian* (*Bulgarian Enlightenment leaders*), ще намалим "информативността" на фразата, тъй като, освен че е двойна, атрибуцията на *Bulgarian* се свързва синтактично с *Enlightenment* (Българско просвещение), а не с "водачи". Възможно е да се състави предложна фраза *Enlightenment leaders of Bulgaria*, но тя, макар и с точно означаемо, е тромава и затова – недостатъчно информативна.

IV.3.5 Празникът – без „будители" или без национална определеност

Показателен за стремежа към българска конотация на понятието „народни будители" е изборът на автора на статията „Български национални празници" на английски език в интернет енциклопедията Уикипедия. Употребата на „водачи на Възраждането" (*Revival leaders*), макар и без да определя националната принадлежност на празника със собственото име на България, всъщност я

подчертава чрез капитализирането на Възраждане – но не *Renaissance*, а *Revival*. Според мен, в случая решаваща е била целевата аудитория; тъй като статията е в български контекст, атрибутът на националното име не е задължителен, а отсъствието на „просветители" или „просвещение" отразява желанието за отграничаване от различния европейски контекст. Но от друга страна, аксиологичната „просветителска" стойност на словосъчетанието за българското национално мислене е отслабена от употребата на „водачи". Естествено е, впрочем, такова аксиологично мислене да отсъства у авторите, ако те са от друга националност. Затова същия (или почти същия) избор откриваме и в други текстове в интернет, писани от англоезични автори – сайтът за британски преселници http://bbs.angloinfo.com и световния туристически пътеводител http://www.worldtravelguide.net.

Английският текст в български интернет сайт за счетоводство (http://aidosbg.com) успява по различен начин да избегне едновременно двойствената конотация на „будители, просветители" и аксиологическата натовареност на националното определяне. Там празникът е наречен „Ден на националното Възраждане" (*National Revival Day*). Може да се отбележи прецизната интенционалност това словосъчетание и пълното отсъствие на проблематични „смисли" (по терминологията на Богранд и Дреслер). Разбира се, употребата му е съвсем уместна за целеви читател, който се интересува предимно от отношенията си с държавната администрация и нейното работно време. Но от друга страна, денотатът на тази фраза е различен от денотата на българското име на празника: той все пак е посветен на личности. Затова считам, че този вариант на английски не може да бъде насочен към реципиенти на английски текст за историко-културното наследство.

IV.3.6 Будителите – комуникативен компромис в английски език

Изборът на английско преводно словосъчетание за "културно зависимото" понятие "народни будители" е добър пример за разбирането на А. Нойберт за еквивалентността като семиотична категория, в която има синтактичен компонент, докато семантичният е приоритетен, а прагматическият модифицира другите два[28].

[28] За йерархията на компонентите на еквивалентността у Нойберт виж Баснет (2002 [1980]: 35)

Един пример за умерено ограничаване на ценностната конотация на превода (като прагматически подход) с точна семантика и правилен синтаксис в атрибутивните отношения между определение и определяно, е направен в превода на „Съкровищата на България" от П. Константинов (2001: 126). Предложеният тук "динамичен" еквивалент е *National Revival Enlighteners,* „просветители от Националното възраждане".

За съжаление в текстове с популярен стилов регистър, насочени към масов читател, този семиотично издържан подход не би могъл да се използва за назоваване на самия празник, а само на будителите-просветители. Тъй като цялото словосъчетание е с двойна атрибуция, първата част от която се състои от прилагателно и съществително (*National Revival* – „национално Възраждане"), които от своя страна по правилата на английския синтаксис определят „просветители", цялата фраза *National Revival Enlighteners* би станала трудна за възприемане (не-информативна), ако тя от своя страна определя и „ден", „празник" (*National Revival Enlighteners' Day*). За десигнат на празника, разбира се, би могла да се използва предложната фраза *Day of the National Revival Enlighteners* (Ден на просветителите от националното Възраждане), но нейната терминологична натовареност също е голяма или, според конститутивните критерии за текстуалност на текстовата лингвистика нейната "информативност" е твърде ниска.

„Компромисното" словосъчетание, с което можем да преведем името на празника, като запазим едновременно ценностната му натовареност и ограничим в достъпен обем определенията в английски език, би трябвало да включва атрибутите (българско) Просвещение (или както в горния пример – Възраждане) и разбира се, да се отнася за личности. Такъв избор на английски е например *Bulgarian Enlighteners' Day* или в предварително зададен български наратив – *Revival Enlighteners' Day*.

IV.4 Българско православие: иконография и агионимия в английски текст

IV.4.1 Отсъствие на стандарти за превод

Собствените имена и църковните термини в българската православна традиция са област, в която преводачите изпитват сериозни проблеми, което е видно от самото разнообразие на версии за едно и също име или реалия. Липсата на правила за селекция между вариантите в агионимията, на достъпен справочник за светителските имена и на историческите антропоними, а до неотдавна - и на конвенционално приети преки преводни еквиваленти за терминологията, са част от причините да потърсим подходи за прецизиране на превода в тази сфера от гледната точка на разбирането за превода като семиотична трансформация, търсенето на динамична еквивалентност и компромисни решения за "натурализация" и "очужденост" на превода с отчитане на стиловия регистър и реципиента на текста.

В немалко специализирани преводни текстове от български на английски език се налага коригиране на вече наложени неправилни или спорни наименования. Такъв е случаят например с варненския катедрален храм Св. Успение Богородично, по-често представян като *Assumption* вместо *Dormition* (http://bulgariatravel.org/en). Канонически първото е възнасянето със силата на Бог, за разлика от *Ascension*, а второто е същинската кончина, успение (http://www.goarch.org). Дори да приемем, че двата термина въпреки разликата в денотацията могат да се употребят като синоними (църковният празник чества и двете), то не можем да приемем представянето на Богородица в същия сайт единствено с епитетите *Holy Mother*, а не *Holy Mother of God*. Първото може да се асоцииира със съвсем различен дискурс (например песен на Е. Клептън и Л. Павароти или титул на Сарада Деви, съоснователка на ордена Рамакришна), но не и един от многобройните титули на св. Богородица.

Публикуваният наскоро българско-английски речник на църковните термини (Питев 2012) запълни частично празнината в тази област. Но и след неговото публикуване остават нерешени два въпроса. Първият е агионимията на светците с популярна иконография в България, както и на собствено българските

светци и личности, свързани с православната ни традиция. Вторият е липсата на справочник, в който да съществува референция към контекста, за който е уместен определен преводен еквивалент, например *monastery, retreat, monastic establishment* като възможни преводи на "обител". Впрочем това е характерна слабост за всички двуезични българско-английски речници, които на хартия или в интернет копират остарели първи издания, със съвсем малки допълнения, но без никакви концептуални промени.

По мое мнение, има нужда да се направят няколко стъпки, които могат да доведат до по-добър превод в тази сфера. Едната трябва да бъде предлагането на методологични принципи и критерии за избор на начина за изписване на името на определен светец (транслитерация или условно наречен "превод", "натурализиране" в езика на приемащата култура), например Йоан Кръстител - *John the Baptist*).

Друга необходимост е създаването на българско-английски глосар с имената на светци и личности, свързани с българската православна традиция, който е част от настоящия труд. Тъй като в иконографията и житийната литература всяко от светителските имена е свързано с определени сюжетни типове, титули, набор от други собствени имена (антропоними), както и с топоними, те също се включват в предложения глосар. Тази лексика и именни фрази се включват в статията за всяко име. Например в статията за св. пророк Мойсей (*Holy Prophet Moses*) едно такова име е планината Хорив (*Mount Horeb*).

Такъв речник (старогръцко-българско-английски), който съдържа и елементи на глосар – защото включва иконографските сюжети на основни православни светци – е предложен за първи път в изследването на Емануел Мутафов "Европеизация на хартия" (Мутафов 2001: 219-247), но терминологията в него е свързана основно с иконописта, а освен това речникът предполага познаване на гръцки език. Авторът признава, че съставянето му се е наложило поради "пълното отсъствие на специализирани гръцко-български речници, както и поради липсата на стандарт в превода на термините на английски език." (пак там: 219) Глосарът в настоящия дисертационен труд е продължение на направеното от автори като Мутафов и Питеви.

IV.4.2 Подходите "транслитерация" и "превод": *Sveti Spas* или *Christ the Saviour*

Както и в други сфери на превода, текстуалното представяне на православното наследство изисква познание за средата на приемащата култура, но тук често съществува и недостатъчна информираност на преводачите за традицията на собствената изходяща култура. Причините за това се корени в опита за маргинализиране на църковната институция в тоталитарната епоха. Част от анализираните по-нататък проблемни еквиваленти (например *St Spas Day*) вероятно се дължат именно на тази прекъсната традиция. Могат да се намерят дори примери за непознаване на топонимията, свързана с известни манастири. В "Пътеводител – България" (Динчев 2002: 219) Гложенският манастир вместо *Glozhene Monastery* е назован на английски *Glozhen Monastery* поради непознаването на българския ойконим. Преводачът знае, че българската наставка -ски може да образува прилагателни от имена в мъжки, женски, или среден род, но не знае истинското име.

Семантичният анализ при намирането на еквиваленти за собствени имена и реалии от православната църковна традиция често поставя възможността за избор между двата подхода – "натурализиране" и "очуждаване" (Л. Венути). От една страна, могат да се търсят термини и традиционни английски варианти на собствени имена, които да не затрудняват рецепцията в приемащата култура, или пък да се съхрани доколкото е възможно българското звучене, като се запазят оригиналните лексика и фразеология, т.е. транслитерация и транскрибиране вместо "превод". Балансът между двата подхода е задача, която изисква от преводачите не само познаване на терминологията в два езика; в тази област те са посредници между две традиции.

Що се отнася до православната традиция, транслитерацията на свързани с нея имена, например имената на манастири според тяхното местонахождение, както и имената на някои светци, е само един от проблемните въпроси. Положителното развитие тук е свързано с приложението на унифицирана система, макар и с доста несъвършенства.[29] Изборът вече зависи от правила, които би

[29] Проектът „Разбираема България“ (Comprehensible Bulgaria Project), инициран от Министерския съвет, въвежда правила за транслитериране на кирилица в латиница, които

трябвало да изключват колебанията при изписването на собствено име, например *Paisiy, Paisii,* или *Paisi*. Но както ще се опитаме да покажем, въпросът не е толкова в подбора на правилна (произносима за англоговорещите) транслитерация на латиница, а дали изобщо тя да се ползва, или за собственото име, например на светец, да се ползва конвенционално изписване, прието в английски език (Paisius).

Постигането на споменатия баланс се усложнява също от това, че целевият език най-често не е майчин език на преводача. За съжаление има и редица текстове в тази област, при които едва ли може да се говори за избор на метод - той просто липсва. Ще разгледам няколко случая, в които първият или вторият подход ще бъдат по-подходящи.

Изборът между превод или транслитерация на агионими и манастирски имена може да зависи от фактори, които не са в пряка връзка с предмета - например стилистичното равнище на текста или целевите читатели. За туристически справочник може да преценим, че подходящият метод е транслитерацията, например *Ivan Rilski* вместо *John of Rila*. От прагматическа гледна точка, така изписаното и прочетено име например ще бъде разбираемо при въпрос към местни хора. Все пак и в този случай трябва да се придържаме към един и същи подход в рамките на едно печатно издание, интернет сайт, или пътеуказател. В горната комуникативна ситуация дори може да се приеме транслитерационното изписване *Yoan Krastitel*, макар че този низ от букви не значи нищо за посетителите, в чиято култура името на светеца е *John the Baptist*.

Понякога този метод е дори неизбежен: в българската православна традиция Христос Спасител е често Свети Спас, а празникът Възнесение Господне (*Ascension of Christ*) – Спасовден. Разбира се, трябва да се разчита на културната осведоменост на преводача за избягване на празнично наименование *St Spas day*, което няма денотат в английски език. Но англоговорещ ценител на българските храмове ще намери по-лесно параклиса "Св. Спас", ако го търси по името, звучащо на български, а не *Saviour Chapel*. Както и при други културно-зависими понятия,

следват английски фонетични съответствия, за разлика от предишни системи, следващи френски или немски съответствия. (http://transliteration.mdaar.government.bg/trans.php). През 2009 г. те са кодифицирани в "Закон за транслитерацията", следващ т. нар. "обтекаема" (streamlined) система на Л. Иванов. За разлика от предложената по-рано система на Данчев-Холман-Димова-Савова, тя предлага еднозначно транслитериране на "А" и "Ъ" с "*A*".

преводът в писмен текст може да включва (първоначално) дублиране с английския пряк преводен еквивалент, в случая – *Christ the Saviour*.

Наложително е обаче придържането към кохерентност на текста в едно поле на приложение: един подход в книга, предназначена за специалисти или реципиенти с някаква степен на познания; друг в медиите, насочени към масовия читател – като туристически брошури, документални филми, указателни табели за маршрути и други подобни. Считам, че е недопустимо това, което мога да нарека "контаминация" на двата способа. Тук трябва да уточня, че не трябва да причисляваме към "контаминацията" еднократното дублиране с културно зависим еквивалент, което просто въвежда семантиката на термин или име в "семиотичната среда" (Найда и Тейбър) на един текст. За контаминация, или отсъствие на "изотопия" от гледище на текстовата лингвистика[30], можем да говорим при успоредното използване на "очуждаващия" (тук – транслитерация) и "натруализиращ" еквивалент при превода на едно и също име или епитет (например "Победоносец") в един текст. Такъв пример е също преводът на титула "свети", св. (*Saint, St*) успоредно с традиционното име на светеца в изходния език, както при *St. Nikola Church, St. Georgi the Victorious Church*, редом със *St. Georgi the Victor, The Prophet Iliya* и *St. Iliya* (Динчев 2002: 245, 194, 212, 208, 218). Смятам също, че подходът "транслитерация" следва да включва изписването на българския титул "свети" в неговата цялост *Sveti*, а не на абревиатурите *Sv.* и *St*. Първата от тях е напълно лишена от денотация на английски език; докато втората трябва да се използва в алтернативния подход с "превод" на светителските имена.

IV.4.3 Светѝ – светец или свят: *Saint* или *Holy*

Използването на "транслитерационния" подход за представяне на християнски собствени имена и термини от българската православна традиция, насочен към масовия читател, поражда някои проблеми, които отсъстват в "преводния" подход, насочен към употреба в научни текстове и текстове с по-висок стилов регистър. Един от тях е преводът (или транслитерацията) на българското прилагателно "свети" ("свет"). Транслитерацията *sveti* е уместна в текстове,

[30] Добрева и Савова (2004:199)

ориентирани към туристи: тук, както и при проекта "Разбираема България", целта е постигането на определено фонетично съответствие.

"Свети" в българския език се употребява като определение преди собственото име и няма отделна, морфологично разграничена множествена форма (освен членуваната "светите"); освен това членуваните форми в единствено число (напр. "светият Димитър"), ако изобщо могат да се употребят, биха имали особена конотация. В английския език обаче пред собственото име на светец се употребява атрибутивно съществителното *Saint* (*St*) – "светец, светител", но пред съществителни като *trinity* (Троица), *martyr* (мъченик), множествената форма *archangels* (архангели), *baptism* (кръщение) – се употребява прилагателното *holy* - светѝ (*Holy Trinity*, *Holy Forty Martyrs*, *Holy Baptism*).

Изборът между *saint* и *holy* изглежда лесен. Въпреки това често срещаме *St. Trinity* (*St. Trinity Etropole Monastery* (Динчев 2002: 211), *St. Forty Martyrs* вместо *Forty Holy Martyrs* (историческата църква във Велико Търново) (http://katalozi.eu/st40martyrs.org), *St. Archangels* (обр. 7) и дори *St. Duh* на пътеуказател при влизане в гр. Смолян (обр. 8). Ако в подхода си преводачите на горните текстове бяха направили елементарен семантичен анализ и бяха следвали принципа на транслитериране, нямаше да четем тези неинформативни фрази. Те са разултат и от едновременното ползване на два несъвместими подхода – превод, и то неправилен, на"свети" и заедно с това транслитериране на собствените имена.

В допълнение ще направя и уточнението, че титулът на двойки светци традиционно се изписва като цяла дума на английски език ("Saints") или като абревиация (*Sts*). Поради това англоговорещите реципиенти са озадачени от българския православен жаргон "Свети свети, Св. св.", т.е. повтаряне на титула два пъти. Което впрочем не бива да се чете два пъти, тъй като единственото и множественото число на определението съвпадат. Би трябвало удвоеното "св. св." да е единствено писмен маркер, че светците са двама. Показателно е, че в Интернет дублираното *St St* се открива само в български източници (www.velikoturnovo.info/en/museums/petar-paul_church-44). Един пример за напълно объркващи подходи и непридържане към правила за транслитериране или превод са например пътните указателни табели за манастира "Свети Константин и Елена" в едноименния курорт край Варна. Там могат да се видят както Sv. Sv. Konstantin i

Elena, така и St. St. Constantine and Helena, а на самото кръстовище, където трябва да се завие – голяма указателна табела, на която е изписано *manastir* на латиница (обр. 9).

Един характерен пример за некомуникативен превод са имената на св. Кирил и Методий, светците-покровители на Европа, канонизирани на Изток и на Запад, затова известни не само сред българите. Освен правилното изписване на традиционния английски еквивалент на едното име едновременно с транслитериране на другото име, т.е. *Cyril and Methody* (http://web.hit.bg/museum/English/main.html), те са двойно канонизирани с титула *St. St.*. Свидетели сме на същата контаминация в *St. St. Peter and Pavel* (Динчев 2002: 234). Не само тук името на св. Петър е правилно написано според английската традиция, докато това на св. Павел е транслитерирано от български (обр. 10). Примери за подходите на превод и транслитерация на светителски имена, както и за неуместна контаминация са показани в таблица 2.

Таблица 2

българско име	**английски превод**	**транслитерация**	**контаминация**
Йоан Кръстител	*John the Baptist*	*Yoan Krastitel*	*Yoan the Baptist John Krastitel Джон Баптиста (*английско-български превод*)*
Св. Спас, Христос Спасител	*Christ the Savior (the Redeemer)*	*Sveti Spas, Hristos Spasitel*	*St Spas*
Св. Йоан (Иван) Рилски	*St John of Rila*	*Sveti Ivan Rilski*	*St Ivan Rilski, St Ivan of Rila*
Св. Димитър Солунски	*St Demetrius of Thessaloniki*	*Sveti Dimitar Solunski*	*St Dimitrius Solunski*
Св. Дух	*The Holy Spirit*	*Sveti Duh*	*St Duh*

Във всички примери по-горе не обърнах специално внимание на употребата на точка след съкращението "St", тъй като това пунктуационно правило няма пряко отношение към комуникативността на превода в обсъжданата област. Но при съобразяване с целевите реципиенти на текста, ще бъде по-уместно точката да не се пише, както е прието в британски английски. Фактът, че тя присъства в почти всички български текстове за светци очевидно представлява не толкова

съобразяване с американската норма (където тя се пише), а е по-скоро механично прехвърляне на българската пунктуационна норма. Относно различните правила за капитализация на титула "свети" в български и английски език ще отбележа, че приетата в английски език капитализация като цяло се спазва. Проблем по-скоро е излишната капитализация на титула при английско-български превод, което не е въпрос на нашия анализ.

Разбираемо е, че грешки като разглежданите по-горе са недопустими в текстове, предназначени за публикуване в представителни издания като исторически и изкуствоведски монографии, каталози с православно изкуство, музейни каталози, където е уместен подходът, условно наречен от нас "преводен", т.е. ползването на "натурализацията" в езика на приемащата култура. Той може да се окаже подходящ и при някои издания и интернет сайтове, които, макар и популярни, имат по-висок стилов регистър. Там преводачът може да предпочете употребата на "St" ("светѝ"), както и изписването на светителското име в неговата английска традиционна форма. В моята преводаческа и редакторска практика примери за такъв подход, въпреки популярната насоченост на текста, са книги на автори, които са професионални историци или изкуствоведи, като Димитър Овчаров, Николай Овчаров, Петя Киашкина, Пламена Рачева и др.

Въпреки липсата на утвърдени теоретично обосновани методи за превеждане на текстове за българското православно наследство, има положителни примери и в тази сфера на превода. Можем да посочим брошурата "*Sofia. The insider's guide*" (Санатани 2009: 39), чиито автори очевидно не са носители на български език. Въпреки това, а може би донякъде именно заради това, те изглежда са схванали правилния подход към превода на православни (и не само) собствени имена с оглед на целевия читател. В техния текст името на известната древна църква в София "Св. Петка Самарджийска" е изписано *Sveta Petka Samardzhiiska*. Въпреки че изписването на второто име не е напълно съвместимо с кодифицираните правила за транслитерация по отношение на полугласната "й", това е пример за придържане към "транслитерационния" подход, съобразен с целевите реципиенти на текстовете в изданието: тук англоезичният читател не се сблъсква с неразбираеми съкращения.

IV.4.4 Манастири, светци, места: *of Bachkovo* или *Bachkovski*

Що се отнася до географското им положение, много български църкви и манастири обикновено се наричат според името на своето местоположение - например Бачковски и Рилски. Игнорирайки фактическата страна на грешки като "Sokolovo monastery" и “Glozhen Monastery" (http://www.bulgariatours.com/info/monasteries/sokolovo.shtmlp, www.visittobulgaria.com**),** ще видим, че в тези две наименования все пак са следвани кодифицираните правила за транслитерация. Превеждайки името на манастир не според неговия патрон, а с топоним, трябва да се съобразим с тях, както и с фактическото име (до Соколския манастир няма село с име Соколово, а село Гложен изобщо не съществува). По мое мнение е добре да избягваме и производното прилагателно с наставка "-ски" поради фонетичната трудност, която би представлявало струпването на беззвучни съгласни, тоест английската атрибутивна употреба *Glozhene Monastery* би имала по-висока информативна стойност от *Glozhenski Manastir*.

Могат да се изтъкнат поне две причини за предпочитанието да се изписва на латиница самият топоним (най-често ойконим) вместо прилагателното. Първата е, че атрибутивната употреба на топоним е обичайна в английския език, а това повишава "информативността" на текста от гледище на текстовата лингвистика, прави го по-лесно достъпен. Втората – произнасянето на топонима, в случай че се наложи, ще е по-лесно без "-ски". Може да се възрази, че транслитерацията на прилагателните на "-ски" би помогнало да избегнем грешката "Glozhen Monastery". На първо място подобна грешка изобщо не трябва да се допуска: една справка ще бъде много по-лесна за нас, отколкото търсенето на несъществуващо село и то с трудно произносимо име за говорещ английски човек.

Употребата на топоними в английски превод има отношение и към много светителски имена. За имената на небългарски светци в английски език е прието да се употребява конструкцията на именна фраза от типа "*St/(Title) (name) of (place)*", например *St/(Venerable) Mary of Egypt*. Относно българските светци и светците от славянски страни със същото словообразуване на прилагателно от топоним, това би бил уместен подход. Изключение могат да бъдат само патронните имена на църкви и манастири, когато реципиенти на информацията са туристи и основната цел е

тяхното ориентиране. Такъв е например скалният манастир "Св. Димитър Басарбовски", представен като *St. Dimitrius Basarbovski* в (http://bulgariatravel.org/en/object/63/Basarbovski_skalen_manastir). От гледище на текстовата лингвистика кохерентността на текста в *St. Dimitrius Basarbovski* е нарушена – в културната среда на реципиента съществува приетият в английски език агионим *Demetrius* (а не *Dimitrius*), с който ще е съвместима и употребата на титула *St* (*Saint*). Но в туристически-ориентиран сайт, особено след като е предпочетена транслитерацията *Basarbovski*, ще е по-уместно да се транслитерира и името на светеца – *Dimitar Basarbovski*. Кохерентен е например преводът на манастирското патронно име *Demetrius of Basarbovo* в статия на интернет седмичника "Europost" от 5-и ноември 2011 г. (http://europost.bg/article?id=3063).

Същото наблюдение можем да се направи и за "превода" на името на Св. Климент Охридски като патрон на Софийския университет. Върху указателните табели на английски език около сградата на Ректората то е *St. Kliment Ohridski*. При тази транслитерация, подходяща, разбира се, в контекста на своята употреба, по-висока информативна стойност би имало последователното придържане към един подход, т.е. транслитериране на титула *Sveti* вместо английското съкращение *St*. Но ако се отчита рецепцията на целевия читател, кохерентността е нарушена повече, когато *St. Kliment Ohridski* е употребено в друг контекст – в официалния сайт на университета на английски език (www.uni-sofia.bg/index.php/eng/). За реципиента на текста от този източник името на патрона ще има комуникативна стойност, ако към изписването му приложим условно наречения "преводен" подход, а именно споменатата по-горе конструкция на именна фраза *St Clement of Ohrid/Ochrid*. Не случайно тя е употребена в статията за университета в "Енциклопедия британика".

Отново в "Енциклопедия британика" обаче името на св. Александър Невски, патрон на патриаршеската катедрала в София, фигурира като *Saint Alexander Nevsky*. Вероятно причината, поради която авторите на статията в енциклопедията са направили този избор, е наложената транслитерация заради честотата на употреба в руски източници на английски език. В подобни случаи изборът на преводача е затруднен: изисква се преценка доколко транслитерираното име ще бъде комуникативно на английски език, и то за целевия читател на преводния текст. Считам, че транслитерираното име на светеца-патрон на катедралата в

София е несъмнено подходящо за популярен текст, насочен към масовия читател. Но например в изкуствоведски текст за изложените в криптата образци на православна иконография храмът може да бъде наречен и *St Alexander of the Neva*. Транслитерирането на собственото име Александър (*Aleksandar*) не е необходимо в разглежданите от нас текстове: в случая то съвпада с транскрипция, която предполага обратимост на транслитерацията към кирилица, а това не е от значение за възприемането. Освен това съществуващото английско име фонетично съответства на българското (виж Данчев и колектив 1989: 44), а има и едноименни светци както в западната, така и в православната църковна традиция.

IV.4.5 Агионимия, светителски епитети: *Tenderness* или *Eleusa*

Малка част от светителските имена, свързани с наследството на българската православна традиция, имат собствено български или славянски произход, или са силно българизирани (св. Горазд Седмочисленик, св. Петка, св. Злата Мъгленска, св. Васа Солунска, св. цар Борис и някои други). От горните примери единствено св. Петка Търновска е известна в житийната литература и като Параскева, а цар Борис I се представя в православната традиция като името му се дублира с гърцизираното староеврейско Михаил, дадено му при кръщението. Дублетни имена на български светци в гръцко-еврейската традиция (св. Петка, св. цар Борис), както и тези, които не са едноименни с други православни светци, са включени в приложения глосар за православна агионимия. Преводът на останалите, собствено български или славянски имена, не представлява особена трудност в англоезичен текст, тъй като не е нужен контекстуално определен избор между "очуждаващ" и "натурализиращ" вариант. В повечето случаи е достатъчно да се спазват транслитерационните правила и да се добавят епитетите и ойконимното определение в словосъчетание от типа "епитет – име – от (място)" или "свети – име – от (място)", например *Great Martyr Zlata of Maglen Province* или *St Zlata of Maglen Province*. В справочни текстове с популярен стил, предназначени за реципиенти без познания в областта, е възможно да се ползва и транслитерацията на името, включително и титула, например *Sveta Zlata Maglenska*.

Заради налаганите от православната църква имена на раннохристиянски светители с гръцки корен за духовните лица и приемането им сред мирянството, не само български, но и повечето сръбски и руски светци, носят такива имена. Някои

от последните имат досег с българската история и също могат да се открият в текстове за нашата православна традиция. Изключенията, допускащи единствено транслитерация, тук също са малобройни (св. Урош V, св. Владимир, св. Олга). Възможното колебание между англицизиран гръцки вариант или транслитерирано българско или славянизирано (св. Сава Сръбски) име при останалите имена може да се разреши в зависимост от стиловия регистър на превода и целевите читатели. Примери за такива имена са *Sava/Sabbas of Serbia, Lazar/Lazarus of Bulgaria, Georgi/George of Sofia*.

Православните светителски имена с гръцки корен (или гърцизирани староеврейски, персийски и др.) имат конвенционално приети съответствия в англоезичен контекст, които в повечето случаи могат да се използват и за българските едноименни светци. Английския "именник" дължим на поместните гръцки и руски църкви, които имат по-дълго присъствие най-вече в САЩ. Някои присъстват и в католическите енциклопедии (виж http://oca.org/saints/lives, http://orthodoxwiki.org, http://www.newadvent.org). Исторически обяснимо е, че изображенията на източноримски (византийски) светци са най-често срещани в българското стенописно и иконно изкуство. В посочените по-горе източници съществуват и ортографски варианти на някои имена (*Elias / Elijah, Ezekiel / Hezekiel*), чиято употреба в различен стил е посочена в приложения глосар.

Значително по-трудно е да се избере английският вариант за светителскиите титулни епитети. Само за някои от гръцките светителски епитети, свързани с българското православно наследство, на английски език съществува единствено латинизираният гръцки вариант. Такива са например например св. Теодор Стратилат (*Stratelates*) - керамичната икона от Патлейна, и св. Георги Диасорит (*Diasorites*) – обковът на икона от криптата на "Св. Александър Невски". Но за повечето светци, които принадлежат както на източната, така и на западната (католическа, англиканска и пр.) традиции, е характерна титулна "дублетност": например "чудотворец" може да бъде атрибут на името на св. Николай или като *Wonderworker* или като *Thaumaturge*. Същата двойственост се отнася и за многобройните епитети на Исус Христос: на английски език "Вседържител" е както *Ruler of the World*, така и *Pantokrator*. Вариантите се употребяват в текстове с различен стилов регистър и в различен контекст.

Съобразяването на преводача с контекста на приемащата култура (език) в тази област е задължително, защото дори и името на светеца може да е различно в двете традиции. Например св. Марина от православната житийна традиция е известна в Западната църква като *St Margaret of Antioch*, "св. Маргарита Антиохийска" (DCLL). Самото име Марина, без епитета "великомъченица" в източната традиция ("дева мъченица" Маргарита в западната) може да принадлежи на други едноименни светици (например от Испания и Шотландия). За нейното име на английски език и в контекста на българското православно изкуство могат да се употребят както *Marina*, така и *Margaret*, но първото трябва да е съпроводено с православния епитет, както и с ойконимния атрибут *of Antioch*.

Съществуват и епитети за светци (общи за двете традиции), които в английски език са устойчиво свързани с името и не съответстват на конвенционалното определение. Такива са например епитетите, свързани с името на св. Антоний. Той е пустинник и отшелник, но традиционното му титулуване на английски не е *hermit* или *eremite*, а *Anthony of the Desert* и *Anthony the Anchorite*. Примери като горните показват, че дори и при наличие на речников набор от еквиваленти (Питев и Питева 2012), преводачът на текст в тази област е длъжен да навлезе в "семиотичната среда" на приемащия език, тъй като семантиката на светителски имена и атрибути е културно зависима.

При досегашното отсъствие на специализиран глосар в сферата на агионимията, възможният преводачески подход е издирването на вариантни еквиваленти за епитетите и термините, свързани с името на определен светец, в източници на английски език, като трябва да се отчитат и възможните различия в западната и православна традиции. За съжаление в англоезичните страници на българските православни сайтове почти няма преведени на английски език текстове. Вероятно една от причините е именно трудността, съпътстваща ориентацията в английски религиозен текст, която изисква определен опит. Например в интернет източници на английски език еквивалентът на българския епитет „Чудотворец“ може да бъде открит в почти всички математически възможни комбинации от *Miracle/Wonder-Maker/Worker* (*Miracleworker, Miraclemaker, Wondermaker)* в допълнение към заемката от гръцки *Thaumaturge*.

Същото се отнася и до основните епитети на Богородица – *Holy/Blessed-Virgin/Mother of God* и *Theotokos*.

Решаващи за приемливия и "информативен" подбор при тези еквиваленти са, от една страна, осведомеността за контекста на употреба както в изходящата, така и в приемащата култура. Един пример за липса на подобно знание е например преводът на Христовия епитет "Вседържител" като *who holds everything* вместо *Ruler of the World*. (Угринов 2006: илюстрации 48, 52) От друга страна, употребата на английските "преводни" и заетите гръцки светителски епитети би била уместна в различни стилови регистри и за различни целеви читатели, макар и заемките като силно "очуждаващ" превод да имат твърде ограничена сфера на възможни реципиенти или нарочно търсен стилов ефект.

Горната възможност за избор съществува най-често при светители, които принадлежат едновременно към източната и западна традиции. Считам, че при почти всички реципиенти, може би с изключение на англоезичното православно духовенство, трябва да се придържаме към "преводния", натурализиращ вариант. Тъй като не присъстват в английската "семиотична среда", гръцките термини (каквито са повечето светителски епитети) са непознати за четящата публика. Това би означавало да отдадем предпочитание на *St Nicholas the Wonderworker* пред *Thaumaturge* (Чудотворец), *Jesus Christ Ruler of the World* пред *Pantokrator* (Вседържител), *St Andrew the First Called* пред *Protokletos* (Първозвани), *Mother of the God of Tenderness* пред *Eleusa* (Умиление). Въпреки че за разлика от гръцките еднословни термини много от английските титули са именни фрази, те имат по-висока информативност и приемливост за широк кръг целеви реципиенти на текста.

Макар и в редки случаи (например две църкви в Несебър – "Пантократор" и "Св. Йоан Алитургетос", като второто дори не е епитет, а означение, че храмът е неосветен), името на произведение на религиозното изкуство или църква е придобило такава популярност, че може да се предпочете гръцкото име. Даже и тогава употребата му ще има прагматическа стойност единствено в устна реч, при посещение на историческия храм. Друг критерий, който може да повлияе на избора, е целевият читател: в този случай "гръцкият" вариант може да изглежда по-подходящ за читатели професионалисти в областта на богословието и църковното

изкуство. Разбира се, такива случаи са сравнително малобройни. Един добър пример за придържане към единен подход, а именно предпочитане на английския пряк преводен вариант, е книгата на Петър Константинов "Treasures of Bulgaria", в превод на Никола Георгиев, в която *St John the Theologian* е избрано пред *Theologos* и *St John the Unconsecrated* пред *Alithurgetos*. (Константинов 2001: илюстрации 214, 242)

IV.4.6 Св. Богородица в различни култури: *Mother of God* и *Virgin Mary*

"Св. Богородица", титулът на Божията майка Мария, е сред най-често срещаните понятия в традицията на всички християнски деноминации. Английският му вариант, който според мене е подходящ за най-широк кръг целева аудитория и възможни контексти, е *Holy Mother of God*. Като при най-обичан и често споменаван библейски персонаж, преводът на епитетите, свързани със св. Богородица, поставят въпроса за избор както на термините за превод на типове и сюжети в иконописта, така и на свързаните с нея църковни празници и атрибути в литургиката. От епистемологическа гледна точка това е ясно проявление на херменевтичния кръг, където отчитането на двустранната зависимост между контекст и понятие води до смислена интерпретация. По думите на Р. Палмър: "...отделното понятие получава своето значение от контекста или хоризонта, в който то се намира; но и самият хоризонт се състои от самите елементи, на които той дава смисъл " (цит. по Дили 1999: 15, превод мой, Ж.Х.).

Тази взаимна зависимост понятие-контекст е най-силният аргумент да изберем *Holy Mother of God* пред *Virgin Mary*, тъй като в български контекст първото е семантично близко до най-често срещаното у нас наименование "Св. Богородица". Според сайта "Evangelicaloutreach" (http://www.evangelicaloutreach.org/marytitles.htm) в католическата традиция се употребяват 79 имена на Божията майка с многобройни епитети в различни комбинации, някои от които участват и в типовете на православната иконография, например *Queen of the Universe* (Пантовасилиса). Но за българска икона, чието име е преведено на английски, бихме получили най-добро взаимодействие между понятието (името) и двата контекста (английски и български), ако преди титула напишем *Holy Mother of God*, а не *The Holy Virgin*, *Virgin Mary*, *Our Lady*, *Gracious Lady* или *Mother of Christ*. Пример за ниска комуникативност поради нарушената

приемливост и информативност са например *St. Virgin Eleusa* и *St. Virgin Odigitria* в каталога на изложба "Bulgaria in the Byzantine world" в НАИМ (Ваклинова 2011: 34).

В специализирани английски текстове (иконография, богословие) се използва и гръцкото прозвище на св. Богородица – *Theotokos*, чиято употреба би била уместна за по-широк кръг целеви читатели само в превод от гръцки език. В български печатни издания то също се среща, макар и конотацията му да е твърде далечна от българския религиозен контекст. *Theotokos* би трябвало да се употребява успоредно с епитетите на св. Богородица с гръцка етимология, чиито преводни английски еквиваленти или рядко се употребяват в западни религиозни текстове (*Speleotissa – of the Cave, Portaitissa – Keeper of the Gate*), или изобщо липсват (*Agiosoritissa* – Светоръчица, *Peribleptos* – Перивлепта). Интересно е обаче, че почти не може да се открие прозвището *Theotokos*, допълнено с някой от атрибутите на Божията майка, но то често се допълва с ойконимно определение на икона. Така е например в сайта Orthodoxwiki (http://orthodoxwiki.org/Icons_of_the_Theotokos): тук иконографските типове следват прозвището *Panagia* (Пресвета), а не *Theotokos*. Това "сакрализиране" на понятието *Theotokos*, възприето от Третия вселенски събор (V в.) след богословски спорове и отхвърляне на несторианското *Christotokos*, е вероятното основание то да не приема допълнителна атрибуция. Ойконимът (например *Theotokos of Vladimir*) е атрибут на иконата, а не на Божията майка.

В Гърция има утвърдена традиция титулите и имената на светците и св. Богородица да се транслитерират на латиница, а не да се "превеждат" на английски с пряк или адаптивен еквивалент (Кипреу 1998). Поради взаимодействието с контекста на употреба, там този подход наистина допринася за комуникативността. Понятия като *Hagia*, без денотат в английския език, но поставени в ко-текст за гръцко православно наследство, всъщност правят текста по-приемлив (acceptable). Но в преводен текст за българско православно наследство този подход би бил приемлив единствено в специализирани издания с целеви читатели, които са специалисти в областта. Освен това, (старо)гръцкият език, изучаван като класически, ще бъде разбираем именно за част от тези целеви читатели.

В преводен текст изборът между значителните на брой варианти от понятия и именни фрази, свързани със св. Богородица, зависи както от съобразяването със стила, така и от познанието за културен контекст: произхода, разпространението и дори теологичните основания за употребата на определен епитет. По мое мнение, за представянето на българското православно наследство пред англоезични реципиенти са по-подходящи "одомашнените" в езика на приемащата култура понятия, а не гръцките "очуждаващи" (по терминологията на Л. Венути) заемки. За разлика от последните, някои английски епитети имат един недостатък – те не са еднословни, а твърде пространни, и както отбелязва статията "Theotokos" в сайта Orthodoxwiki, е трудно да се изпеят в химн. Освен споменатите по-горе, такива двойствени епитети на св. Богородица са например: *Tricherusa – of the Three Hands* (Троеручица), *Platytera – More Spacious than the Heavens* (Ширшая небес), *Pantobasileusa – Queen of the Universe* (Пантовасилиса) (Попова 2008). Въпреки този недостатък, "преводният" подход в титулуването на св. Богородица е информативен за широк гръг читатели и не откъсва възприятието от българския контекст на иконографията.

IV.4.7 Устойчиви съчетания и традиционни празници

Съществуват и други проблемни сфери при превода на текстове за българското православно наследство на английски език. Това са например термините, означаващи иконографските сюжети, църковната архитектура, интериор, утвар, одежди, празничният календар, църковните институции, йерархичната титулатура, техниката и материалите в иконописта. Както и при собствените имена в православната традиция, преводът тук също трябва да е контекстно-ориентиран, давайки предпочитание на английските версии пред тези с гръцка етимология. Ще се спрем накратко на някои примери от споменатите тематични сфери.

За съжаление собствено английската терминология в тези области е твърде оскъдна. Например според английски етимологичен речник (OED) архитектурните термини *apse* (апсида), *nave* (кораб), *concha*, мн. ч. *conchae* (конха), *transept* (трансепт), *narthex* (притвор) са от латински или гръцки произход, като само *aisle* (страничен кораб) е от старофренски, а за *narthex* съществува синонимният термин с френско-английски произход *anteroom*. Малобройни са и синонимите с английски

произход в терминологията, свързана с богослужебната утвар и иконографските материали – например *liturgical fan* (рипида) и *beam* (кошак). Всъщност почти не е възможно да повишим комуникативността на текста, свързан с "материалната" страна на църковното наследство чрез селекция на термините. В протестантската литургична традиция те често нямат съответен денотат, защото са привнесени в английския език от поместните православни църкви.

Специфична трудност при намирането на англоезични съответствия на църковната терминология е също нейният подчертан консерватизъм и традиционализъм. Това е характерно за почти всички християнски деноминации, но е особено подчертано в привързаността на Българската църква към архаичния език. Можем да посочим за пример дълголетния спор за и против употребата на старобългарския (църковнославянски) език в служението и проповедите (http://birdhousesofia.com). След внимателно разглеждане на англоезичните сайтове на поместните църкви (предимно гръцки и руски) в Новия свят, читателят ще открие, че голяма част от терминологията там е опростена, като дори за няколко термина се предлага един, както е например при титулните обръщения. За тях просто отсъства англоезична терминология, докато в други деноминации има терминология, която е неприложима тук. В семантичен план това отсъствие е обусловено от отсъствието на съответен денотат. Нашият подход в подобни случаи трябва да бъде намирането на комуникативен термин от титулите и епитетите на други деноминации, представен с уговорката за неточната си еквивалентност.

От друга страна, за някои светителски епитети в български език съществува полисемия. Например прекият превод на „блажен“ в различен ко-текст може да е *blessed* (в „блажени са бедните духом“) и *venerable* (православният титул "блажен" за канонизирани от Католическата църква светци), като същевременно *venerable* в католицизма е титул непосредствено преди канонизирането. По същия начин е неустановена и терминологията в сановете и обръщенията в духовенството. Така в английски контекст „всепреподобие“, „преподобие“, „благоговейнство“ имат само един еквивалент, тъй като приетото обръщение за съответните санове (йеромонах, архидякон, йеродякон) е само *Reverend*. Невъзможността да се употреби точен пряк еквивалент при тези термини може също да се компенсира с уговорка за неточна еквивалентност или адаптивно уточняващо пояснение.

И в двете сфери специализираната лексика всъщност е в процес на създаване и диференциране от православните общности в англоезичните страни. За намиране на преводен еквивалент, който да се включи в приложения глосар, в някои случаи се налагаше да проследя този процес в различни текстове, например беседата „Титулите на светците“ на отец Андрю от Британската православна църква (http://orthodoxengland.org.uk). Причините за неустановеността на терминологията са много. Дейвид и Джулиана Коуни представят така някои от тях:

> Както вече писахме, има някои разлики в обръщенията, които православните вярващи ползват. Предложеното по-горе съответства на една разумно стандартизирана лексика, каквато можем да открием в по-традиционни англоезични православни текстове и сред англоговорящото православно монашество. Притокът в православното монашество на новопокръстени, говорещи романски езици, както и явлението "монашество чрез удобни правила и незабавно приемане на традицията в неистински вид", както го нарича Хризостом, архиепископът на Етна, са неща, които също са довели до голямо объркване при използването на английска терминология, която не отговаря достатъчно точно на речника на традиционното православно монашество.
>
> (Коуни 1996, превод мой, Ж.Х.)

Могат да се добавят и други причини за така нареченото от Коуни "объркване": по-слабото и неотдавнашно присъствие на православието в англоезичния свят, изолацията на църквата в източните страни през комунистическата епоха, както и нейната инертност оттогава.

В сферата на иконографските сюжети съществува друг риск – трябва да се съобразяваме със съществуването на устойчиви словосъчетания, конвенционално приети в църковния наратив и "културно зависими" в различен контекст. Тук дословният превод може да измени семантиката на фразата или термина и да ги лиши от действителния им денотат. За съжаление единствената възможност за преводача да избегне непрекъснато сверяване с терминология в текстове по същата тема е специфичното познание за тази област. Компютърният превод в интернет,

обучаван върху честота на словосъчетанията, в много случаи също е все още неточен. Типичен пример е дословният пряк "превод" на Тайната вечеря (*The Last Supper*) с фразата *The Secret Dinner*. В сферата на институционалната терминология "Патриаршия" често се превежда с *Patriarchy* (патриархат – LDOCE) вместо *Patriarchate*. Този квази-религиозен термин е използван например за описание на най-големия архитектурен комплекс на хълма Царевец във Велико Търново (Динчев 2002: 253).

Устойчиви терминологични колокации съществуват и при църковния интериор – например "царски двери" (*Royal Doors*), преведени с *imperial doors* в двуезичното издание "Икони от варненския музей" (Угринов 2006: илюстрации 8, 9); богослужебни съсъди, утвар (*liturgical utensils*); църковните празници – Въведение Богородично (*Presentation of the Holy Mother of God*); иконографски сюжети и типове – Убрус (*The Holy Napkin/Mandylion*), Възкресението на Лазар (*The Raising of Lazarus*) и много други. Надявам се, че публикуваният неотдавна българско-английски речник на църковните термини (Питев 2012) ще помогне за избягване на неточните преводни еквиваленти на устойчиви словосъчетания в литургиката, както и на имената на реалии.

Повечето църковни празници в православната традиция са свързани със светителски имена и събития от агиографията. Техният преводен еквивалент може да се открие в предлагания тук глосар по агионимия. Именните дни най-често се превеждат с името на съответния светец с английската фразеологична конструкция "St – Name of Saint's – Day", а в зависимост от контекста могат и да се транслитерират. Но в народния празничен календар някои от тях са по-известни с българско традиционно наименование, различно от църковното, както Коледа, Водици или Бабинден (последният празник не е свързан с християнската традиция). Тези названия имат пряко отношение към текстовете за българското културно наследство, именно фолклорната традиция. И тук са възможни подходите на пряк буквален или адаптивен превод, от една страна, или транслитерация на името (заемка), от друга.

Интересен опит за представяне на българския празничен календар на английски език, включващ превод на тези традиционни имена, е направен от Тери Мандевил (http://www.orgsites.com/wa/facab/_pgg7.php3). Освен транслитерирането

на всички български празнични имена, той превежда например Бабинден (*Old Midwives' Day*), Русалска неделя (*Mermaid Week*) и Петльовден (*Rooster Day*). Като носител на английски език, който очевидно има познания за националните традиции в България и българския език (макар и да прави фактическа грешка при превода на "русалии" с *Mermaid*), авторът представя комуникативен текст, насочен към широк кръг целеви читатели. Православните празници съдържат транслитерираното българско и английското светителско име, а българските църковни празнични термини са представени с традиционно приетите именни фрази или термини: *All Souls Day* – Задушница, *Epiphany* – Богоявление. Горните примери на преведени празнични имена се отнасят единствено до паралелния народен календар, където това е възможно заради ясната денотация. За останалите - например "Кумичене" и "Лазаруване", които нямат денотат в английски контекст, е възможно само обяснение с наратив (косвен адаптивен превод по терминологията на Вине и Дарбелнет), което авторът предлага в отделен файл.

Резултатът от този диференциран подход е добра комуникативност на текста, основана върху семантична яснота и съобразяване с контекста на различни култури. Ще отбележа обаче едно предимство, което би имал преводач, носител на българския език (и познаващ по-добре фолклорната традиция). Например името на Русалската неделя не произлиза от "русалка" (*mermaid*), а българското прозвище "Зарезан" всъщност е преводимо като *the Pruner* (Мандевил не го превежда). Както и в много разгледани до тук случаи, познаването на културите на двата езика или поне добросъвестното усилие за запознаване с другата традиция са решаващи за постигане на кохерентност и разбираемост.

Заключение

Настоящото изследване се основава върху дългогодишната практика на автора като преводач и редактор на текстове на английски език предимно от сферата на националното историческо и културно наследство. Отсъствието на принципен подход, обоснован върху съвременните постижения в дескриптивната теория на превода, като дихотомията натурализиращ – очуждаващ превод или ситуационната необходимост от похватите на адаптивен превод, както и върху други прагмалингвистични теоретични постановки, като конститутивните критерии на текстовата лингвистика, по мое убеждение води до нарушена рецепция на преводните текстове в тази област. Тъй като кръгът на реципиентите на такъв текст може да варира от масов читател до учен-специалист, не беше възможно да се търси едностранно приложение на традуктологични теоретични постановки. Напротив, имаше необходимост от диференциация на подходите, основана върху контрастивен анализ на рецепцията както при различна целева аудитория, така и за различен стилов регистър на текста.

Основният обект на анализ е корпус от текстове на английски език от областта – както преводни, така и на англоезични автори, пишещи за българска история и култура. Освен това, семантичният анализ за установяване на алтернативни преводни еквиваленти изискваше, по определението на Г. Тури, описание в "семиотичните мрежи на две културни системи", а това предполагаше също изследване за употребата на термини и имена и в текстове на изходния български език, не всички от които имат преводи на английски език. В някои от сферите на наследството, например средновековната история на България, се наложи и диахронно проследяване на изменението в семантиката на определени термини, например владетелската титулатура, повлияна от развитието на исторически и културологични представи. Разбира се, в рамките на това изследване не беше възможно да се компилира електронен корпус и да се проучат текстове, чиито подбор да претендира за изчерпателност. Въпреки това критериите за техния избор осигуряват достатъчна база за анализ и изводи за преводаческата стратегия при широк кръг от термини и имена в три основни области от националното историко-културно наследство.

Дисертационният труд предлага контрастивен анализ на възможната рецепция на варианти преводни еквиваленти от гледната точка на взаимното допълване на формалната и динамична еквивалентност. Изследването доказва, че приетата като постулат теза за предимството на рецепцията в приемащата култура или схващането на Ф. Шлайермахер, че комуникацията между преводач и читател на целевия език трябва да е същата, както между автор и читател на изходния език, е приложима в случаите, когато съществуват варианти на преводни еквиваленти. Направен е анализ и са набелязани подходи за избор в различни стилови регистри както на алтернативни термини, така и на различна ортография при собствени имена. Като водещ принцип при избора е следвано ползването, от една страна, на "очуждаващи" еквиваленти за по-висок регистър (заемки, транслитерация – например при титулатурата), а от друга – на пряк буквален превод или адаптивно "уточняване на значението" при текст за читатели, които не познават изходящия културен контекст.

След проучването на подбраните англоезични и български текстове от електронния корпус и печатните източници могат да се направят следните обобщения и заключения във връзка с поставената цел и задачи и търсените резултати от изследването:

1. В текстуалната си част изследването предлага обосновка за постигането на "еквивалентен ефект" (Ю. Найда) при превода на повече от четиридесет термина и имена от наследството на антична Тракия, повече от тридесет от средновековна България, пет основни понятия, свързани с Националното възраждане, и повече от десет светителски имена и епитети. Наборът от анализирани термини не предполага изчерпателност на лексиката в разглежданата област, но те са сред основните означаеми в семиотичната "среда" на съответните периоди – например свещените места и торевтиката на древна Тракия, титулатурата в Средновековието, институциите на Възраждането, и светителските епитети в православието. Специален анализ е посветен на семантичния анализ и намирането на еквивалентен ефект ("динамична еквивалентност") при понятия, които нямат денотат в английската културна среда – например институции ("читалище") или свещени тракийски градежи. За всички тях е направен анализ на рецепцията при различни преводни "изместванията" (парафрази, уточняване на значението, паралелен подход с

два метода). При ономастиката е анализирана рецепцията на различна ортография и афиксация при антропоними и етноними.

2. В анализа на преводните подходи при текстове за тракийско наследство се акцентира върху еквиваленти, които да отразяват развитието в разбирането на тракийските свещени места и тяхното съвременно тълкуване у автори като В.Фол и Г. Нехризов, което променя някои традиционни представи за семантиката на терминологията за култовите места и ги извежда извън рамките на разбиранията за гръцкото класическо наследство. Разгледани са възможните преки еквиваленти, както и тяхната рецепция в различен контекст. Както при свещените места, така и при някои наименования на традиционни оръжия и торевтика, е търсена семантика на преводните еквиваленти, която да ги обвърже с налагащото се разбиране за тяхната магическа функция. Същевременно е обоснован и възможният подход при различна читателска аудитория, като при популярен стилов регистър той може да включва паралелното ползване на еднократно адаптивно "уточняване на значението" и последваща употреба на пряк еквивалент. В областта на тракийската ономастика е застъпено придържането към транслитерацията от изворните езици поради отсъствието на съответствия в съвременен контекст. Специално за етнонимите е аргументирана употребата на алтернативна афиксация за множествено число, която може да има "натурализиращ" или "очуждаващ" ефект в зависимост от целевия читател.

3. В областта на текстовете за Българското средновековие също са търсени диахронно-традуктологични подходи, основани върху променящите се концепции в историографията, които се отразяват и върху етнонимите и титулната терминология. Анализирана е и аксиологичната конотация на някои понятия и имена (хан, империя, византийци) и нейните отражения в превода. Предложени са адаптивни еквиваленти и заемки, които са подходящи за контекста на различните теории, като специално внимание се обръща върху онези от тях, които отразяват последните развития в разбиранията за етногенезиса и титулатурата. В предлаганите еквиваленти се отчита също рецепцията при различни целеви читатели и съответните стилови регистри, като се предлагат подходи за повишаване на информативността в популярен текст, като например "уточняване" на значението успоредно с пряк превод и заемки (*Kanasubigi – Ruler from God –*

Prince). При ползване на извори от древни текстове е направена и фонетична обосновка при изписването на заемките на английски език. В сферата на средновековната българска ономастика е посветен специален анализ на ценностната натовареност на етноними, която в английски контекст може да бъде различна от тази при българските еквиваленти (*Bulgar-Bulgarian-Old Bulgarian*), и нейното нарочно търсене в английски превод. Разгледни са и "очуждаващи" и "натурализиращи" варианти на владетелски имена и тяхната употреба в текст с различен стил и реципиенти.

4. Анализът на преводни еквиваленти в третата разглеждана област – Националното възраждане, е ориентиран предимно към рецепцията в популярен стилов регистър, тъй като тя не е обект на дискусионни научни схващания (с изключение на съдържанието на самото понятие "Национално възраждане") в такава степен, както антична Тракия и Ранното средновековие. Именно поради преобладаващия стилов регистър, предлаганите тук подходи целят основно "натурализиращия" ефект при превод. Трудът предлага детайлна обосновка на максималната "информативност" при задължителното адаптивно уточняване на значението на понятия без точен денотат в английската семиотична среда. Предложен е оптималният подбор на атрибути с оглед на рецепцията в различен ко-текст, включително и синтактичен анализ на атрибуцията в алтернативни именни фрази (*cultural community centre – community cultural centre*). Собствените имена от този исторически период не са обект на нарочен анализ, тъй като тяхната близост (или съвпадение) със съвременната българска ономастика предполага транслитерационен преводен подход, за който отскоро съществуват кодифицирани правила.

Към анализа на възрожденските термини е добавен и дял, който включва семантичен анализ на преводни еквиваленти от област, която е тясно свързана с Възраждането, макар и отъждествявана не само с него – текстовете за православна терминология (топонимия и светителски епитети) и агионимия. Тук са предложени строги критерии за разграничение между употребата на пряк транслитериран еквивалент, заемка от гръцкия епитет, и буквален превод, като се отчита целевият читател. При повечето ко-тексти се отдава предпочитание на "преводния" подход.

При използването му се обосновава компромисът между "натурализация" и "очуждаване" при взаимодействието на два културни контекста.

5. За по-широк кръг от термини и имена, към дисертационният труд са приложени заложените в поставените цели терминологични и ономасиологични глосари, като и при тях е спазен принципът за избор между варианти преводни еквиваленти. В глосарите за тракийска и средновековна лексика се предлагат адативни описания, както и преки еквиваленти, подредени според стиловиия регистър на употреба; в глосара за православна агионимия този принцип е приложен върху разделението на агионимите според техния произход (имена и епитети с гръцки и англо-саксонски корен). При светителските имена не се предлагат транслитерираните от съвременен български език еквиваленти, тъй като тяхната правомерна употреба е възможна в съвсем ограничен контекст, а за тяхната ортография съществуват кодифицирани правила.

Приносът на настоящия дисертационният труд като единствено засега изследване върху превода от български на английски език в областта на историко-културното наследство е на първо място обосновката на преводната стратегия и методи за подбор на еквиваленти. За първи път се прилагат и диференцирани подходи с оглед на стиловия регистър и реципиента на текста. Техният избор стъпва върху основата на анализ, който следва съвременните разбирания в теорията на превода за формална и динамична еквивалентност, семантичен структурен анализ, както и съобразяване с дихотомията "натурализация"-"очуждение" в приемащия език и култура.

В **перспективите** за бъдещо разширяване на изследването могат да се очертаят три основни насоки. Първата е обогатяването на дескриптивните контрастивни анализи върху преводни еквиваленти с допълнителни области, като например фолклорната празнична и обредна традиция, и материалното наследство при занаятите. Втората е извършване на методологически обосновано проучване за възприемането на предлаганите алтернативни преводни еквиваленти чрез анкетиране на информанти от различни групи, ползващи английски език на високо ниво. Третата е разширяването и адаптирането на събрания лексикален материал с цел включването му в терминологична банка, която да се прилага в компютърно-подпомогнат превод, при отчитане на стиловия регистър на целевия текст.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Българско-английски глосар за термини и имена, свързани с антична Тракия

1. Структуриране на статиите в глосара с оглед на подбора на преводен еквивалент за специализиран и популярен текст

1. Глосарът е разделен на три части – терминологична и две ономасиологични: първата съдържа собствени имена от древна Тракия (племена, владетели и топоними), а втората – имена на антични и ранносредновековни автори на изворни текстове. Последните са включени заради недопустимостта на транслитерирането им от българската ортография, тъй като за тях съществуват утвърдени англоезични еквиваленти, например: Платон – *Plato*.
2. В терминологичната част на глосара се предлага набор от специфични термини, срещани в преводни текстове на български автори, както и на автори, пишещи по темата на английски език. Тук е включена лексика, свързана с тракийската торевтика (известните съкровища), изображения от визуалното изкуство, въоръжение, както и ограничен брой археологически и архитектурни термини, срещани изключително в текстовете за тракийско наследство. Където е възможно, в табличен вид се разграничават специлизираните преводни еквиваленти, познати предимно на професионалисти, и адаптивните (описателни) преводи, необходими в популярен стилов регистър. Ако в източниците е налично описание на български език, те се предлагат успоредно с него, като се цитират преводни или англоезични произведения на автори, пишещи по темата. Това дава възможност при използване на глосара за преводна справка чрез подбор на атрибути да се ограничи денотацията на описанието до нуждите на съответния текст. При термините, за които не е налично адаптивно описание, а само алтернативни терминологични еквиваленти, на първо място са поставени подходящите за научен стилов регистър, а след тях – тези, чиято употреба би имала по-висока информативност в популярен текст.
3. Тъй като тракийската ономастика е известна главно от гръцки и латински извори, в ономасиологичния дял на глосара, освен топонимите и

антропонимите, са включени англоезични заемки за етнонимите предимно от техните множествени гръцки или латински форми (*Bessoi*). Някои автори употребяват също и варианти на имена с английска афиксация (*Kikonians, Odryssians*). Тези варианти се предлагат преди другите възможни еквиваленти, като така се означава тяхната по-висока информативност в текст, насочен към неспециалисти (популярен регистър), без това да ги прави неуместни и в специализиран текст. Съществуването на такива форми сведетелства за по-честата употреба на съответното име. По тази причина не изключвам при бъдещо нарастване на популярността на тракийската тематика тази афиксация да се наложи и при други имена, както например *Triballians* у И. Христов (2012: 220). В случаите, при които за етнонимите и за имената на владетели съм срещал транслитерация от съвременното им изписване на български (*Zalmoksis*), която е различна от традиционната им ортография на английски език, тя е цитирана на последно място в статията като неуместна.

4. Със звезда * са обозначени термините и имената, чиято употреба е анализирана в главата "Текстове на английски език за тракийското наследство в българските земи".

2. Критерии за подбор на лексиката, включена в глосара

1. Разграничава се терминологията, специфична за собствено тракийското наследство, от тази за Класическата античност, Елинистическата и Римска епохи. Тя се извлича от корпус с текстове на български и англоезични автори (както на български език, така и преводни). За тази цел е ползвана помощта на конкордансер.
2. От древнотракийската именна система в ономасиологичната част са включени етноними, споменати в извори на антични автори и коментирани от съвременни историци. От топонимите са включени тези, които са на територията на съвременна България и/или за които съществува колебание в транслитерацията (Истрия), както и често неправилно изписвани имена, свързани с тракийската история, но от по-широк географски ареал (Троя, Тива). От теонимите са включени тракийските аналози на античния гръко-римски пантеон. Теонимите, както и владетелските имена, са извлечени от корпуса с текстове на български и англоезични автори.

I. ТЕРМИНИ

алопекис

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
кожена шапка от лисича кожа (Илиева 2011: 15)	cap made from the scalp of a fox with the ears visible	alopekis (Тачева 1992: 69)

амуниция

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
horse trappings (Фаркас1981: 34) / horse gear (Маразов и др. 2009: 105)	ammunition

ангоба

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
clay slip coating	engobe (NLWED)

ангобирана керамика – slipware (EB)

андреон

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
зала за ритуали, където присъстват само мъже (http://www.myastoto.bg/m/place.php?id=17)	ritual hall for men	andreon (Атанасов 2006: 25)

Античност, късна Античност – Antiquity, Late Antiquity (Фол 2004: 184); Late ancient epoch (Митрев 2012: 253) – неуместен еквивалент, вероятно калка от "късноантична епоха"

античен – Antiquity (в атрибутивна употреба); antique (само като определение на реалия, със споменаване на датировка, например *antique krater from 6 c. BC*)

апликация – appliqué (Венедиков 1977: 16)

арибалос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
small vase, used as	aryballos, мн.ч. aryballoses (Маразов и др. 2009: 68), aryballoi

a scent bottle (EB, aryballos)	(http://www.beazley.ox.ac.uk/tools/pottery/shapes/aryballos.htm)

аскос

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
малък съд с форма, имитираща мях за вино	small, round vessel with a flat bottom and an over-arching handle that joins the obliquely-angled neck (http://www.beazley.ox.ac.uk/tools/pottery/shapes/askos.htm)	askos, мн.ч. askoi (Гергова и др. 1989: 14)

базилейон

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
royal fortress / fortified royal residence (Христов, И. 2012: 180)	basileion (Христов, И. 2012: 180)

барелеф

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
low relief (EB)	bas relief

броня – виж **ризница**

булевтерион, буле

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
Сграда за заседания на съвета на полиса	town council (Киашкина 2007: 15) / assembly house / senate house / council house	bouleuterion / bulion (Киашкина 2007: 15)

връх (на копие / стрела) - spear (pike, javelin) / arrow head (Гергова и др. 1989: 17) / tip

гробни дарове – grave goods (http://naim.bg/en/content/category/300/73/expo/61/)

гробница* (могилна)

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
Погребално съоръжение, в тракийската традиция обикновено със символично погребение и покрито със земен насип	Thracian burial facility, typically with a symbolic funeral and covered by an earth mound / symbolic grave (при символично погребение); неподходящи еквиваленти – funeral hill, funeral necropolis (Атанасов 2004: 4, 5)	cenotaph (при символично погребение) / tumulus (Фаркас 1981: 38; Гергова и др. 1989: 4) / tomb (при наличие на погребение)

двойна брадва, двуостра брадва – виж **лабрис**

долмен

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
megalithic structure made of two or more upright stones with a single stone lying across them (EB) / megalithic tomb with a large flat horizontal capstone	dolmen (Фол, В. 2008: 153)

дромос – dromos / corridor (Гергова и др. 1989: 50)

дълбока древност – high antiquity (EB, ancient Middle East; Атанасов 2006: 6)

едикула

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
стенна ниша за статуя на божество	a wall niche for a deity statue	aedicula (Гергова и др. 1989: 51)

ендромиди

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
високи обувки (Илиева 2011: 16)	high traveler's boots (http://www.namuseum.gr/object-month/2009/oct/oct09-en.html)	endromides (http://www.namuseum.gr/object-month/2009/oct/oct09-en.html)

естиатория

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
зала за пиршества	hall for feasts (Христов И. 2012: 182)	hestiatorion (Христов И. 2012: 182)

зейра

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
наметало от дебел плат до петите – Илиева 2011: 15)	loose colourful cloak, reaching to the feet and belted in the middle (http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/zeira-e12215150?s.num=55&s.rows=100)	zeira (http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/zeira)

калатос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
a vase-shaped basket	kalathos (Гергова и др. 1989: 50) / calathus,

	мн.ч. calathi

канелюра – cannelure

кантарос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
cup with two large vertical handles and a stemmed foot (AHE, A visual glossary of Greek pottery)	kantharos, мн. ч. kantharoi (Нехризов и др. 2012: 224; Маразов и др. 2009: 68)

кариатида

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
sculpted female figure serving as an architectural support	caryatid (Гергова и др. 1989: 52)

касетка (на таван, в могила Оструша) – coffer (Василева 2007: 243)

квадра – quadra (block), мн.ч. quadrae / ashlar (EB, Architecture, stone)

квадрига

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
four horse chariot/ chariot drawn by four horses abreast (NLWED)	quadriga, мн.ч. quadrigae (NLWED)

кенотаф*

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
символично погребение	symbolic burial	cenotaph

керамичен фрагмент – виж **чиреп**

киликс

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
wide-bowled drinking cup with horizontal handles (EB, kylix)	kylix (Маразов и др. 2009: 68)

кима (**киматий**)

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
вълнообразен орнамент	undulated ornament / a concave line and a convex line joined to form a double curve (NLWED)	cyma (Китов 2003: 14), мн.ч. cymae / kyma / kymation

кираса – виж **ризница**

кнемида – виж **наколенник**

колчан – quiver (Атанасов 2006: 13)

конник* (тракийски)

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
Херос, тракийският божествен конник (Николов 1986: 6)	Heros, the Thracian Divine Horseman / Thracian horseman-deity / Thracian Heros	Thracian horseman / Heros (Фаркас 1981: 45)

копис*, виж също **махайра** – kopis

(http://home.exetel.com.au/thrace/swords_main.htm)

корниз (над врата, прозорец) – виж **фронтон**

короплат

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
manufacturer of figurines (https://www.curatorseye.com/Name=A-Greek-Terracotta-Statuette-of-a-Standing-Actor-Item=8396#Cat=082&SubC=071)	coroplath

котел, гундеструпски котел - cauldron, Gundestrup cauldron

(http://en.natmus.dk/historical-knowledge/denmark/prehistoric-period-until-1050-ad/the-early-iron-age/the-gundestrup-cauldron/the-dating-and-origin-of-the-silver-cauldron/)

кратер

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
large vessel with two handles, used to mix water and wine (AHE, A visual glossary of Greek pottery)	krater (Маразов и др. 2009: 80), мн.ч. krateres

крепида (крепис)

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
circular wall (Китов 2003: 12)	crepis

кромлех

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
(ancient Thracian) stone circle (http://archaeologyinbulgaria.com/2015/05/08/ngo-raises-funds-to-rescue-bulgarias-stonehenge-ancient-thracian-stone-circle-cromlech-at-staro-zhelezhare/)	cromlech (Нехризов2005: 154) / henge

лабрис*

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
Симетрично двуостра брадва, в античния свят известна от Крит, както и в тракийското изкуство; символ на женското божество и царска власт	double axe (Китов 2003: 32) / double-headed axe (Китов 2015: 78) / regal double-edged axe, symbol of the female deity	labrys

литеен калъп – casting matrice (Венедиков 1977: 12) / casting-form

люнет – lunette (Маразов и др. 2009: 84)

маска (ритуална) – pròsopon (Фол 2009: 39) / ritual mask

махайра* (копис, сика)

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
извит жертвен нож	oblational curved sword / oblational inverted scimitar / curved Thracian sword (suited for slashing and hacking) (Сиърс 2013: 254)	machaira

менхир

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
продълговати камъни, забити самостоятелно или образуващи дълги алеи	oblong stones anchored separately or forming long paths	menhir (http://bulgariatravel.org/en/object/1041/Menhirat_pri_s_Ovcharovo) / orthostat (когато камъкът е част от по-голяма структура)

метоп (метопа)

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
плоча от фриза с релефни изображения	plate from the frieze with relief images	metope (Гергова и др. 1989: 50)

митреум

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
Mithraic temple / Mithraic sanctuary (EB, Mystery religion: Architecture)	Mithraeum

могила (земна структура) – mound / barrow (http://trakia-tours.com/considerable-thracian-treasures-6th-to-3rd-centuries-bc-treasures-17.html)

могила* (гробна, надгробна) – burial mound; разбирана като свещено място – sacred mound / mound temple (ако се визира подмогилният градеж); със символично погребение – cenotaph

могила * (селищна) – tell / settlement tell (Вълева 2008: 14) / settlement mound

набузник – cheekpiece (Фаркас 1981: 39, Венедиков1977: 28)

наглавник – headband (Маразов и др. 2009: 71)

нагръдна препаска – pectoral (Василева 2007: 241) / pectoral band girdle

нагръдник – breastplate (Маразов и др. 2009: 86) / breastband (Маразов и др. 2009: 71)

наколенник – knemis, мн.ч. knemides (Маразов и др. 2009: 68) / greave (protecting the shin) (AHE, hoplite; Фаркас 1981: 34)

наносник – noseband / nose trimmings (Китов 2015: 80)

начелник – forehead trimmings (Китов 2015: 80); за шлем – forehead band (Фаркас 1981: 45)

нимфеум – nymphaeum (EB) / nymphaion (http://odysseus.culture.gr/h/2/eh251.jsp?obj_id=6025) / a monument consecrated to the nymphs

оброчен* – votive (Гергова и др. 1989: 26)

оброчна плочка* – votive tablet (Венедиков 1977: plate 17, 49) / vow tablet (Фол 1983: 229)

огърлица – torque (Маразов и др. 2009: 90)

ойнохое

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
каничка (за вино) (Илиева 2011: 167)	jug or pitcher for pouring liquids (AHE, A visual glossary of Greek pottery) / wine pitcher	oinochoe, мн.ч. oinochoai

омфалос

описание	**адаптивен превод**	**терминологичен еквивалент**
издатина в центъра на фиалата	bulge in the center of the phiale	omphalos (Вълева 2015 : 327)

палмета

адаптивен превод	**терминологичен еквивалент**
a motif resembling the leaves of a palm tree	palmette (Венедиков 1977: 27)

патера – виж **фиала**

пелта

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
луновиден щит (Илиева 2011: 16)	crescent-shaped shield / round shield (Китов 2015: 87)	pelta, мн.ч. peltae

пелике

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
vessel with a large mouth and two symmetric handles (Китов 2003: 35) / a jar for storing liquids or ashes after cremation (AHE, A visual glossary of Greek pottery;	pelike, мн.ч. pelikai

периболос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
an enclosed court about a temple (MVD, peribolos)	peribolos

перлена гранулация – grain granulation

поводи – reins

прозопон (Краев 2010) – виж маска (ритуална)

протоме

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
representation of the foremost or upper part of an animal or a human, used to decorate a piece of sculpture or pottery (OD, protome)	protome (Гергова и др. 1989: 39), мн. ч. protomai (Вълева 2008: 14)

ризница

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
body armour protecting the torso (EB, cuirass)	cuirass (Маразов и др. 2009: 68, 84)

ритон

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
drinking vessel (Венедиков) / horn-shaped drinking vessel (EB, Central Asian arts)	rhyton (Маразов и др. 2009: 68), мн.ч. rhyta (AHE, A visual glossary of Greek pottery; Вълева 2008: 14) /

ромфея

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
Thracian iron sword (http://home.exetel.com.au/thrace/rhomphartl.htm)	rhomphaia, мн.ч. rhomphaii

сбруя

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
декорирано конско покривало (за по-обобщеното значение виж **амуниция**)	decorated horse cover	caparison (същ. и гл.) (Фаркас 1981: 38)

светилище*

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
site with cult functions (Нехризов 2005: 153)	cult place (Нехризов 2005: 153,4) / sanctuary (Паче 2001: 8) / shrine (неуместно за природни места – Маразов и др. 2009: 101)

селищна могила – виж **могила** (селищна)

сика*, виж също **махайра** – sica

(http://home.exetel.com.au/thrace/swords_main.htm)

скифос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
deep cup with two handles near the rim (AHE, A visual glossary of Greek pottery)	skyphos, мн.ч. skyphoi (Маразов и др. 2009: 68)

столче (на купа) – stem, stemma

съкровище – buried hoard (Фаркас 1981: 35) / treasure

тейхос

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
fortified residence of a ruler (Христов, И. 2012: 180)	teihos (Христов, И. 2012: 180)

тел – виж **могила** (селищна)

теменос

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
район около могила или друго друго светилище, маркиран по определен	precinct allotted to a deity (EB, Greek religion, Shrines and temples) / sacred territory	temenos (Фол, В. 2008: 157)

начин (Атанасов 2006: 8)	(Лазова 2013) / sacred area	

триглиф

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
правоъгълна плоча от фриза с няколко жлеба	rectangular slab of the frieze with several grooves	triglyph (Гергова и др. 1989: 50)

торевтика

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
релефни художествени произведения от метал	embossed metal artwork / the art or process of working in metal especially by embossing or chasing (MWD)	toreuthics / metalwork (Фаркас 1981: 44)

торква – torque (EB, torque)

тризна

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
погребално пиршество	funeral feast	trisna, мн.ч. trisnae (Гергова и др. 1989: 32) / trizna

трискел (трискелион)

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
ротационно симетричен орнамент с три спирали	rotationally symmetric ornament with three spirals	triskelion / triskele (Китов 2003: 33)

тюрзис – tyrsis / tower (Христов, И. 2012: 181)

фалера

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
chest ornament (Венедиков 1977: 48)	phalera, мн.ч. phalerae (Маразов и др. 2009: 105)

фиал

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
стъклен съд за медикаменти с тясно гърло	A small cylindrical glass bottle, used for medical samples or for potions or medicines. (OD, phial)	phial (EB, ceremonial objects) / vial (ампула, флакон)

фиала

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
shallow drinking vessel, often used for ceremonial occasions. (OD, phiale)	phiale, мн.ч. phialae / phialai (Фаркас 1981: 38) / patera (в римски контекст) / (Маразов и др. 2009: 68 – погрешно *phial*, ампула)

фибула

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
катарама за закопчаване и украса на облеклото	brooch/pin for fastening garments	fibula, мн.ч. phibulae (Арчибалд 2002: 329)

фонд (музеен) – repository (of a museum)

фронтон – pediment (Гергова и др. 1989: 51)

хероон*

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
храм, посветен на герой	temple/cenotaph dedicated to a hero	heroon / mausoleum (naim.bg/contentFiles/ARH_2011_2_res3.pdf)

хестиаторион – виж **естиатория**

хидрия

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
vessel for storing water with two horizontal and one vertical handle (AHE, A visual glossary of Greek pottery)	hydria, мн.ч. hydriai (Маразов и др. 2009: 68)

хитон

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
long sleeveless dress (Гергова и др. 1989: 50) / basic ancient garment, worn usually knee-length by men and full-length by women (MWD, chiton)	chiton (MWD, chiton)

хламида

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
a short oblong mantle worn by young men (MWD, chlamys)	chlamys; мн.ч. chlamides (EB, dress: Ancient Greece)

хокер

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
погребение в свито	burial in a bent	hocker (position) (Лихтер 2002: 30)

положение	position	

хорион

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
fortified place (Христов, И. 2012: 181)	horion (Христов, И. 2012: 181)

храм* – temple (Нехризов 2005: 153-4)

цизелиран

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
с ръчно кован релеф	with hand-hammered relief	chiselled (EB, chisel)

чиреп

адаптивен превод	терминологичен еквивалент
ceramic fragment	pot sherd (https://www.academia.edu/4058757)

шарапташ

описание	адаптивен превод	терминологичен еквивалент
преса за вино	wine-press (Василева 2012: 53)	sharaptash (заемка) (Чобанов 2008: 169, summary)

юзда – horse bridle

яма (ямка), ямно поле – pit, pit field (Хоторн 2012: 5)

II. СОБСТВЕНИ ИМЕНА ОТ АНТИЧНА ТРАКИЯ

Авге – Auge (Маразов и др. 2009: 90)

агриани – Agrianes (Митрев 2012: 248)

Амадок – виж **Медок**

апсинти – Apsynthii (Митрев 2012: 215, 267)

Бендида (Персефона) – Bendis (Пачи 2001: 3 и сл.)

Беос (Беон) – Beos (Маразов и др. 2009: 99)

Берисад – Berisades (DGRBM)

беси – Bessoi (Сиърс 2013: 10 и сл.) / Bessi (Христов И. 2012: 231)

бисалти – Bisaltae (Митрев 2012: 48, 248)

бистони (Митрев 2012: 35) – Bistonians (DGRBM)

бриги – Brygi (Вълева и др. 2015: 322) / Brygoi (Василева 1993: 44)

Буребиста (Атанасов 2006: 21) – Burebista (EB, History of Dacia)

гети – Getae (Маразов и др. 2009: 103, Фаркас 1981: 34)

Гебелейзис (хапакс у Херодот, епитет на Залмоксис) – Gebeleizis (Фол 1983: 222, в цит. лит.; Атанасов 2006: 19)

граеи – Graaeans (Митрев 2012: 61, 249)

Декеней (Декенеис, Декайнеос) – Dekaineos (ЕДТТ), Dicineus (Йорданес 1915: 61) / Dekeneis (неуместно – транслитерация от съвременно изписване – Атанасов 2006: 10)

дерони (Митрев 2012: 37) – Derrones (http://www.harvardartmuseums.org/art/186990) / Derroni / Deroni

дерсеи (дерсаи) – Darsioi, Dersaioi (Митрев 2012: 35, 36, 246-247)

дии (Илиева 2011: 18) – Dioi (Сиърс 2012: 253-4) / Dii (Вълева 2015: 429)

дисори (дисореи) – Disorae (Митрев 2012: 16, 246)

добери – Doberes (Митрев 2012: 35, 248)

дрои – Droi (Митрев 2012: 80, 250)

Дромихет (Дромихайт - Илиева 2011: 22) – Dromichaites (Гергова и др. 1989: 3)

Дронгилон – Drongilon (Христов И. 2012: 2230)

Еагър – Oeagrus (EB, Orpheus)

едони – Edones (Митрев 2012: 14, 245)

Ейоней – Eioneus (Митрев 2012: 245)

Енгистон – Engiston (Маразов и др. 2009: 99)

елеи (лееи) – Laeaeans (Митрев 2012: 60, 249)

Ергиске – Ergiske (Маразов и др. 2009: 99)

Етрурия – Etruria (Маразов и др. 2009: 78)

Загрей (Дионис) – Zagreus (Сотиров, Илиева 2002: 10) / Dionysus-Zagreus (Фол, В. 2009: 38)

Збелсурд (Зевс) – Zbelsurdus (Георгиев, Плетньов 2008: 41), несигурна ортография според Джеймс Зетцел (2009: 270), преводач и издател на речите на Цицерон

Залмоксис – Zalmoxis (Маразов и др. 2009: 103) / Zalmocsis, Zalmoksis (неуместна транслитерация – Атанасов 2006, загл., 18)

Зевтас (възможен алоним на Севт – Йорданес 1915: 140) – Zeuta (Йорданес 1915: 61) / Zevtas (неуместна транслитерация от съвременно изписване – Атанасов 2006: 21)

Истрия (западнопонтийски град до устието на Истър, дн. Дунав, едноименен на адриатическия полуостров) – Histria (Касон 1927: 98, 99) / Istria (пак там)

Кабиле – Kabile (Маразов и др. 2009: 99) / Kabyle (Фол В.: 2009: 40)

кени – Kainoi (Митрев 2012: 220, 267)

Керсеблепт (Илиева 2011: 21) – Kersebleptes (Христов И. 2012: 229)

Кибела – Cybele / (Маразов и др. 2009: 83)

кикони (Митрев 2012: 35) – Kikonians (https://msu.edu/~spykman1/wra210/mod5/Monsters.html) / Kikons (Homer, The Iliad, Samuel Butler, Ed., 17.1. Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0217:book=17) / Cicons (Homer, The Iliad, book XVII, translated by S. Butler. Онлайн: http://classics.mit.edu/Homer/iliad.17.xvii.html)

Когайон – Kogaionon (http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/237625) / Kogaion (Атанасов 2006: 20)

Комосика – Comosicus (Йорданес 1915: 71) / Komosika (неуместна транслитерация от съвременното изписване – Атанасов 2006: 21)

Котис – Kotys (Маразов и др. 2009: 83; Фаркас 1981: 46)

крестони (Митрев 2012: 86) – Krestonians (афиксация от транслитерирано име на областта Κρηστονια) / Crestonians (от латинизирана транслитерация на областта – Dictionary of Greek and Roman Geography, 1854, William Smith, LLD, Ed. Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/)

кробизи – Krobysoi (Христов И. 2012: 224)

лееи – виж **елеи**

Лизимах – Lysimachus (Венедиков 1977: 7) / Lizimah (неуместна транслитерация от съвременното изписване – Атанасов 2006: 10)

Македония* (провинция и елинистична държава) – Macedon (AHE, Macedon) / Macedonia

Мастейра – Masteira (Христов И. 2012: 230)

меди – Maedi / Maidoi (Митрев 2012: 7, 250, 253) / Medi (Христов И. 2012: 231)

Медок (Амадок, Аматок) (Илиева 2011: 18) – Medokos / Amadokos / Amatokos (Христов И. 2012: 218)

Месемврия – Mesembria (Маразов и др. 2009: 83)

Мизия – Moesia (Венедиков 1977: 67)

нипсеи – Nipsaioi (Вълева, Нанков, Гранингер 2015: 321)

одоманти – Odomantes (Митрев 2012: 38, 248)

одриси – Odrysians (Христов И. 2012: 231; Фаркас 1981: 35)

Оретия – Oreithyia (Маразов и др. 2009: 83)

Орфей – Orpheus (EB)

панеи – Panei (Митрев 2012: 33, 250)

пеласги – Pelasgians (Митрев 2012: 246)

пеонци (пеони) – Paeonians (Вълева, Нанков, Гранингер 2015: 321)

пеопли – Paeoplae (Митрев 2012: 35, 248)

пети (Митрев 2012: 35) – Paeti (Herodotus, The Histories, book 7, chapter 110. Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/)

пиери – Pieres (Митрев 2012: 35, 248)

Резос – Rhesus (Митрев 2012: 245)

Сабазий – Sabazios (Маразов и др. 2009: 121)

Садал (Садала) – Sadales (Киашкина 2007: 8) / Sadalas (Маразов и др. 2009: 83) / Sadala (Христов И. 2012: 186)

саи – Saioi (Митрев 2012: 36, 267)

сапеи (Митрев 2012: 35) – Sapaei (Herodotus, The Histories, book 7, chapter 110. Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/)

Сардика* – виж **Сердика**

сармати – Sarmatians (Венедиков 1977: 65 – като прилагателно *Sarmatian*) / Sarmatae (Касон 1927: 100); геологически термин - Sarmat

сатри – Satrae / Satrokentai (Митрев 2012: 35, 247)

Севт – Seuthes (Маразов и др. 2009: 78; Христов И. 2012: 228)

Севтополис – Seuthopolis (Христов И. 2012: 228)

Селевк – Seleucus / Seleukos (EB) / Selevk (неуместна транслитерация от съвременното изписване – Атанасов 2006: 10)

серди* – Serdi (Христов И. 2012: 231) / Sardi (исторически неточно – https://www.britannica.com/place/Sofia)

Сердика* – Serdica (EB, Sofia)

синдонеи – Sindonaioi (Митрев 2012: 17, 247)

синти – Sintians / Sintoi (Митрев 2012: 7, 249, 266-7)

Ситалк – Sitalkes (Китов 2003: 18) / Sitalces (Herodotus, The Histories, book 4, chapter 80. Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/) / Sitalk (Фол 1983: 220)

скаи – Skaioi, (гръцки "леви" и преносно възможно дерогативен вариант на Saioi – Митрев 2012: 208, 266-7)

скирмиади – Skyrmiadai (Вълева и др. 2015: 321)

скити – Scythians / Scythes (Христов И. 2012: 228) / Скития - Scythia

Спарадок (Илиева 2011: 18) – Sparadokos (Тачева 1992: 58)

Стримон (съвременно име – Струма) – Strymon (Митрев 2012: 245)

Телесфор – Telesphorus (Венедиков 1977: plate 17)

Терес – Teres (Христов И. 2012: 29)

Тива, тивански – Thebes, Theban (Маразов и др. 2009: 78)

тилатеи – Tilatei (Митрев 2012: 61, 249)

тини – Thynians (Вълева и др. 2015: 321) / Thynoi

Тракия* – Thrace (EB; Фол 2004: 164 – топоним за територията на тракийския етнос и историческата област) / Thracia (Тачева 1983: v, x, 182, 187 – римска провинция и източноримска тема)

трери – treri (Митрев 2012: 57, 249)

трибали – Tribalians (Христов И. 2012: 220) / Triballi (Фаркас 1981: 34) / Tribaloi (Маразов и др. 2009: 86)

триспли – Trisplae (Митрев 2012: 246)

Троя, троянски – Troy, Trojan (Маразов и др. 2009: 78)

хебрени (кебрени) – Hebrenii (Cebrenii) - (Митрев 2012: 211, 267)

Хелис – Helis (Маразов и др. 2009: 99)

Херсонес (Тракийски) – Thracian Chersonesos (Христов И. 2012: 229)

III. АНТИЧНИ И РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ АВТОРИ НА ИЗВОРИ ЗА ТРАКИЯ

Демостен – Demosthenes (EB)

Диодор – Diodorus / Diodorus Siculus (http://www.perseus.tufts.edu/hopper)

Йорданес – Jordanes (EB)

Климент Александрийски – Clement of Alexandria (CE)

Ксенофонт – Xenophon (EB)

Макробий – Macrobius (EB)

Омир – Homer (EB)

Платон – Plato (EB)

Полиен – Polyaenus (EB; Митрев 2012: 266)

Порфирий – Porphyry (EB)

Страбон – Strabo (EB)

Теопомп – Theopompus (Христов И. 2012: 219)

Тукидид – Thucydides (EB)

Хезихий – Hesychius (EB, Hesychius of Miletus)

Хекатей от Милет – Hecataeus of Miletus (EB, Hecataeus of Miletus; Митрев 2012: 15, 246)

Херодот – Herodotus (AHE)

Ямблих – Iamblichus (EB)

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Българско-английски глосар за термини и имена, свързани със средновековна България

1. Структуриране на статиите в глосара с оглед на подбора на еквивалент за различен стилов регистър

1. Глосарът е разделен на терминологична и ономасиологична част, в които се прилага различен начин на организация на информацията. За термините се предлага дефиниция с адаптивен превод, който може да се използва при липса на пряк преводен еквивалент, както и за уточняване на значението на включените в тази част заемки. При собствените имена се предлага пряк преводен еквивалент на различните български варианти на името, ако съществува такъв (например Михаил – *Michael*), и традиционна и съвременна транслитерация на името.
2. В терминологичната част на глосара се предлага разграничаване на еквивалентите-заемки според стиловия регистър – научен или популярен текст. Към научния стил са включени еквивалентите-заемки от латински или гръцки език, както и термини, употребени в преводни или англоезични научни текстове, посветени на българската средновековна история.
3. Там, където могат да се разграничат традиционната и модерна транслитерации в ономасиологичната част на глосара (традиционната – при имената, които присъстват в по-стари текстове на английски език; модерната – следваща съвременните правила), традиционната следва да се разбира като по-подходяща за текстове с научен стилов регистър, ако е използвана от цитирани англоезични автори или български автори, пишещи на английски език.
4. При транслитерацията на собствени имена се изключва академичната латинизация, която се употребява предимно за изписване на заглавия. Въпреки че е фонетично прецизна и позволява обратимост към азбуката на изходния текст, тя рядко се употребява за имена от средновековната история поради употребата на многобройни диакритични знаци, съобразени с фонетиката на езиците, използващи кирилица. (http://www-personal.umich.edu/~imladjov/BulgarianRulers.htm).
5. Със звезда * са обозначени термините и имената, чийто превод е анализиран в главата "Текстове за българското Ранно средновековие на английски език".

2. Критерии за подбор на лексиката, включена в глосара

1. В терминологичната част на глосара са включени термини, които се употребяват рядко или авторът не е успял да открие в англоезични текстове, например основните владетелски и аристократични титли и военни звания, и понятия като "капище" и "аул". Включени са също термини, за които съществуват повече от един преводни варанти (например "конник"), както и именни фрази като "Именник на българските канаси".
2. В глосара не са включени имена на народности, владетели и феодали, за които съществува единствена и утвърдена транслитерация или пряк еквивалент. Включени са например само византийските императори с прозвища, които имат преводен еквивалент на английски език, но същевременно и транслитериран вариант от гръцки или латински език, и освен това са свързани с българската история (Багренородни, Българоубиец, Копроним). Включени са също собствени имена, които съм срещал изписани по погрешен начин на английски език – например *Мизия, Никифор Фока, Скития*.

I. ТЕРМИНИ

архонт*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
владетел; военачалник; във византийското титулуване на български владетели (Кубрат и Крум) – управител на област (Бешевлиев 1992: 80)	ruler, military commander; district governor	archon, мн. ч. archontes (Степанов 2001: 2)	за владетели - ruler

аул

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
военноопорен пункт, малка крепост	military outpost	aul (мн. ч. aulai)	fortified village; court (Курта 2006: 87)

багаин*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
военачалник	military commander (за превод на ранговете багаини виж главата "Военните звания: багатур, багаин")	bagain (Рънсиман 1930: 285); bagaïn (с диареза за отделяне на самостоятелна гласна "и")	baron; military commander; army officer / bagain

багатур*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
почетно звание за владетели, престолонаследници и жреци (Славова 2009: 1)	honorary title awarded to rulers, heirs to the throne and priests	honoured (в съставни титли с първа част "багатур") / bagatur (Рънсиман 1930: 286) / bagatour (транслитерация от гръцки език)	knight / bagatur – с адаптивно пояснение

багатур боила колобър*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
войскови свещеник / жрец (по тълкуването на Бешевлиев 1992: 71-73)	army priest	bagatour boïla colobrus (транслитерация от гръцки) – с адаптивно пояснение	chaplain / bagatur boila kolober (транслитерация по Петков 2005: 10)

багатур кана* (Бешевлиев 1992: 248), кана багатур (Добрев 2005 б)

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
водач на багатурите (Добрев 2005 б)	leader of the bagaturs	bagatour kana	bagatur kana – с адаптивно пояснение

бат (почетно обръщение, титла на Кубратовия син Баян) – виж Баян

боила* (боляр)

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
велможа; член на ненаследствено	lord; non-hereditary aristocrat / nobleman;	lord - в сложните титли с "боила" /	lord / boila; boïla;

аристократично съсловие; велик боила - член на кабинета на канаса; вътрешен боила – придворен аристократ; външен боила – провинциален аристократ (за боилските класи виж Рънсиман 1930: 284)	great boïla – member of the Kanas's cabinet; inner boïla – court nobleman; outer boïla – provincial nobleman (Great, Inner и Outer – у Рънсиман 1930: 284)	boïla (с диареза за отделяне на самостоятелна гласна "и"); boila (Курта 2006: 152); boilas (Степанов 2001: 14 – транслитерация на гръцкия вариант)	bolyar; boyar (Рънсиман 1930: 284)

боила кавхан* – виж кавхан; боила е съсловна титла (Бешевлиев 1992: 67) и в превод *lord* не е приложима към значенията на "кавхан"; заемка – boïla kavhan

боила таркан, булиас таркан - виж таркан

болярин* (боляр) – виж боил

бори-таркан – виж таркан; за спорното тълкуване на К. Петков (2008: 162) "таркан на северната част на страната" адаптивният превод е "tarkan of the northern part of the country"

вал

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
дълъг и висок земен насип	a long high earth embankment	linear barrier (Спринг 2015); wall; rampart (крепостен вал - http://archaeologyinbulgaria.com/tag/wall-of-khan-asparuh)	wall; dyke

василевс*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
императорска титла във Византия (Източната Римска империя) (не включваме служебния пост в антична Гърция)	Emperor title in Byzantium (East Roman Empire)	basileus (у Маринов 2011: 159 – и за Симеоновата императорска титла)	Byzantine Emperor

велик княз*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
владетелска титла на Борис I, йерархично	title of Boris I, hierarchically higher than	grand prince / knyaz (Рънсиман	grand prince

между крал и цар (император)	"king" and lower than "tsar" (emperor)	1930: 136)	

деспот*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
висш аристократ / управител на област	a member of the high nobility / district governor	despot (ж.р. despoina) / despotes (транслитерация от гръцки) (Вачкова 2008 б: 14)	feudal lord (Encyclopaedia Britannica, Rila Monastery – за деспот Хрельо)

деспотство (деспотия)

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
територия, управлявана от деспот	despot's province	despotate (Encyclopaedia Britannica, Despotate of Morea)	despot's province

езически

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
принадлежащ към деноминация, различна от основните (монотеистични) религии	belonging to a denomination other than the main (monotheistic) religions	heathen (Степанов 2001: 5); heathenish (Брюгеман 2007: 119); pagan (с негативна конотация – Рънсиман 1930: 111 – "pagan superstitions")	heathen; pagan (с негативна конотация)

езичество – heathenism (Encyclopaedia Britannica, United Kingdon: The conversion to Christianity)

жупан*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
първенец на племе (у южните славяни); велик жупан – член на съвета на великите боили	head of a tribe (Рънсиман 1930: 286); grang zhupan – member of the Kanas's cabinet	zhupan (Курта 2006: 139); grand zhupan (Курта 2013: 125); жупан таркан и др. сложни титули с "жупан": прилага се превода на втория компонент (zhupan tarqan – Курта 2006: 164)	zhupan / zupan (župan – с диакритичен знак за славянския звук) – за южнославянската титла

зера-таркан – виж таркан

Именник на българските канаси (владетели / канове)

дефиниция	адаптивен превод	преводи	
		научен стилов регистър	популярен текст
кратък летопис, съдържащ имената, родовете и периодите на управление на няколко ранни български владетели	a brief chronicle with the names, clans, and reigns of early Bulgarian rulers	Nominalia of the Bulgarian kanases; Nominalia of the Bulgarian rulers; Nominalia of Bulgarian Khans (Вачкова 2008 б: 9)	List of the Old Bulgarian rulers; List of Bulgarian ruling dynasties (Гранберг 2008: 48); Name list of the Bulgarian khans (Детрез 2015: 238, 341); Name list of the Bulgar rulers / Bulgarian Princes' List (Рънсиман 1930: 266)

ичиргу боила*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
велможа с ранг на външен министър (Добрев 2005 б: 1 ч., 4 гл.); най-близък съветник и доверено лице на канаса, вътрешен боил (Бешевлиев 1992: 70); началник на столичния гарнизон	dignitary with the rank of foreign minister; First Counselor and Confident of the Kanas / Intimus of the Kanas / Inner boila; Chief of the Capital Garrison	ichirgu boïla / ichirgu boïlas (Курта 2006: 152), с адаптивно пояснение според контекста	ichirgu boïla, с адаптивно пояснение според контекста

кавхан*, кавкан, капхан

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
съуправник на канаса; наследствена титла на върховен главнокомандващ; първи дипломат, магистрат и наместник при отсъствие на владетеля; регент при непълнолетие (Петков 2008: 12-13)	chief official (Петков 2008: 12-13) /co-ruler of the Kanas; hereditary title of supreme commander; foreign minister; magistrate and deputy in the absence of the ruler; regent in infancy	kauhanos (транслитерация от гръцки) kavkhan (Курта 2006: 163) / kavhan, с адаптивно пояснение според контекста	kavhan / chief official / general-in-chief (Рънсиман 1930: 288), с адаптивно пояснение според контекста

каган*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
хазарски владетел; владетел в степните империи на тюрки и авари (Степанов 2001: 17)	Khazar ruler (Encyclopaedia Britannica); ruler in the Türkic and Avar steppe empires	khagan (Прицак 1977: 267) / qagan (дублирано с khagan) (Степанов 2001: 17)	khagan

калу-таркан – виж таркан

кан*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
владетелска титла на монголски племена, възприета впоследствие от много мюсюлмански общества – употребявана за българските предхристиянски владетели в традицията на тюркската теория за етногенеза на българите и погрешно в друг контекст	the ruler or monarch of a Mongol tribe, subsequently adopted by many Muslim societies (Encyclopaedia Britannica, khan(title) – denotes pre-Christian Bulgarian rulers in the tradition of the Türkic theory of the Bulgarian ethnogenesis and used erroneously in other contexts	qan (традиционен еквивалент, Степанов 2001: 6; Лутуак 2009: 173) / khan (Брюгеман 113 и сл.; Улф 1949: 169 и сл.)	khan – в текстове, поддържащи тюрксия етногенезис на българите

кана – виж канас

кана боила колобър*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
боила – придворен жрец; дворцов / кански боил колобър (Бешевлиев 1992: 72)	boila court priest; high royal priest / royal priest of the Kanas / boila kolober of the Kanas	royal priest of the Kanas / khana boila kolobros (Степанов 2001: 5) / kana boila kolober	high royal priest / kana boila kolober

канартикин*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
наследник на канаса	heir to the throne / crown	heir to the throne / kanartikin (Петков 2008:	kanartikin / crown prince

	prince	34,35)	

канас*, кана (дискусионно)

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
титла на предхристиянските български владетели освен Омуртаг и Маламир (Степанов 2001: 5-7)	Title of the pre-Christian Bulgarian rulers except Omurtag and Malamir	kanas, с добавен адаптивен превод	prince / kanas, с добавен адаптивен превод

канасюбиги*

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
титла на предхристиянските български владетели Омуртаг и Маламир (Степанов 2001: 5-7) / хипотетични тълкувания: 1. Кана от Бога владетел; 2. владетел с царствено величие; 3. велик, достоен кана (Бакалов 1985: 88-90); 4. предводител на армията (Бешевлиев 1992:73); 5. върховен кан	Title of the pre-Christian Bulgarian rulers Omurtag and Malamir / 1. ruler from (by) God/Heaven (Степанов 2001: 4) / ruler from God (Курта 2006: 161); 2. (Kanas of) royal glory / (Kanas) by God/Heaven blessed (Степанов 2001: 10); 3. great/glorious Kana / Magnus Keanus (латинизиран вариант – Степанов 2001: 5); 4. lord/commander of the army; 5. Sublime khan (Рънсиман 1930: 284)	kanasybigi, kana sybigi (традиционно – Степанов 2001: 5; Курта 2006: 162) / kanasubigi (съвременна транслитерация), с адаптивно пояснение според контекста	kanasubigi с адаптивно пояснение според контекста

капище

Дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
светилище от езическия период	heathen shrine	kapishte (транслитерирана заемка) (Рашев 1992) / heathen shrine (Рашев 1992)	heathen shrine (Рашев 1992); pagan temple (Брентес 1971)

капкаган*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
вариант на тюркско-аварската титла "кампаган", вероятно равнозначна на "кавхан" (Бешевлиев 1992: 62)	a version of the Türkic-Avar title "kampagan" probably equivalent to "kavhan"	qapqagan (Курта 2006: 87, по немски превод на Бешевлиев) / kapkagan	kapkagan

кесар*

Дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
във Византия – титла на висш сановник или родственик на императора	title of a senior dignitary or a relative of the Emperor in Byzantium	the title of Caesar (Рънсиман 1930: 32); Caesar / kaisar (транслитерация от гръцки – Вачкова 2008 б: 4)	the title of Caesar

колобър*

Дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
жрец, религиозен водач	priest; priest leader (Славова 2009: 114)	kolobros (Stepanov 2001: 5 – транслитерация от гръцки; colobrus (Рънсиман 1930: 286 – латинизирано); kolober / priest	kolober (Петков 2005: 10, 13); kolobar (съвременна транслитерация) / wizard

конник

Дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
---	---	horseman (за Мадарския конник – the Madara Horseman) (Вачкова 2008 б: 13; Рънсиман 1930: 80)	horseman; rider (за Мадарския конник – Madara Rider – Степанов 2001: 15, но успоредно с "horseman" – полисемията на " rider" е близка до тази на "ездач")

ломен камък – rubble

оброк

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
свещено	sacred site	sacred site / obrok (заемка	sacred place

място		с възможно адаптивно пояснение)	(Маразов 1989)

олгу-таркан – виж таркан

от Бога владетел - виж канасюбиги

палеологов (епоха, Палеологов ренесанс)

Дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
определение за период в историята на Византия и течение в изкуството – Палеологов ренесанс, по името на имперската династия	---	Palaiologan / Palaiologian/ Palaiologus (транслитерирано от гръцки: http://whc.unesco.org/en/decisions/1013) / Palaeologan / Palaeologus (латинизиран вариант – Улф 1949: 173) period / epoch / Renaissance	Palaeologan epoch / Renaissance

патриций*

Дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
След Константин Велики – лична ненаследствена почетна титла, трета по ранг след императорската и консулската	After Constantine the Great's reign – a personal, nonhereditary title of honour, ranked third after the emperor and consuls (Encyclopaedia Britannica, patrician)	patrician (Рънсиман 1930: 236); patrikios (транслитерация от гръцки – Степанов 2014: 95; Курта 2006: 78); the title of patrician	the title of patrician

плинт

дефиниция	**адаптивен превод**	**преводи**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
плоча, върху която се издига или с която завършва над капителa си колона	a slab on which a column stands, or a slab upon its capital	plinth (Брентес 1971)	column base

сампсис

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
човек на придворна служба	(person) holding a post about the Court (Рънсиман 1930: 287)	sampsis, мн.ч. sampses (Рънсиман 1930: 287) с добавен адаптивен превод	courtier

таркан* – с оглед на неустановената семантика, при сложни титли с "таркан" (бори-, булиас=боила-, жупан- зера-, калу-, олгу-) се прилага транслитерация на двата компонента, например zera tarkan (Степанов 2001: 15), bulias-, calu/calou-, olgu-, zera-, zhupan-. За "кана таркан" (традиционна транслитерация *canna tarcan* – Бешевлиев 1992: 60) има изворни данни, че това е високопоставен дипломатически пратеник - *high ranking envoy* (Степанов 2001: 6)

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
съдия; управител на област (Добрев 2005 б: 1 част, 4 глава); военен управител на провинция (Рънсиман 1930: 287)	magistrate / court dignitary (Курта 2006: 164); provincial governor (Рънсиман 1930: 287) / district prefect (Курта 2006: 164); military governor of a province	court dignitary; district prefect; Imperial strategus (Рънсиман 1930: 287) / tarcan; tarkan (съвременна транслитерация – Степанов 2001: 15),	magistrate; count (Рънсиман 1930: 287); military governor of a province

хан – виж кан

хварна (хварена, владетелски ореол, благодат)

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
Зороастрийски атрибут на царското величие, представян като ореол	Zoroastrian attribute of kingly glory visualized as a halo	hvarenah (Encyclopaedia Britannica)	hvarena (Степанов 2001: 10)

храненик, хранен човек

дефиниция	**адаптивен превод**	**превод / заемка**	
		научен стилов регистър	**популярен текст**
верен служител (предложено от В. Златарски – по Бешевлиев 1992: 76)	faithful servant	fed man / threptos anthropos (съответно превод и транслитерация от гръцки – Степанов 2001: 14)	fed man; faithful servant

цар*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
Българска владетелска титла, равностойна на императорската. Пълна форма на Симеоновата царска титла: (В Христа) цар и самодържец на българи и ромеи	Bulgarian royal title, equal to "Emperor". Full form of Symeon the Great's title: By Christ blessed Tsar and Autocrat of the Bulgarians and the Romans / Emperor of the Romans and the Bulgars (Рънсиман 1930: 174-5)	emperor; king (за владетелите от Третото българско царство) / tsar (съвременна заемка); czar, tzar (традиционни заемки) /	emperor; king (за владетелите от Третото българско царство) / tsar

цокъл (основа на колона или издадена долна част на зид) – виж плинт

чъргубиля – виж ичиргу боила

юк боила*

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		научен стилов регистър	популярен текст
водач на род или родова дружина (Добрев 2005 б: 1ч., 4 гл.)	head/leader of a clan (or) of a clan battalion	yuk boila (Петков 2008: 8), с добавен адаптивен превод	yuk boila, с добавен адаптивен превод

юрта

дефиниция	адаптивен превод	превод / заемка	
		Научен стилов регистър	Популярен текст
преносимо конусовидно жилище	portable cone-shaped housing	yurt / yurta (Encyclopaedia Britannica)	yurt / yurta, с добавен адаптивен превод

II. СОБСТВЕНИ ИМЕНА

Алцек

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Алцек	---	Alcek / Alzeco (Рънсиман 1930: 21 – по хроника на Павел Дякон)	Altsek

Арий – Aryas

Арон* (брат на цар Самуил)

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Арон	Aaron (Улф 1949: 172, 179)	---	Aron

Асеневци – the Asen dynasty

Аспарух*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Аспарух	---	Asparukh (Курта 2006: 82)	Asparuh
Исперих	---	Isperikh (Рънсиман 1930: x, 17)	Isperih

Баян, Батбаян

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Баян	---	Baianos (от гръцки извори – Теофан)	Bayan (Степанов 2009: 166)
Батбаян, Бат'Баян	за обръщението "бат" - the eldest/the senior brother (Степанов 2009: 166)	Bat'Bayanos, Bat'Baianos	Bat'Bayan

Борис-Михаил*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Богорис	---	---	Bogoris
Борис-Михаил	Boris-Michael (Encyclopaedia Britannica; Рънсиман 1930: 294)	Boris Mikhail (Encyclopaedia Britannica)	Boris Mihail

Боян Магесник

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Боян Магесник	Boyan the Magician / Boyan the Magus (Калоянов 2007: 1, 8)	---	---
Боян Мага	Boyan the Magus (Калоянов 2007: 1, 8)	Bojan Maga	Boyan Maga

българи*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
българи	Bulgarians (у Курта 2006: 178 - етноним за народността от християнския период)	Bulgars (у Курта 2006: 18 - етноним за народността от езическия период)	---
прабългари; първобългари; протобългари	Old Bulgarians / Bulgars (Рънсиман 1930: 46); Proto-Bulgarians / Bulgar(ian)s (Степанов 2014)	---	---
стари българи	Old Bulgarians	---	---

България*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традицион-на	съвремен-на
България	Bulgaria	---	---
Българско ханство (канство)	First Bulgarian Empire (за Дунавска България) / Old Great Bulgaria (за Стара Велика България) / Bulgarian Khanate (при текст, застъпващ тюркската етногенезисна теория)	---	---
Волжка България	Volga Bulgaria		
Дунавска България	Danube Bulgaria	---	---
Княжество България (при Борис I)	Bulgarian principality / Principality of Bulgaria	---	---
Първо / Второ българско царство	First / Second Bulgarian Tsardom (Петков 2008: 225) First / Second Bulgarian Empire (Рънсиман 1930, Улф 1949)	---	---
Стара Велика България	Old Great Bulgaria / Great Bulgaria (Encyclopaedia Britannica, "Bulgar") / Bulgaria Magna (средновековни географски карти)	---	---

варяги

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
варяги	Varangians (Прицак 1977: 250) / Vaerings (Прицак 1977: 256)	Varjag (употребено като сингулария тантум) (Прицак 1977: 256)	Varyags

викинги	Vikings	---	---

Василий II (Българоубиец)*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Василий II Българоубиец	Basil II, the Slayer of Bulgarians / Basil the Bulgar-slayer (Стивънсън 2010)	*Basil* Bulgaroctonus (Encyclopaedia Britannica) – транслитерация от гръцки	---

Велика България, **Волжка България, Княжество България, Стара Велика България** - виж **България**

Велики Преслав

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Велики Преслав	Great Preslav (Рънсиман 1930: 97)	---	Veliki Preslav

Византия*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Византийска империя	Byzantine Empire (Encyclopaedia Britannica)		
Византия	Byzantium (Encyclopaedia Britannica)	---	---
Източна Римска империя	Eastern Roman Empire (Encyclopaedia Britannica)	---	---

византийци – виж ромеи

викинги – виж варяги

Владислав Варненчик

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		тради-ционна	съвременна
Владислав Варненчик	Władysław Warneńczyk (с полски диакритични знаци) / Wladyslaw Warnenczyk (без диакритични знаци) / Wladyslaw	---	Vladislav Varnenchik (http://archaeologyinbulgaria.com/2015/11/02/bulgaria-to-erect-monument-of-polish-king-vladislav-wladyslaw-iii-varnenchik-who-died-fighting-the-ottomans-in-1444-battle-of-varna/), с дублиране на транслитерацията и оригиналния правопис – Vladislav

	of Varna		(Wladyslaw)
Владислав III Ягело	Władysław III Jagiełło (с полски диакритични знаци) / Wladyslaw III Jagiello (без диакритични знаци)	---	---

власи – Vlachs (Детрез 2015 – за титлата на цар Калоян *King of the Vlachs and the Bulgarians*); Улф 1949: 167 и сл.) / Wallachians (със суфикс от името на областта)

Влахия – Wallachia (Рънсиман 1930: 52)

Гаврил-Радомир*

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Гаврил-Радомир	Gabriel-Radomir (Рънсиман 1930: 288)	---	Gavril-Radomir

Георги Войтех

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Георги Войтех	George Voitech (Улф 1949: 179)	Georgi Voitech	Georgi Voyteh

Георги Сурсувул

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Георги Сурсувул	George Sursubul (Рънсиман 1930: 288)	---	Georgi Sursuvul

Давид* (брат на цар Самуил) – David (Рънсиман 1930: 219 – прекият еквивалент и транслитерацията съвпадат)

Диценг

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Диценг	Ditseugos (Степанов 2001: 12)	---	Ditseng

Дуло (род) – the Dulo dynasty

Енравота

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Енравота	Enravotas (Рънсиман 1930: 286)	---	Enravota

Зергобул

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Зергобул	Zergobula (Рънсиман 1930: 289)	---	Zergobul
Цервула	Cerbula (Рънсиман 1930: 289)	---	Tservula

Иван Александър*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвремен-на
Иван Александър	John Alexander	Ivan Alexander - http://www.bl.uk/onlinegallery/sacredtexts/bulggosp.html (без транслитериране на името Александър)	---

Иван Асен II*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Иван Асен II	John Asen II (Курта 2006: 371 и др.)	Ivan Assen II	Ivan Asen II

Иван Срацимир*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Иван Срацимир	John Sratsimir	---	Ivan Sratsimir

Иван Шишман*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Иван Шишман	John Shishman (англицизирането *John* е рядко – например в нумизматичния сайт	---	Ivan Shishman

	http://medievalorthodoxnumismatics.com/cion-directory/bulgarian-emperors/john-shishman/john-shishman_1459.html)		

Иван Рилски

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Иван Рилски	St John of Rila	Ivan Rilski	---
Йоан Рилски (канонично)	St John of Rila (Encyclopaedia Britannica, Rila Monastery)	Yoan of Rila (Encyclopaedia Britannica, Rila Monastery)	---

Имник

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Имник	Hemnecus/Menicus (Рънсиман 1930: 288)	---	Imnik

Ирник

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Ирник	---	Irnikh / Ernac (Синор 1990: 198, 199)	Irnik
Ернах	---	Ernach (Рънсиман 1930: 279)	Ernah

Йоан Малала – John Malalas (Рънсиман 1930: 140)

Йоан Скилица – John Skylitzes (Курта 2006: 244 и сл.)

Калопетър – брат на Асен

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Калопетър	Kalopeter (Улф 1949: 175)	---	Kalopetar

Калоян*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Иваница	---	---	Ivanitsa
Иван II, Йоан	John (Улф 1949: 180)	---	---
Йоаница	---	---	Ioannitsa (Курта 2006: 12, Улф 1949: 184))
Йоаниций - в превода на	Joannicius	---	---

кореспонденцията с папа Инокентий III (Дуйчев 1942: 21-66)			
Калоян	Caloiohannes (Улф 1949: 192) / Kaloiannis (Курта 2006: 380 – превод на името, употребено в писмата па папа Инокентий III)	Kalojan	Kaloyan

Кардам

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Кардам	---	Kardamos (от гръцки – в "Хронография" на Теофан Изповедник) (http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D42/F46.htm)	Kardam

Ключ (битка при Ключ)

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Ключ	Kleidion (Курта 2006: 244)	---	Klyuch

кимерийци – Cimmerians (Encyclopaedia Iranica Online) / Kimmerians

Кирил – Cyril (Encyclopaedia Britannica, Cyril and Methodius)

Knин

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Книн	Cnenus (Рънсиман 1930: 288)	---	Knin

комитопул

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
комитопул – титла на син на управител на комитат, употребена като второ собствено име	Comitopoulos	---	---
Комитопули – прозвище на цар Самуиловия род	the Comitopoulos (Улф 1949: 172, 179) / the Comitopuli (Рънсиман	---	Komitopul

	1930: 219)		

Константин Тих*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Константин Тих	Constantine Tikh (само на първото име) / Constantine I of Bulgaria	Constantine Tikh – само на бащиното име Тих	Konstantin Tih
Константин Тих – Асен / Константин -Асен Тих	Constantine Tikh Asen / Constantine-Asen Tikh (интернет сайт на НИМ http://www.historymuseum.org/en/filial/bojanska-cyrkva/) – само на първото име / Constantine I of Bulgaria	Constantine Tikh Asen – само на второто и третото име (http://medievalorthodoxnumismatics.com)	Konstantin Tih-Asen / Konstantin Asen-Tih

Константин IV Погонат

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Константин IV Погонат	Constantine the Bearded (http://www.byzantium.xronikon.com/bitname.html)	Constantine IV Pogonatos (от гръцки)	---

Константин V Копроним*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Константин V Копроним	Constantine V the Dung-Named (http://www.byzantium.xronikon.com/bitname.html)	*Constantine V Copronymus* (от гръцки - Encyclopaedia Britannica)	---

Константин VII Багренородни

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Константин VII Багренородни / Константин Порфирогенет	Constantine VII "the Purple-born" (http://www.byzantium.xronikon.com/bitname.html)	Constantine VII Porphyrogenitus (Encyclopaedia Britannica) – транслитерация от латинизираното прозвище	---

Кормисош

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Кормисош	Kormisos (Рънсиман 1930: 38)	--	Kormisosh
Кормесий (спорна идентичност)	Kormesios (http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/rule/RG9.htm)	---	Kormesiy

Кракра

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Кракра	Krakras (Курта 2006: 245 и сл.)	---	Krakra
Кракра Пернишки	Krakras, the lord of Pernik (Курта 2006: 245 и сл.) / Krakra of Pernik	---	Krakra Pernishki

Крум

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Крум	---	Kroumos (от гръцки)	Krum
Крум Страшни	Krum the Fearsome (World Heritage Encyclopedia: http://www.ebooklibrary.org/articles/krum_of_bulgaria)	---	---

Кубер – Kuber (Рънсиман 1930: 20 и сл.)

Кубрат

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Кубрат	---	Koubratos (от гръцки – Брюгеман 2007: 114) / Qubrat (Степанов 2014: 90)	Kubrat (Рашев 1992)
Курт	---	Kourt	Kurt
Кроват (Ценов 2004)	---	---	Krovat (Вачкова 2008 а: 12)

кумани – Cumans (Волф 1949: 1)

кутригури

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
кутригури	---	---	Kutrigurs (Брюгеман 2007: 113)

утригури	---	---	Utrigurs

Лъв Дякон

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Лъв Дякон	Leo the Deacon (Курта 2006: 242)	Leo Diaconus (CE)	---

маджари – Magyars (Курта 2013: 127)

Македония*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвре-менна
Македония	Macedon (атрибут в имената на Филип II и Александър Велики – Encyclopaedia Britannica) / Macedonia (име на имперска провинция и българска област)	---	---

Методий – Methodius (Encyclopaedia Britannica, Cyril and Methodius)

Мизия

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Мизия	Moesia (Степанов 2007: 113)	---	---
Горна (Долна) Мизия	Moesia Superior (Inferior) (Брюгеман 2007: 113)	---	---

Миник - виж Имник (според Рънсиман 1930: 288, Златарски погрешно ги противопоставя)

Мойсей* (брат на цар Самуил)

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Мойсей	Moses (Рънсиман 1930: 218)	---	Moysey

Неапол Кримски

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Неапол Кримски	Crimean Neapolis	---	---
Неапол Скитски	Neapolis Scythian / Scythian Neapolis (http://neapolis-scythian.crimea.ua/english/history.html)	---	---

Никифор Фока – Nicephorus Phokas (Степанов 2007: 115)

Онгъл - the Onglos (Рънсиман 1930: 26)

оногундури

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
оногундури	---	Unogunduri (Рънсиман 1930: 16)	Onogundurs
оногури	Hunnugurs (Брюгеман 2007: 114)	---	Onogurs

Омуртаг

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Омуртаг	Mortagon (от гръцки – "Хронография" на Теофан, в Степанов 2001: 15)	Omourtag	Omurtag

Охрид

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Охрид	Achrida (Улф 1949: 173)	Ochrid – в православни текстове на английски език, от гръцки (http://www.chrysostompress.org/theophylact_of_ochrid.html)	Ohrid

Павел Дякон

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Павел Дякон	Paul the Deacon	Paulus Diaconus (Рънсиман 1930: 21 – от латински)	---

павликяни - Paulicians

Персиян

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Персиян	---	---	Persian (Степанов 2001: 15)
Пресиян	---	Pressian (Степанов 2001: 15) / Presiam (Рънсиман 1930: 288)	Presian

Петър* – име на владетели от Първото и Второто български царства

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Петър	Peter (Encyclopaedia Britannica, Peter I – Tsar of Bulgaria)	---	Petar

прабългари, протобългари, стари българи – виж българи

Пресиян – виж Персиян

Роман (син на св. цар Петър I)

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Роман	Romanus (Курта 2006: 245 и сл.)	---	Roman
Роман-Симеон	Romanus Symeon (Курта 2006: 245 и сл.)	---	Roman-Simeon

ромеи*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
ромеи	Rhomaeans (Улф (1949: 183) / Romans (полисемия – поданик както на Източната, така и на Западната империя) (Рънсиман 1930: 175, за Симеоновата титла) / Byzantines	Rhomaioi (от гръцки – Степанов 2001: 1)	---
византийци	Byzantines	---	---

Самуил*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Самуил	Samuel (Курта 2006: 201, Рънсиман 1930: 271)	---	Samuil

Сасаниди (династия)

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Сасаниди	Sasanid / Sassanian / Sasanian	Sāsānian / Sāssānian / Sāsānid (Encyclopaedia Britannica, Sasanian dynasty – с диакритични знаци за средноперсийска фонетика)	---

Светослав Тертер – виж Теодор

Сибин

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Сибин	Sabinos (Курта 2006: 87)	Sivin (Курта 2013: 125)	Sibin

Симеон Велики

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Симеон Велики	Simeon the Great / Symeon the Great (Encyclopaedia Britannica, Simeon I)	---	Simeon

скити – Scythians (Фол 2004: 167)

Скития

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Скития	Scythia (Рънсиман 1930: 13)	---	---
Малка Скития	Scythia Minor (The Oxford Dictionary of Byzantium) / Little Scythia (Рънсиман 1930: 13)	---	---

славяни

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
славяни	Slavs; Sclavenes (за референция към автори от VI-VII в.) (Курта 2006: 56-58)	---	---

Сондоке

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Сондоке	---	Sondoke (Рънсиман 1930: 289)	Sondoke
Сундика	---	---	Sundica (Степанов 2009: 166)

Сундика - виж Сондоке

Сурсувул – виж Георги Сурсувул

Телец

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Телец	Teletzes (Курта 2013: 123, по Теофан Изповедник) / Telessios (Степанов 2009: 167, по патриарх Никифор)	Telec	Telets

Теодор (Теодор Светослав Тертер)

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Теодор	Theodore	---	Teodor
Тодор (Димитров 2001: 49)	Theodore	---	Todor

Теофан Изповедник – Theophanes the Confessor (Степанов 2009: 167; Encyclopaedia Britannica)

Теофилакт Симоката - Theophylactus Simocattes / *Theophylact Simocatta (Encyclopaedia Britannica)*

Тервел*

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Тервел	---	---	Tervel (Вачкова 2008: 5 и сл.)
(св.) Тривелий Теоктист (в текстове за иконография и посветени на владетеля като спасител на Европа)	(St) Trivelius Theoktiste (Вачкова 2008 а: 12)	---	---

Тома Славянина - Thomas the Slav (Степанов 2001: 15)

Тракия

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Тракия	Thrace (област) / Thracia (имперска провинция) (Брюгеман 2007: 112)	---	---

Тудор (Тодор) Доксов

български варианти	английски еквивалент	транслитерации	
		традиционна	съвременна
Тудор (Тодор) Доксов	Theodore, son of Duks (Рънсиман 1930: 140)	Tudor, son of Duks (Рънсиман 1930: 140)	Tudor (Todor) Doksov

тюркски – Turkic (Рашев 1992; Степанов 2009)

Угаин (род) - Ugain (Вачкова 2008 б: 13)

уногундури – виж оногундури

утригури – виж кутригури

хазари* – Khazars (Прицак 1977: 264)

Хрельо (деспот, създател на днешния Рилски манастир)

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Хрельо	---	Khrelio (Encyclopaedia Britannica, Rila Monastery)	Hrelyo (Encyclopaedia Britannica, Rila Monastery)

Червула - виж Зергобул

Черноризец Храбър

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Черноризец Храбър	the monk Khrabr (Рънсиман 1930: 140, 272)	Chernorizets Hrabr (Рънсиман 1930: 320)	Chernorizets Hrabar

Юстиниан II Ринотмет (Носоотрязан)

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Юстиниан II Ринотмет	Justinian II "the Slit-nosed"	Justinian II Rhinotmetos	---

Янош Хунияди

български варианти	**английски еквивалент**	**транслитерации**	
		традиционна	**съвременна**
Янош Хунияди	John Hunyadi / John Huniades (Encyclopaedia Britannica)	János Hunyadi (изписване на латиница с унгарски диакритични знаци)	Janos Hunyadi (изписване на латиница без унгарски диакритични знаци)

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Българско-английски глосар за православна агионимия и санове

1. Структуриране на статиите в глосара

1. Глосарът е разделен на две части – първата включва имена на светци, почитани от Православната църква, както и имена на личности, които се приемат в контекста на народното вярване като свързани с християнската традиция, макар и да не са канонизирани или дори да принадлежат към учения, считани от официалната църква за еретически ("преподобна" Стойна, Василий Врач). Втората част включва сановете, титулите и обръщенията в бялото и монашеско духовенство.
2. Към повечето светителски имена в агионимната част на глосара са предложени и преводните еквиваленти на епитети, както и на понятия, собствени имена, наименования на иконографски сюжети и места, свързани със светеца. Това структуриране улеснява търсенето, защото намирането на англоезичнен еквивалент за тези понятия и имена изисква търсене в различни източници, а тук те фигурират в самата статия за светеца. Понятията, антропонимите и ойконимите (последните са чест атрибут на определени иконографски сюжети) са извлечени предимно от житийните текстове на св. Димитрий Ростовски, както и от трудове за българска възрожденска иконография. Ако географското име съвпада със съвременното и има утвърдена транслитерация на английски език, то не се цитира изрично. Където за името и титулите на светеца съществуват варианти на преводните еквиваленти, на първо място се цитират техните преки английски съответствия (*Pancras* преди *Pancratius*; *Wonderworker* преди *Thaumaturge*), тъй като те имат висока информативност в различен ко-текст, докато заемките от гръцка терминология в титулатурата изключват националното конотиране и са употребими в много тесен професионален дискурс.
3. Частта за титулуването на духовенството е включена в глосара, въпреки че голяма част от термините присъстват и в новия Българско-английски речник на църковните термини (Питев 2012), тъй като тя допълва официалните и неофициални обръщения и е съобразена с употребата в специфичен

контекст. Например не при всички титулни обръщения е възможно да се използва в превод Негово/Нейно/Ваше с титула заради различието на частите на речта в български и английски език. Така в българската именна фраза „Ваше преосвещенство“, "преосвещенство" е съществително име, докато в английската "*The Right Reverend*", *Reverend* е с форма на прилагателно, макар и в авторитетни речници (LDOCE, CIDE) тя да е субстантивирана (и капитализирана) като свещенически титул. Ако все пак тя се употреби неправомерно с притежателно местоимение, денотацията на фразата ще бъде „ваш преподобен“, а не „Ваше преподобие“.

4. Със звезда * са обозначени термините и имената, чиято употреба е анализирана в дяла "Българско православие: иконография и агионимия в английски текст" от глава IV. Едноименни светци са включени, ако техният ойконимен атрибут е архаично име, което не присъства в съвременните географски имена (Исаак Сирин, епископ Ниневийски), или ако светителските епитетети нямат еднозначен преводен еквивалент. Титулът "светѝ" ("св.") не се изписва изрично пред името в статията.

2. Критерии за подбор на лексиката, включена в глосара

1. Основен критерий за подбор на агионими, които да бъдат включени в приложения глосар, е тяхното присъствие в иконография, описана в изкуствоведски трудове за българско православно изкуство, между които Божков 1972, Василиев 1987, Гергова 2006, Куюмджиев и кол. 2012, Матакиева-Лилкова 2000. Повечето от тези светителски имена са част от стенописното и иконно наследство в музеи и храмове – паметници на културата, и могат да бъдат включени в преводни текстове.
2. В глосара са включени също светителски имена, които присъстват в църковния празничен календар на православната църква и за които съществуват агиографски извори. Светци, канонизирани от българската църква, не са включени в отделна статия, ако те са едноименни с други православни светители. Изключение е направено за някои най-утвърдени в националното съзнание (Св. Седмочисленици, св. Йоан Рилски), както и за тези, чийто ойконимен атрибут отсъства от съвременните географски имена (Прохор Пчински)

I. СВЕТЦИ, ПОЧИТАНИ ОТ БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА И В НАРОДНАТА ТРАДИЦИЯ

Аарон – Aaron

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Свети праотец, пророк, първосвещеник	Holy Forefather, Prophet, First High priest
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Аароново свещенство, Книга Изход, Мелхиседек	Aaronic order of priesthood, Book of Exodus, Melchizedek

Авакум – Habacuc / Habakkuk

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Вавилон, малки пророци, Навуходоносор, Халдея, халдейци	Babylon, minor prophets, Nebuchadnezzar, Chaldea, Chaldeans

Августин (Аврелий Августин) – Augustine (Aurelius Augustinus)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Блажени, отец на Църквата	Blessed, Father of the Church
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	"Изповеди", манихейство, Хипон	Confessions, Manicheanism, Hippo

Авдий – Abdias / Obadiah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк (малки пророци)	Prophet (minor prophets)
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	цар Ахав, царица Йезавел	King Ahab, Queen Jezebel

Авив (и Самон) – виж Гурий

Авксентий – виж Евгений **(**от Севастия)

Авраам – Abraham

	български език	**английски превод**
епитети, титули	праотец, Свети патриарх, Баща на човечеството	Holy Forefather, Holy Patriarch, Father of the

		multitude
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Гостоприемството на Авраам, Жертва Авраамова, Жертвоприношението на Авраам, лоно Авраамово, Молитвата на Авраам, планината Мория	Hospitality of Abraham (and Sarah), Abraham's Sacrifice, Abraham's offering (of his son / of Isaak), the bosom of Abraham, the Prayer of Abraham, Mount Moriah

Аврамий Български (Българин) – Abraham of Bulgaria (the Bulgarian)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арабски халифат, Волжка България, Хазарски хаганат	Arab Caliphate,Volga Bulgaria, Khazar Khaganate

Агапий (от Палестина, и едноименни светци) – Agapius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Александър, Диоклециан, Дионисий, Публий, Ромил, Тимолай	Alexander (from Gaza and from Gazahad), Diocletian, Dionysius (from Tripolis in Phoenicia), Publius, Romulus, Timolaus

Агатоник – Agathonicus

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Акиндин (Понтийски), Зенон, Зотик, Максимиан, Севериан, Теопрепий	Acindynus (of Pontus), Zeno, Zoticus, Maximian, Severian, Theoprepius

Азарий – виж Даниил

Айтал – виж Акепсим

Акакий Серски – Akakios of Serres

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобномъченик	Monastic Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	миропомазване, Хилендарски манастир	anointment, Hilandar Monastery

Акепсим (Персийски) – Akepsimas (of Persia)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr

понятия, иконографски типове и сюжети, имена	свещеномъченици Айтал и Йосиф, цар Сапор	Aithalas and Joseph, King Sapor

Акила – виж Евгений **(**Трапезундски)

Акиндин Никодимийски (Понтийски) – виж Агатоник

Акиндин Персийски – Acindynus / Akindynos of Persia

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Анемподист, Афтоний, Елпидифор, Пигасий, цар Сапор	Anempodistus, Aphthonius, Elpidephorus, Pegasias, King Sapor

Александър, Архиепископ александрийски – Alexander of Alexandria / the Pope of Alexandria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	изповедник	Confessor
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арианска ерес, ересиарх Арий, Константин Велики, Никейски (Първи Вселенски) Събор, Никео-Цариградски символ на Вярата, Сердикийски събор, Символ на вярата	Arian heresy, heresiarch Arius, Constantine the Great, Council of Nicaea (First Ecumenical Council), Niceno–Constantinopolitan Creed, Council of Serdica, Nicene Creed

Александър Невски – Alexander Nevski / Alexander of the Neva

	български език	**английски превод**
епитети, титули	благоверен (княз)	Right-believing / Pious (Knyaz / Prince)
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Златната орда, митрополит Макарий, Патриаршеска катедрала, храм-паметник	the Golden Horde, Metropolitan Macarius, Patriarchal cathedral, memorial church

Алексий, човек Божи – Alexis / Alexius / Alexios the Man of God

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Едеса, папа Инокентий, Теодосий, Хонорий и Аркадий	Edessa**,** Pope Innocent, Theodosius, Honorius, Arcadius

Амос – Amos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Книга на пророк Амоса, малки пророци	The Book of Amos, minor prophets

Ананий – виж Даниел

Анастасия – Anastasia

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченица, лечителка	Great Martyr, healer / the Deliverer from Potions / Pharmakolitria
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Сирмиум (днес Сремска Митровица)	Sirmium

Ангеларий – Angelar / Angelarius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	светител, св. Седмочисленик, славянски просветител	Hierarch, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Ангелина (Акилина) Загливерска – Angelina (Aquilina / Akylina) of Zaglibery

	български език	**английски превод**
епитети, титули	дева мъченица, новомъченица	Virgin Martyr, New Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Андрей Първозвани – Andrew the First Called / Protokletos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол	Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	варяги, Симон Петър (апостол Петър), Синоп, скити	Varangians, Simon Peter (Apostle Peter), Sinope, Scythians

Андроник – виж Тарах

Анемподист – виж Акиндин

Анна, майка на Богородица – виж Йоаким и Анна

Анна (пророчица) – Anna the Prophetess

	български език	**английски превод**
епитети, титули	света праведна	Holy and Righteous
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Симеон Богоприемец, Сретение Господне	(Holy and Righteous) Symeon the God-receiver, Candlemas / the Presentation (of Our Lord) in the Temple

Антоний Велики (Египетски) – Anthony / Antonius the Great (Anthony of Egypt)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	авва, лечител, отец на множество монаси, отшелник, преподобни, пустинник	Abba , healer, Anthony the Abbot, anchorite, Venerable, of the Desert
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	изкушенията на св. Антоний, подвижничество, преподобни Сисой Велики, прозорливост, Тива, чудотворство	The temptation of St Anthony, eremitism, Venerable Sisoes the Great, wisdom / sagacity, Thebes, thaumaturgy

Аркадий – Arcadius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Кипър	Cyprus

Арсений Велики – Arsenius the Great (едноименни светци: Латрийски, архиепископ Керкирски – of Latros, Archbishop of Kerkyra/Corfu)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Авва Йоан Колов, Теодосий и синовете му Аркадий и Хонорий	Abba John the Dwarf, Theodosius and his sons Arcadius and Honorius

Артемий – Artemius (of Antioch)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Констанций, Юлиан Отстъпник	Constantius, Julian the Apostate

Архангел Варахиил – Archangel Barachiel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Божие благословление	the blessing of God
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Гавриил – Archangel Gabriel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	(крепост) сила Божия	strength / power of God
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Иеремиил – Archangel Jeremiel / Jerahmeel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	възвишение към Бог	God's exaltation
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Иехудиил – Archangel Jehudiel / Jegudiel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	славещ Бога	Glorifier of God
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Михаил – Archangel Michael / St Michael the Archangel / Holy Archangel Michael

	български език	**английски превод**
епитети, титули	архистратиг	Archistrategos
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Слово Божие, Събор на св. Архангел Михаил и безплътните сили	the Word of God, Synaxis of the Archangel Michael and the Other Bodiless Powers

Архангел Рафаил – Archangel Raphael

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Божие изцеление	Divine healer / God heals
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Салатиил – Archangel Selaphiel / Salathiel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	молитвеник Божий, подбуждащ към молитва	the prayer of God, impelling to prayer / Intercessor of God
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Архангел Уриил – Archangel Uriel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	огън или светлина Божия	the fire or light of God / Light of God / God is my light
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Атанасий Велики, Архиепископ александрийски – Athanasius the Great, Bishop of Alexandria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	изповедник, баща/стълб на православието	Confessor, father/pillar of Orthodoxy
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арианска ерес, ересиарх Арий, Константин Велики, Никейски (Първи Вселенски) Събор, Никео-Цариградски символ на Вярата, Сердикийски събор, Символ на вярата	Arian heresy, heresiarch Arius, Constantine the Great, Council of Nicaea (First Ecumenical Council), Niceno–Constantinopolitan Creed, Council of Serdica, Nicene Creed

Афтоний – виж Акиндин

Ахил (Ахилий) Лариски (Преспански) – Achilles, the Bishop of Larissa / Achilles of Prespa

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арианска ерес, гонене на бесове, Никейски (Първи Вселенски) Събор	Arian heresy, healing demonic possession, Council of Nicaea (First Ecumenical Council)

Богородица* – Mother of God / Our Lady / the HolyVirgin / Theotokos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Владичица (Госпожа) на ангелите Достойно естъ Пресвета, Пречиста, Преблагословена Владичица наша Богородица и Приснодева Мария Светица на светиците Спасение за грешните	The Sovereign / Lady of the Angels Axion Estin our Most Holy, Pure and Blessed Mother of God and Ever-Virgin Mary Saint of Saints The Succour / Salvation of sinners
понятия,	Агиосоритиса – виж	

иконографски типове и сюжети, имена	Светоръчица Владетелка на живота (Владичица) Влахернска Всецарица Въведение Богородично Гликофилуса – виж Сладколюбяща Дейсис Елеуса – виж Умиление Живоносни източник Животворна Иверска Йоаким и Анна Богоотци Йосиф Обручник Катафиги – виж Убежище Одигитрия – виж Пътеводителка Пантовасилиса – виж Всецарица Платитера – виж Ширшая небес покров Богородичен Полагане честната дреха/пояс на Пресвета Богородица (във Влахерна) Светоръчица Сладколюбяща (Целуваща) Панагия Перивлепта (Красива) Портаитиса Пътеводителка Рождение Богородично Спилеотиса Троеручица Убежище Умиление Успение Богородично	Despoina of Blachernae / Blachernitissa Pantovasilissa The Entry / Presentation of the Most Holy Mother of God / Theotokos in the Temple Deisis Life-Giving Spring/Font Life-Giving of Iviron Joachim and Anna, Ancestors of God Joseph the Bethroted the Holy Protection / the Protecting Veil / the Holy Skepi of the Most Holy Mother of God / the Theotokos Deposition of the Honourable Robe/Belt of the Most Holy Mother of God (in Blachernae) Agiosoritissa Glykophilousa All-Holy / Panagia Peribleptos Keeper of the Gates / Portaitissa Directress / Hodegetria the Birth / the Nativity of the Most Holy Mother of God / the Theotokos of the Cave / Speleotissa of the Three Hands / Tricherousa Refuge / Kataphyge of Tenderness / Eleousa the Dormition / Repose of the Most Holy Mother of

	Ширшая небес	God / the Theotokos More Spacious than the Heavens / Platytera

Борис-Михаил – Boris-Michael I / Boris-Mihail I

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Покръстител на българите, равноапостолен	Baptizer of the Bulgarians, Equal-to-the-Apostles
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	папа Николай I, патриарх Фотий, св. Седмочисленици, ученици на св. Кирил и Методий	Pope Nicholas I, Patriarch Photius, the Seven (Bulgarian) saints, disciples of Sts Cyril and Methodius

Вавила, епископ Антиохийски – Babilas the Bishop of Antioch

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Нумериан	Numerian

Валериан – виж Евгений **(**Трапезундски)

Варвара – Barbara / Varvara

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великокомъченица	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Илиопол, Финикия, четиринадесет свети помощници	Heliopolis, Phoenicia, Fourteen Holy Helpers

Вартоломей – Bartholomew

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, мъченик	Apostle, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Кана Галилейска, Натанаил, Фригия	Cana of Galilee, Nathaniel, Phrygia

Василий Велики – Basil the Great

	български език	**английски превод**
епитети, титули	архиепископ на Кесария Кападокийска, вселенски отец и учител на Църквата, светител	Archbishop of Caesarea in Cappadocia, Holy Father and Ecumenical Teacher of the Church, Great Hierarch
понятия, иконографски типове и	Алексий Комнин, Арианската ерес, Григорий Богослов (Назиански), Йоан Златоуст,	Alexius Comnenus, Arian heresy, Gregory the Theologian (of Nazianzus),

сюжети, имена	Никео-Цариградски символ на Вярата, Три светители	John Chrysostom, Niceno–Constantinopolitan Creed, Three Holy Hierarchs

Василий Врач – Basil the Physician

	български език	**английски превод**
епитети, титули	ересиарх	heresiarch
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Алексиада, Алексий I Комнин, Анна Комнина, Богомилство, Вселенско всеоръжие, Евтимий Зигавин, Исак Комнин	The Alexiad, Alexius Comnenus, Anna Comnena, Bogomilism, Panoplia dogmatica, Euthymius Zigabenus, Isaak Comnenus

Викентий – Vincent / Vincentius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Диоклециан	Diocletian

Виктор и Стефанида – Victor and Stephanie / Stephanida

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченици	Martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	император Антонин, Дамаск	Antoninus Pius, Damascus

Висарион Смолянски – Vissarion of Smolyan

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ, преподобномъченик	Bishop, Monastic Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Власий (Влас) – Blaise / Blasius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	епископ Севастийски, Кападокия	Bishop of Sebaste, Cappadocia

Вяра, Надежда и Любов – виж **София**

Галактион и Епистима – Galaktion and Episteme

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченици	Martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	планина Публион, Траян	Mount Publion, Trajan

Гедеон – Gideon / Gedeon

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Книга Съдии	Book of Judges

Георги Нови Софийски – George the New of Sofia / of Kratovo (едноименни светци: Най-нови / Новейши, великомъченик – Great Martyr George the Newest of Sofia; Стари – George the Elder of Sofia / George of Sofia)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик, свети славен и добропобеден мъченик	Martyr, Holy, Glorious and Right-victorious Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	кадия, Събор на вси светии софийски, Ротонда в София	kadi / judge, Synaxis of All Saints of Sofia, the Rotunda in Sofia

Георги Победоносец – George the Victorious / the Victory-bearer / Diasorites

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик, чудотворец	Great Martyr, Wonderworker / Thaumaturge
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Диоклециан и Галерий, Кападокия, Лида в Палестина, момъкът пафлагониец зад седлото на св. Георги, Ротонда в София, Св. Георги и змеят	Diocletian and Galerius, Cappadocia, Lydda in Palestine, the rescued youth from Paphlagonia, St George the Victorious church (the Rotunda) in Sofia, St George and the Dragon/ St George the Dragon-slayer

Горазд – Gorazd

	български език	**английски превод**
епитети, титули	св. Седмочисленик, славянски просветител	of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Григорий Богослов – Gregory the Theologian

	български език	**английски превод**
епитети, титули	вселенски отец и учител на Църквата, светител	Holy Father and Ecumenical Teacher of the Church, Great Hierarch
понятия, иконографски типове и сюжети,	Василий Велики, Йоан Златоуст, Назианз, назиански, Св. Три Светители	Basil the Great, John Chrysostom, Nazianzus, of Nazianzus, Three Holy Hierarchs

имена		

Григорий Палама – Gregory Palamas

	български език	**английски превод**
епитети, титули	архиепископ Солунски, светител	Archbishop of Thessalonica, Hierarch
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	исихазъм, манастир Ватопед, Таворска светлина	Hesychasm, Vatopedi monastery, light of Tabor

Григорий Синаит – Gregory of Sinai Monastery / the Sinaite

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	велика монашеска схема, исихазъм	Great Schema, Hesychasm

Гурий – Gurius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	изповедник, мъченик	Confessor, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Самон и Авив	Samonas and Abibas

Давид – David

	български език	**английски превод**
епитети, титули	псалмопевец, свети праведен цар и пророк	the Psalmist, Holy Righteous Prophet and King
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Голиат, книга на Псалмите (Псалтир), псалом (псалми) на Давид, филистимяни, цар Саул	Goliath, Book of Psalms (Psalter), Davidic Psalm(s), Philistines, King Saul

Дамаскин Габровски – Damascene of Gabrovo

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Хилендарски манастир	Hilandar Monastery

Дамян – виж Козма и Дамян

Даниил – Daniel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	свети трима отроци / момци Ананий, Азарий и Мисаил	The Three Holy Children/Youth, Ananias / Hananiah, Misail / Mishael, and Azarias / Azariah

Дасий / Дазий Доростолски – St. Dasius of Durosturum

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	мощи от Анкона	Ancona relics

двадесет и шест Зографски мъченици – Holy Twenty-six Martyrs of the Zograph Monastery

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобномъченици	Monastic Martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Зографски манастир, Лионски събор / Лионска уния, Михаил Палеолог	Zograph Monastery / St George the Zograph Monastery, Council / Union of Lyons, Michael Palaeologus

Димитрий Басарбовски / Нови – Demetrius of Basarbovo / the New

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	скален манастир	rock-hewn monastery

Димитър Солунски – Demetrius of Thessaloniki

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик, мироточиви	Great Martyr, Myrrh-streaming / Myrrh-streamer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	гладиаторът Лий, Максимиан	Lyeios, Maximian

Дионисий Ареопагит – Dionisius / Dionysios the Areopagite

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ареопаг, "За небесната йерархия", "Книга за Божиите имена","Тайнственото богословие"	Areopagus/Areopagos, "The Celestial Hierarchy","The Divine Names","The Mystical Theology"

Домна – виж **Неделя**

Доротей Тирски – Dorotheus of Tyre

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	мизийски град Уд (днешна Варна), Синопсис на Доротей, Юлиан Отстъпник	Udum, "The Synopsis" of Dorotheus, Julian the Apostate

Евгений от Севастия – Eugene of Sebaste

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	свети петочислени мъченици Евстратий, Авксентий, Евгений, Мардарий и Орест	the Five Companions Martyrs, Eustratius, Auxentius, Eugene, Mardarius, and Orestes

Евгений Трапезундски – Eugene of Trebizond

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Кандид, Валериан и Акила Трапезундски	Candidus, Valerian and Aquila of Trebizond

Евстатий Плакида – Eustace / Eustathius / Eustachius Placidus

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Адриан, Траян	Hadrian, Trajan

Евстратий – виж Евгений **(**от Севастия)

Евтимий Велики – Euthymius / Euthymios the Great

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Мелитин, монофизитство, несторианство,Трети вселенски събор в Ефес, Фаранска лавра, Четвърти Вселенски събор в Халкедон	Melitene, monophysitism, Nestorian heresy, Third Ecumenical Council in Ephesus, Tharan lavra, Fourth Ecumenical Council in Chalcedon

Евтимий Търновски – Euthimius of Tarnovo

	български език	**английски превод**
епитети, титули	патриарх Български, преподобномъченик	Patriarch of Bulgaria, Monastic Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Атонска Света гора, исихазъм, Търновска книжовна школа	Holy Mount of Atos, Hesychasm, Tarnovo Literary School

Екатерина – Catherine / Katherine of Alexandria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченица	Great Martyr

понятия, иконографски типове и сюжети, имена	манастир в планината Синай	Sacred Monastery of the (God-Trodden) Mount Sinai

Елевтерий – Eleutherius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ Илирийски, свещеномъченик	Bishop of Illyria, Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Адриан	Hadrian

Елена – виж **Константин и Елена**

Елисавета – виж **Йоан Кръстител**

Елисей – Eliseus / Elisha

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Елпидифор – виж **Акиндин**

Епистима – виж **Галактион и Епистима**

Еразъм Охридски – Erasmus of Ohrid / Ochrid

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Ефрем Сирин (Сириец) – Ephraim of Syria / the Syrian

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Константин Велики, Низибия, Първи Вселенски събор, Увещание	Constantine the Great, Nisibis, Council of Nicaea (First Ecumenical Council), Parenesis of Ephraim the Syrian

Ефросин – Euphrosynos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	авва, преподобни	Abba , Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Магер (Готвач)	the Cook

Захарий (Захария) – Zachariah / Zechariah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк, Сърповидец	Prophet, the Sickle Seer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	малки пророци, разпръсването на апостолите от Гетсиманската градина, тридесет сребърника, цар Дарий	minor prophets, scattering of the Apostles from the Garden of Gethsemane, thirty pieces of silver, King Darius

Зенон – виж **Агатоник**

Злата Мъгленска – Zlata / Chryse of (Slatino in) Meglen

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченица	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	манастир Ставроникита	Stavronikita Monastery

Зосима (Зосим) – Zosimas of Egypt

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Св. Зосим причастява Мария Египетска	St Mary of Egypt receiving the Holy Communion / Eucharist from St Zosimas

Зотик – виж **Агатоник**

Иаков Зеведеев – James the son of Zebedee

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, мъченик	Apostle, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ирод	Herod the tetrarch

Иван Рилски – виж Йоан Рилски

Игнатий – Ignatius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Богоносец, епископ Антиохийски, свещеномъченик	the God-bearer / Theophorus, Bishop of Antioch, Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	антифонно пеене, Послание до ефесяни, Траян	antiphonal singing, Epistle to the Ephesians, Trajan

Иеремия – виж Йеремия

Исихий Доростолски – Hesychias of Durostorum

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Иисус Христос – виж **Христос**

Иларион Мъгленски – Hilarion of Meglen

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ Мъгленски, преподобен	Bishop of Meglen, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	богомили, монофизити	Bogomils, Monophysites

Илия – Elias / Elijah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Ангел в плът, Предсказател на великите Божии дела, Предтеча на Второто Христово Пришествие, пророк	Incarnate Angel, Seer of God's mighty works, Forerunner of the Second Coming of Christ, Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ахав, Ваал, Възнесение на св. пророк Илия, Иезавел, огнена колесница, река Хорат	Ahab, Baal, The Ascention of the Holy Prophet Elijah, Jezebel, fiery chariot / chariot of fire, the brook Khorath

Исаак, син Аврамов – Isaak, son of Abraham; едноименни светци: Персиец – the Persian; Сирин, епископ ниневийски – the Syrian, the Bishop of Nineveh

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Патриарх, праотец, пророк (в исляма)	(Biblical) Patriarch, Forefather, Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Жертва Авраамова, Жертвоприношението на Авраам, лоно Авраамово, Молитвата на Авраам, планината Мория	Abraham's Sacrifice, Abraham’s offering (of his son / of Isaak), the bosom of Abraham, the Prayer of Abraham, Mount Moriah

Исая (Исаия) – Isaiah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Книга на пророк Исаия, царе Озия, Иоатама, Ахаза и Езекия	The Book of Isaiah, Uziah, Jotham, Athaz and Hezekiah

Исидор – Isidore

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Деций, войводата Нумериан	Decius, commander Numerian

Иуда Искариот – Judas Iscariot

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол	Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Симон Прокажени	Simon the leper

Иустина – виж Киприан и Юстина

Йезекиил – Ezekiel / Hesekiel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Вавилон, Видението на пророците Иезекиил и Авакум (чудото в Латом), големи пророци, Навуходоносор, Халдея	Babylon, The vision of the prophets Ezekiel and Habakkuk (The Miracle in Lathom), major prophets, Nebuchadnezzar, Chaldea

Йеремия – Jeremiah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Вавилон, големи пророци, Книга на пророк Иеремия, книга Плач Иеремиев, цар Йосия	Babylon, Major Prophets, Book of Jeremiah, Book of Lamentations, King Josiah

Йоаким (Яким) Осоговски / Сарандапорски) – Joachim of Ososgovo / Sarandapor

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	отшелничество	eremitism

Йоан Дамаскин – John of Damascus (Damascene) / Ioannes Damaskenos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни, златоструй	Venerable, Streaming with Gold/Chrysorrhoas
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконоборство	iconoclasm

Йоан Евангелист – John the Evangelist

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, богослов	Apostle, the Theologian / Theologos
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Деяния на светите апостоли, Домициан, Евангелие от Йоан, Книга Откровение, орел (символ), Писмата на Йоан, Саломе мироносица, Тайната вечеря	Acts of the Apostles, Domitian, the Gospel of John, Book of Revelation, eagle (emblem), The Epistles of John, Salome the Myrrh-bearer, The Last Supper/ The Mystical Supper

Йоан Златоуст – John Chrysostom

	български език	**английски превод**
епитети, титули	вселенски отец и учител на Църквата, светител	Holy Father and Ecumenical Teacher of the Church, Great Hierarch
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антиохия, Василий Велики, Григорий Богослов (Назиански), Три светители	Antioch, Basil the Great, Gregory the Theologian (of Nazianzus), Three Holy Hierarchs

Йоан Калевит – John Kalevitis

Йоан калфа – John the Apprentice / John Kalphes

	български език	**английски превод**
епитети, титули	новомъченик	New Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Йоан Кръстител (Предтеча)* – John the Baptist (Forerunner / Prodromos)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Агнец Божи, Ангел на пустинята, власеница, Ирод Антипа, Иродиада, Йордан, Кръщение Христово, Махеронска крепост, Месия, Праведна Елисавета, пророк Захарий, Саломе, Секновение (отсичане главата), Събор на св. Йоан Кръстител	the Lamb of God, Angel of the Desert, animal skins, Herod Antipas, Herodias, the River Jordan, The Baptism of Christ, Machaerus Fortress, Messiah, the Righteous Elizabeth, Prophet Zachariah, Salome, beheading, The Synaxis of St John the Forerunner

Йоан Кукузел – John Kukuzelis / Koukouzelis

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Ангелогласния, преподобен,	the Angel-voiced, Venerable, the Sweet-

	Сладкопевец	singer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Дирахия, невмено нотно писмо, Полиелей на българката	Dirrachia, neume musical notation, Polieleion of the Bulgarian Woman

Йоан Рилски* – John of Rila

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен, чудотворец	Venerable, Wonderworker
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Андроник Комнин, Завет на св. Йоан Рилски, иночество, Константин Багренородни, Св. Йоан Рилски и св. цар Петър	Andronikos Komnenos, The Testament of St John of Rila, monasticism, Constantine Porphyrogenitus / Porphyrogennetos, The meeting of St John of Rila with St Tsar Peter I

Йоаникий Девичи (Девически) – Joannicius of Devich

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	манастир Девич, отшелничество	Devich monastery, eremitism

Йов – Job

	български език	**английски превод**
епитети, титули	праведни многострадални, пророк	Righteous, Long-suffering, Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Даниил, Езекиил, Йоил, Страданието на Йов	Daniel, Ezekiel, Joel, the Suffering of Job

Йоил – Joel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Книга на Йоил, малки пророци	Book of Joel, minor prophets

Йона – Jonah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Йона и кита, Ниневия	Jonah and the Whale (Fish), Nineveh

Йосиф Обручник – Joseph the Betrothed

	български език	**английски превод**
епитети, титули	праведен	Righteous

понятия, иконографски типове и сюжети, имена	св. Богородица, Назарет, род Давидов; Яков, Симон, Иуда и Иосия	Holy Mother of God / Virgin Mary, Nazareth, the lineage of King David; James, Simon Jude, and Justus

Калиопа – Kalliope

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченица	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Деций	Decius

Кандид – виж Евгений **(**Трапезундски)

Киприан и Юстина (Иустина) – Cyprian and Justina

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик, мъченица	Hieromartyr, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антиохия, Диоклециан, Никомидия, мъченик Теоктист	Antioch, Diocletian, Nicomedia, Martyr Theoctistus

Киприян (Киприян Цамблак) Московски – Cyprian (Cyprian Tsamblak) of Moscow

	български език	**английски превод**
епитети, титули	митрополит Киевски, Литовски, Московски и на цяла Русия, светител, чудотворец	Metropolitan of Kiev, Moscow and All Lithuania and Russia, Hierarch, Wonderworker
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Троицки летопис, Успенски събор в Кремъл	Troitskaya Chronicle, the Dormition Cathedral in the Kremlin

Кирик и Юлита – Quiricus and Julietta / Cyricus and Julitta

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченици	Martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Икония (Коня), Ликаония, Селевкия, Тарс	Iconia (Konya), Lycaonia, Seleucia, Tarsus

Кириаки, Кириакия – виж **Неделя**

Климент Охридски – Clement of Ohrid / Ochrid

	български език	**английски превод**
епитети, титули	светител, св. Седмочисленик, славянски просветител	Hierarch, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски	Охридска книжовна	Ohrid Literary School

типове и сюжети, имена	школа	

Климент, папа Римски – Clement of Rome

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Траян, Херсон Таврически	Trajan, Chersonesus Taurica

Козма и Дамян – Cosmas and Damian (три едноименни двойки: Асийски – of Asia Minor, от Киликия/Арабски – of Cilicia/Arabia, Римски – of Rome)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	безсребреници, лечители, мъченици, чудотворци	Silverless Ones / Unmercenary Healers / Holy Anargyroi, Healers / Physicians, Martyrs, Wonderworkers
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	"Даром получихте, даром давайте" (Мат. 10:8), Диоклециан, Карин	"Freely have you received, freely give", Diocletian, Carinus

Козма Маюмски – Cosmas of Mayuma

	български език	**английски превод**
епитети, титули	песнопевец, преподобни	the Melodist / Hymnographer, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Константин и Елена – Constantine and Helen / Helena

	български език	**английски превод**
епитети, титули	равноапостолни	Equals-to-the-Apostles
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арианска ерес, Византион, Галерий, Константинопол, Констанций Хлор, Ликиний, Милански едикт, Никомидия, Първи вселенски събор, Честният кръст	Arianism / Arian heresy, Byzantium, Galerius, Constantinople, Constantius Chlorus, Licinius, the Edict of Milan, Nicomedia, First Ecumenical Council / Council of Nicaea, the True Cross

Константин (Кирил) Философ – Constantine (Cyril) the Philosopher

	български език	**английски превод**
епитети, титули	равноапостол, св. Седмочисленик, славянски просветител	Equal-to-the-Apostles, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски	глаголица, сарацини,	Glagolitic, Saracens, three-

типове и сюжети, имена	триезична ерес, хазари	tongued heresy, Khazars

Лаврентий, архидякон Римски – Laurence, Archdeacon of Rome

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Валериан, Деций, Сикст (Сист), папа Римски	Valerian, Decius, Sixtus the Bishop (Pope) of Rome

Лавър – виж **Флор (и Лавър)**

Лазар Български – Lazarus (the Shepherd) of Bulgaria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	новомъченик	New Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	йеромонах Неофит Рилски	hieromonk Neofit Rilski / Neophyte of Rila

Левей (Юда Тадей) – Lebbaeus (Jude / Judas Thaddaeus)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, брат Господен, Иуда Яковов	Apostle, brother of Jesus, Jude of James
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Галилея, Идумея, Иудея, Самария, съборно послание от св. апостол Юда	Galilee, Idumaea, Judea, Samaria, epistle to the Churches of the East

Леонтий – Leontius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ Никейски, свещеномъченик	Bishop of Nicaea, Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	377 мъченици от Адрианополска и Девелтска епархии	377 Martyrs of Adrianople/ Hadrianopolis and Develtos dioceses (377 Martyred Companions in Bulgaria)

Лука – Luke

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, Евангелист	Apostle, Evangelist
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антиохия, Деяния на светите апостоли, Евангелие от Лука, телец (символ)	Antioch, Acts of the Apostles, the Gospel of Luke, calf (emblem)

Лучия (Лукия) Сиракузка - Lucy / Lucia of Syracuse

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченица, дева	Virgin Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Диоклециан, св. Агатия	Diocletian, St Agatha (of Palermo)

Макарий Велики (Египетски) – Macarius the Great (of Egypt)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	гонене на бесове	chasing (out) demons

Малахий (Малахия) – Malachi (Malachias)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	малки пророци	minor prophets

Мардарий – виж Евгений **(**от Севастия)

Марина *– Marina (Margareth of Antioch – в неправославни деноминации)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченица, дева мъченица	Great Martyr, virgin Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антиохия Писидийска, Диоклециан	Antioch in Pisidia, Diocletian

Мария Египетска – Mary of Egypt

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобна	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Св. Зосим причастява Мария Египетска	St Mary of Egypt receiving the Holy Communion / Eucharist from St Zosimas

Марко – Mark

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол (от седемдесетте), Евангелист	Apostle (of the Seventy Apostles), Evangelist
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Деяния на светите апостоли, Евангелие от Марко, крилат лъв (символ), Нерон; св. Иреней, Епископ Лионски;	Acts of the Apostles, the Gospel of Mark, winged lion (emblem), Nero, Irenaeus of Lyons

Матей – Matthew

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, Евангелист	Apostle, Evangelist
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	ангелоподобен човек (символ), Деяния на светите апостоли, Евангелие от Матей, Ирод Агрипа, Левий, митар	winged man (emblem), Acts of the Apostles, the Gospel of Matthew, Herod Agrippa, Levi, tax-collector / publican

Матрона – Matrona (едноименни светици, хронологично: Солунска – of Thessalonica, Анкирска – of Ancyra, Константинополска – of Constantinople, Хиоска – of Chios, Московска – of Moscow)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	блажена, мъченица, преподобна, с чудотворен дар	Blessed, Martyr, Venerable, Wonderworker
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	мощехранителница, свети мощи	reliquary, holy relic

Мелхиседек – Melchizedek / Melchisedech

	български език	**английски превод**
епитети, титули	праотец, свещеник на Бога Всевишни, цар на Салим	Forefather, priest of the Most High God, King of Salem
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	–––	–––

Методий – Methodius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Архиепископ на Моравия, равноапостол, св. Седмочисленик, славянски просветител	Archbishop of Moravia, Equal-to-the-Apostles, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	глаголица, триезична ерес, хазари	Glagolitic, three-tongued heresy, Khazars

Мина – Menas of Egypt

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Диоклециан и Максимиан, Котуанска област, Фригия	Diocletian and Maximian, Kotyaeion region, Phrygia

Мисаил – виж Даниел

Михаил воин Български – Michael the Warrior of Bulgaria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	праведен	Righteous
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	агаряни, сарацини	Hagarenes, Saracens

Михей – Micah / Micaih

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	цар Ахав	King Ahab

Мойсей – Moses

	български език	**английски превод**
епитети, титули	боговидец, пророк	Seer of God, Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	десет Божи заповеди, десетте бедствия в Египет, Ковчегът на Завета, Намирането на Мойсей, Мойсей получава законите, Обетованата земя петокнижие (Книги Битие, Изход, Левит, Числа, Второзаконие), планина Хорив, скиния, Тора	The Ten Commandments, the Ten Plagues of Egypt, the Ark of the Covenant, Moses rescued from the Nile, Moses Receiving the Law, the Promised Land, Panteteuch (Books of Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers, Deuteronomy), Mount Horeb, tabernacle, Torah

Наум Преславски (Охридски) – Naum / Naoum / Nahum of Preslav (of Ohrid / Ochrid)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	светител, св. Седмочисленик, славянски просветител, Охридски чудотворец	Hierarch, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs, Wonderworker of Ohrid
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Охридска книжовна школа, Преславска книжовна школа	Ohrid Literary School , Preslav Literary School

Неделя (Домна, Кириакия) – Dominica / Kyriaki

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченица	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Асеневци, Второ Българско царство, Диоклециан и Максимиан, Никомидия	the Asen dynasty, Second Bulgarian Tsardom / Empire, Diocletian and Maximian, Nicomedia

Нестор – Nestor (of Thessalonika)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	гладиаторът Лий, Максимиан, св. Димитрий Мироточиви	Lyeios, Maximian, St. Demetrius the Myrrh-streamer

Никита – Nicetas / Nikitas the Goth (едноименни светци: Изповедник – the Confessor, Ремесиански – of Remesiana, Серски – of Pojani and Serres, Халкидонски – the Bishop of Chalcedon)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Атанарих, Вулфила, мощи	Athanaric / Athanarichus, Ulfilas / Ulphilas / Orphila, relics

Никифор – Nicephorus/Nicephoros, Patriarch of Constantinople

	български език	**английски превод**
епитети, титули	изповедник	Confessor
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконоборство, иконопочитание	iconoclasm, veneration of icons

Никодим Преславски – Nicodemus of Preslav

	български език	**английски превод**
епитети, титули	митрополит Преславски, преподобен	Metropolitan / Archbisop of Preslav, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Николай Чудотворец* – Nicholas the Wonderworker / Thaumaturge

	български език	**английски превод**
епитети, титули	божи угодник, архиепископ Мир-Ликийски	Great saint, pleasing unto God; Archbisop of Myra in Lycia
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	избавление от незаслужена смърт, летни, нетленни мощи, пренасяне на светите мощи	deliverence from death of unjustly condemned, of the Summer, incorruptible relics, translation of the holy relics

Ной – Noah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свети праотец	Holy Forefather
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ноев ковчег, Потопът, Книга Битие	Noah's Ark, the Flood, Book of Genesis

Онуфрий Габровски – Onuphrius of Gabrovo

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобномъченик	Monastic Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Орест – виж **Евгений (от Севастия)**

Павел – Paul

	български език	**английски превод**
епитети, титули	първовърховен апостол	Preeminent Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Събор на светите (славни и всехвални) дванадесет апостоли; послания до Коринтяни, до Галатяни, до Филипяни, до Колосяни, до Солуняни, до Филамона; Причастието на апостолите; Тарс	The Synaxis of the Holy (Glorious and All-Praiseworthy) Twelve Apostles of Christ; Epistles / Letters to the Corinthians, Galatians, Philippians, Collosians, Thessalonians, Philemon; Communion of the Apostles; Tarsus

Паисий Хилендарски* – Paisius of Hilandar

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	гърцизиране, "История славянобългарска", Мавро Орбини, таксидиот	hellenization, "Slav-Bulgarian History", Mauro Orbini, mendicant friar

Панкратий – Pancras (Pancratius)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Тавромения	Tauromenium

Пантелеймон – Panteleimon

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик, лечител	Great Martyr, healer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ермолай, Никомидия	Hermolaus, Nicomedia

Партений – Parthenius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ Лампсакийски, преподобни, лечител	Bishop of Lampsacus, Venerable, healer
понятия, иконографски	Мелитопол, изгонване на	Melitoupolis, chasing

типове и сюжети, имена	зли духове	(out) demons

Пафнутий – Paphnutius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконоборчески период, мироточиви мощи	Iconoclast period, myrrh-streaming relics

Пахомий Велики – Pachomius the Great

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антоний Велики, Евтимий Велики, Макарий Велики, иночество, монашески устав, копти, подвижничество	Anthony the Great, Euthimius the Great, Macarius the Great, monasticism, rule for cenobitic life, Copts, ascetisism

Пелагия – Pelagia

	български език	**английски превод**
епитети, титули	каеща се, преподобна	the Penitent, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Антиохия	Antioch

Петка / Параскева Търновска (Българска / Епиватска)* – Petka / Paraskevi of Tarnovo (Bulgaria / Epivates)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобна, Самарджийска	Venerable, of the Saddlers
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	град Яш, свети мощи, Сюлейман Великолепни, чудотворна икона	Iasi, holy relics, Suleiman the Magnificent, wonderworking icon

петнадесет Тивериополски / Струмишки свещеномъченици – Holy Fifteen Hieromartyrs of Tiberiopolis / Strumitsa

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченици	Hieromartyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	св. княз Борис-Михаил, Юлиан Отстъпник	Holy Equal-to-the-Apostles Knyaz Boris-Michael I / Boris Mihail I, Julian the Apostate

Петър Александрийски – Peter of Alexandria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик	Hieromartyr

понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Арианската ерес, Видението на св. Петър, ересиарх Арий, катехизическо училище, Максимин, събори в Ефес и Халкедон, "За Божеството", "За покаянието"	Arian heresy, The Vision of St Peter, heresiarch Arius, Catechetical School, Maximin, the Councils of Ephesus and Chalcedon, On the Divinity (of Jesus Christ), Penitential Canons

Петър (св. апостол) – Peter the Apostle

	български език	**английски превод**
епитети, титули	първовърховен апостол	Preeminent Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	отричането (от Христа), Причастието на апостолите, Събор на светите (славни и всехвални) дванадесет апостоли	Peter's denial (of Christ), Communion of the Apostles, The Synaxis of the Holy (Glorious and All-Praiseworthy) Twelve Apostles of Christ

Пигасий – виж **Акиндин**

Пимен Зографски (Софийски / Български) – Pimen of the Zograph Monastery (of Sofia / the Bulgarian)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконописец	iconographer

Платон – Platon / Plato

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Анкира, Галатия	Ancyra, Galatia

Проб – виж **Тарах**

Прокопий – Procopius

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Диоклециан, Иерусалим, Неаний, Скитополис, църква "Хора" в Истанбул	Diocletian, Jerusalem, Neanius, Scytopolis, "Holy Saviour" church in Chora

Прокопий Варненски – Procopius of Varna

	български език	**английски превод**
епитети, титули	новомъченик,	New martyr, Monastic

	преподобномъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	кадия, Смирна	kadi / judge, Smyrna

Прохор Пчински (Пшински) – Prochorus of Pshina

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен, пустинник	Venerable, (desert) hermit
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	благоверен крал Стефан Милутин, Роман IV Диоген	Right-believing / Pious King Stephan Miliutin of Serbia, Romanos IV Diogenes

Роман – Roman / Romanos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни, сладкопевец	Venerable, the Melodist / the Hymnographer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	кондак	kontakion

Ромил Бдински (Видински) – Romilus of Vidin / of Ravenitsa

	български език	**английски превод**
епитети, титули	исихаст, преподобен	the Hesychast, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	велика монашеска схима	Great Schema

Сава – Sava

	български език	**английски превод**
епитети, титули	светител, св. Седмочисленик, славянски просветител	Hierarch, of the Seven (Bulgarian) saints, Enlightener / Illuminator of the Slavs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	___	___

Сава Освещени – Sabbas the Sanctified

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Иерусалимски типик (Църковен устав)	Jerusalem typikon

Сава Сръбски – Sava / Sabbas of Serbia

	български език	**английски превод**
епитети, титули	първи архиепископ на Сърбия	the first Archbishop of Serbia
понятия,	Хилендарски манастир, църква	Hilandar / Chilandari

иконографски типове и сюжети, имена	"Св. Четиридесет мъченици" във Велико Търново	Monastery, Holy Forty Martyrs Church in Veliko Tarnovo

Самон (и Авив) – виж **Гурий**

Самуил – Samuel

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк, свети праотец	Prophet, Holy Forefather
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Кивот на Завета, помазване, Рама (Ариматея), филистимци (филистимяни), Саул и Давид	Ark of the Covenant, anointment, Ramah (Arimathea), Philistines, Saul and David

Севастиян – Sebastian

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	св. Себастиан и дружината му; Транквилин, Маркелин и Марко; Зоя	St Sebastian and his companions; Tranquillinus, Marcellinus, and Mark; Zoe

Севериан – виж **Агатоник**

Седмочисленици – виж **Ангеларий, Горазд, Константин (Кирил), Климент Охридски, Методий, Наум Преславски (Охридски), Сава**

Сибила (Сивила) – Sibyl / Sibylla

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророчица	Prophetess
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	апокрифи, Климент Александрийски, Сивилини пророчества, Теофил Антиохийски	apocrypha, Clement of Alexandria, Sibylline Oracles, Theophilus of Antioch

Силвестър (Силвестер) – Silvester

	български език	**английски превод**
епитети, титули	папа Римски	the Pope of Rome / Bishop of Rome
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Замврий, св. Константин и Елена, спор с иудеите	Zambres, Sts Constantine and Helen, debate with the Jews

Симеон Богоприемец – виж **Анна (пророчица)**

Симеон Стълпник (Стари) – Simeon / Symeon the Stylite / Stylites the Elder (едноименни светци – Нови (Дивногорец) – the Younger (of the Wonderful Mountain), Лесбоски – of Lesbos)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Домн, Мелетий	Domninos, Meletius

Симон Зилот (Кананит) – Simon the Zealot / Canaanite

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол, мъченик	Apostle, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	чудото в Кана Галилейска	the first miracle of Jesus at Cana in Galilee

Сисой Велики – виж **Антоний Велики**

Сист (Сикст), папа Римски – виж **Лаврентий**

Созонт – Sozont / Sozontas

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	–––	–––

Соломон – Solomon

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк, цар	Righteous Prophet and King
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Еклесиаст, Премъдростта си сътвори свой дом (Еклесиаст 9:1), Притчи Соломонови	the book of Ecclesiastes, Wisdom hath builded her house, The Book of Proverbs (Proverbs of Solomon)

София (Света Премъдрост Божия) – Holy Wisdom of God / Hagia Sophia

София (светица) – Sophia

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченица	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Адриан, Артемида, Вяра, Надежда и Любов	Hadrian, Artemis, Faith / Pistis, Hope / Elpis, and Love / Agapi

Софоний – Sophonias / Zephaniah

	български език	**английски превод**
епитети, титули	пророк	Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	цар Йосия	King Josiah

Софроний Врачански – Sophronius, the Bishop of Vratsa

	български език	**английски превод**
епитети, титули	епископ, преподобен	Bishop, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	"Житие и страдания грешнаго Софрония"	"Life and Sufferings of Sinful Sophronius"

Спас – виж **Христос** (Спасител)

Спиридон Тримитунтски – Spyridon of Trimythus

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Чудотворец	Wonderworker
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Първи вселенски събор в Никея	First Ecumenical Council / Council of Nicaea

Стефан – Stephen

	български език	**английски превод**
епитети, титули	архидякон, първомъченик	Archdeacon, Protomartyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	пренасяне на светите мощи	translation of the Holy relics

Стефанида – виж **Виктор и Стефанида**

Стойна ("преподобна") – Venerable Stoyna

Тадей – виж **Левей**

Тарах – Tarachus / Tarachos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченик	Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Андроник, Проб	Andronicus, Probus / Provos

Текла – Thecla / Thekla

	български език	**английски превод**
епитети, титули	първомъченица и равноапостолна	Protomartyr, Equal-to-the-Apostles
понятия, иконографски	апостоли Павел и	Apostles Paul and

типове и сюжети, имена	Варнава, Икония	Barnabas, Iconium

Теодор Стратилат – Theodore the General / Stratelates (of Heraclea)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	керамична икона от Патлейна, Ликиний, Първо българско царство, Хераклея (Ираклия) Понтика	ceramic icon from Patleyna, Licinius, First Bulgarian Tsardom, Heraclea Pontica

Теодор Студит – Theodore the Studite / the Abbot of Studious

	български език	**английски превод**
епитети, титули	изповедник, преподобен	Confessor, Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконоборство, иконопочитание, Лъв Арменец	iconoclasm, veneration of icons, Leo the Armenian

Теодор Тирон – Theodore the Recruit / Tyro

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Амасия, Вринк, Евхаита, Юлиан Отстъпник	Amasea, Brincus, Euchaita, Julian the Apostate

Теодора Александрийска – Theodora of Alexandria (едноименни светици: Кесарийска – of Cesarea; Цариградска – of Constantinople; царица, съпруга на Теофил – Holy Empress Theodora, wife of Emperor Theophilus the Iconoclast; царица, съпруга на Юстиниан I – виж **Юстиниан**)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобна	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	блудство (блудодеяние), Енатски манастир	fornication, monastery of Enata

Теодосий Велики Общежител (Киновиарх) – Theodosius the Great (the Cenobiarch)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Лавра, монашески живот, Преображенски манастир	Lavra, cenobitic life, Transfiguration Monastery

Теодосий Търновски – Theodosius of Tarnovo

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобни	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Втори събор против богомилите, исихазъм	the Second Synod against the Bogomils, Hesychasm

Теоктист – виж **Киприан и Юстина**

Теопрепий – виж **Агатоник**

Теофан Изповедник – Theophanes the Confessor / Homologetes (едноименен светец: Теофан Изповедник Начертани, епископ Никейски – Theophanes the Confessor the Branded, Bishop of Nicaea)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Лъв Арменец, манастир "Велико село", "Хронография"	Leo the Armenian, the "Big Settlement" monastery, Chronographia

Теофилакт Охридски (Български) – Theophylactus of Ohrid / Ochrid (and Bulgaria)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	архиепископ Охридски, блажен (титул без канонизация)	Archbishop of Ohrid, blessed (non-canonical)
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Житие на св. Климент Охридски	Life of St Clement of Ohrid

Тимотей – Timothy

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол	Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	послания на св. ап. Павел до Тимотей	Letters / Epistles of St Paul to Timothy

Тома – Thomas

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол	Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	бактрийци, мидийци, партяни, Тома Неверни (Неверието на Тома)	Bactrians, Medes, Parthians, Doubting Thomas (The Incredulity of Thomas)

Три светители – виж **Йоан Златоуст**

Тривелий Теоктист Български (канас Тервел) – Trivelius / Tribellius Theoktist of Bulgaria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	благоверен цар, спасител на Европа	Right-believing / Pious Kaisar / Caesar, the Savior of Europe
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	обсадата на Константинопол, Омаядски халифат	the siege of Constantinople, Umayyad Caliphate

Трифон Апамейски – Tryphon / Trypho of Syria

	български език	**английски превод**
епитети, титули	безсребреник, мъченик	Silverless One / Unmercenary Healer / Anargyros, Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Апамия, Гордиан, Деций, Зарезан, Комсада, Фригия	Apamea, Gordian, Decius, the Trimmer / Pruner, Campsada, Phrygia

Троица, Света – the Holy Trinity

	български език	**английски превод**
епитети, титули	единосъщна и неразделна, животворяща, пресвета	Consubstantial and Undivided, life-giving, All-holy
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	–––	–––

Филип – Philip

	български език	**английски превод**
епитети, титули	апостол	Apostle
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Домициан, Иерапол, Фригия	Dometian, Hierapolis, Phrygia

Флор (и Лавър) – Florus and Laurus

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченици	Martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Илирия	Illyria

Харалампий – Charalampus / Haralambos

	български език	**английски превод**
епитети, титули	свещеномъченик, чудотворец	Hieromartyr, Wonderworker
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Магнезия, Септимий Север	Magnesia, Septimius Severus

Христос* – Christ / Jesus Christ

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Агнец Божи (Жертва) Велик Архиерей Вседържител / Пантократор Закрилник Застъпник Нашият Господ, Бог и Спасител Спасител	Lamb of God / the Victim the High Priest Ruler of the World / Ruler of All / Pantokrator the Protector the Intercessor our Lord, and God, and Saviour the Saviour / Redeemer
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Ангел от Великия съвет в слава Емануил Недреманное око	Angel of the Great Council Christ in Glory Emmanuel the Unsleeping Eye

Четиридесет мъченици – Holy Forty Martyrs

	български език	**английски превод**
епитети, титули	мъченици	martyrs
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Севастийски	of Sebaste

Юда, брат Господен – виж **Левей**

Юлита – виж **Кирик и Юлита**

Юстина – виж **Киприан и Юстина (Иустина)**

Юстиниан – Justinian I / the Great

	български език	**английски превод**
епитети, титули	благоверен	Right-believing / Pious
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	монофизитство, несторианство, Синайски манастир, царица Теодора, църква св. София, песен "Единородний Сине и Слове Божий"	monophysitism, Nestorian heresy, Monastery at Sinai, Empress Theodora, the church of Hagia Sophia, hymn “Only-Begotten Son and Immortal Word of God”

Яков Изповедник (Римлянин) – James the Confessor

	български език	**английски превод**
епитети, титули	преподобен	Venerable
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	иконоборство, Константин V Копроним	iconoclasm, Constantine V Copronymus

Яков (и Исав) – Jacob (and Esau)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	Патриарх, праведен, праотец, пророк	Patriarch, Righteous, Forefather, Prophet
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Борбата на Яков с ангела Израел, лествицата на Яков, лоно Авраамово	Jacob Wrestling with the Angel, Israel, Jacob's Ladder, The Bosom of Abraham

Яков Персиец – James / Jacob the Persian (James the Mutilated / Intercisus)

	български език	**английски превод**
епитети, титули	великомъченик	Great Martyr
понятия, иконографски типове и сюжети, имена	Сасаниди, римо-сасанидска война	Sassanids, Roman-Sassanian War

II. САНОВЕ И ОФИЦИАЛНИ ОБРЪЩЕНИЯ В ДУХОВЕНСТВОТО

Духовенство	**Сан**	**Титул / обръщение**	
		Официален титул / обръщение	Неофициално обръщение
монашеско	Вселенски (Константинополски) патриарх - *Ecumenical Patriarch of Constantinople*	Негово/Ваше Всесветейшество – *His/Your All-Holiness*	Владико - *Master*
	Патриарх Български – *Patriarch of Bulgaria*	Негово/Ваше Светейшество – *His/Your Holiness* (за патриарси на други автокефални църкви – Александрийски, Антиохийски, Иерусалимски и Румънски – Негово/Ваше Блаженство – *His/Your Beatitude*	

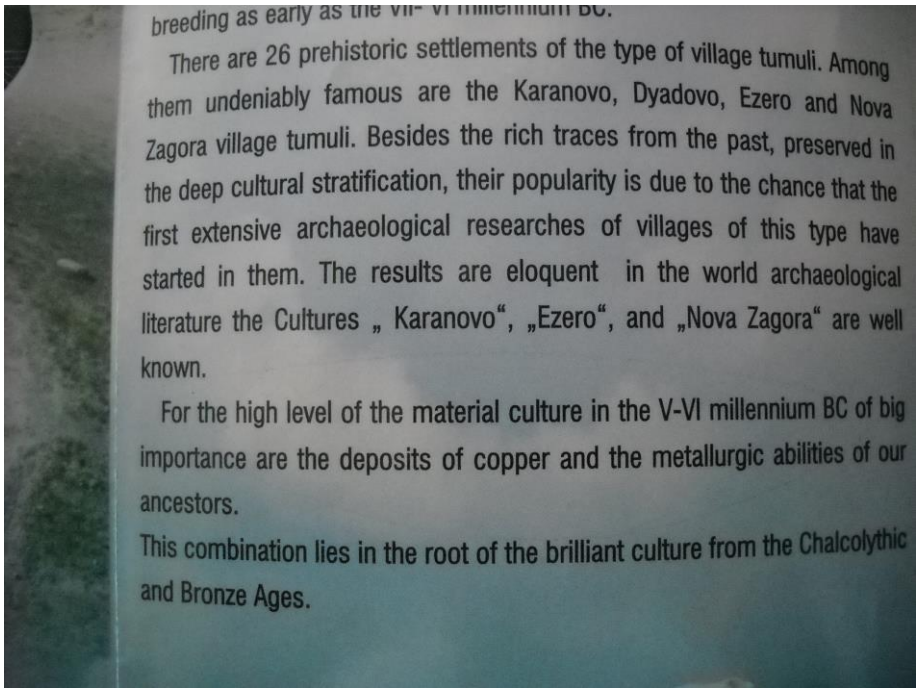
	Екзарх – *Exarch*	Негово Блаженство - *His Beatitude*	
	Архиепископ - *Archbishop*	Негово/Ваше Високопреосвещенство – *His/Your Eminence / The Most Reverend* (за архиепископ (*Most Rev.*), *His/Your Beatitude* (ако е глава на автокефална църква)	
	Митрополит – *Metropolitan*	Негово/Ваше Високопреосвещенство – *His/Your Eminence (Beautitude) / His/Your Beautitude* (за митрополит на Православната църква на Америка)	
	Епископ - *Bishop*	Негово преосвещенство – *(His Grace) The Right Reverend* (*Rt. Rev.*)	Отче - *Reverend Father /Mother*
	Архимандрит – *Archimandrite (Archim.)* Игумен - *Abbot, Father Superior, Hegumen / Hegumenos,* Игуменка (Игумения) - *Abbess, Mother (Lady) Superior, Hegumenia*	Негово/Нейно високопреподобие – *The Very/Right Reverend* (*V. Rev, Rt. Rev.*)	
	Йеромонах - *Hieromonk*	Негово всепреподобие – *The Reverend* (*Rev.*) *Hieromonk*	Отец ... (*името*) *Father (name)*
	Архидякон – *First Deacon, Archdeacon*	Негово преподобие – *The Reverend* (*Rev.*) *Archdeacon /*	

<table>
<tr><td rowspan="3"></td><td>Йеродякон - Hierodeacon</td><td rowspan="2">Hierodeacon / Monk</td><td rowspan="2">Брате - Brother</td></tr>
<tr><td>Монах – monk</td></tr>
<tr><td>Монахиня - nun</td><td>Нейно преподобие – The Reverend (Rev.) Nun</td><td>Майко, сестро - Mother, Sister</td></tr>
<tr><td rowspan="6">бяло</td><td>Архиерейски наместник – Episcopal Vicar</td><td rowspan="3">Негово високоблагоговейнство – The Right Reverend (R. Rev.)</td><td rowspan="4">Отче - Father</td></tr>
<tr><td>Протопрезвитер - Protopresbyter</td></tr>
<tr><td>Иконом (Свещеноиконом) - Economos</td></tr>
<tr><td>Протойерей – Archpriest / Protopriest</td><td>Негово всеблагоговейнство – The Very Reverend (V. Rev.) Father</td></tr>
<tr><td>Свещеник – priest, presbyter</td><td rowspan="3">– The Reverend (Rev.)

Негово благоговейнство The Reverend Father (Rev. Fr.)</td><td rowspan="2">Отец ... (името) - Father</td></tr>
<tr><td>Протодякон - Protodeacon</td></tr>
<tr><td rowspan="2">бяло и черно</td><td>Дякон - Deacon</td><td rowspan="2">-</td><td rowspan="2">името</td></tr>
<tr><td>Иподякон – Subdeacon / Hypodeacon</td><td>Негово боголюбие - Subdeacon</td></tr>
</table>

ПРИЛОЖЕНИЕ 4

Фотографски материал с текстове за историко-културно наследство

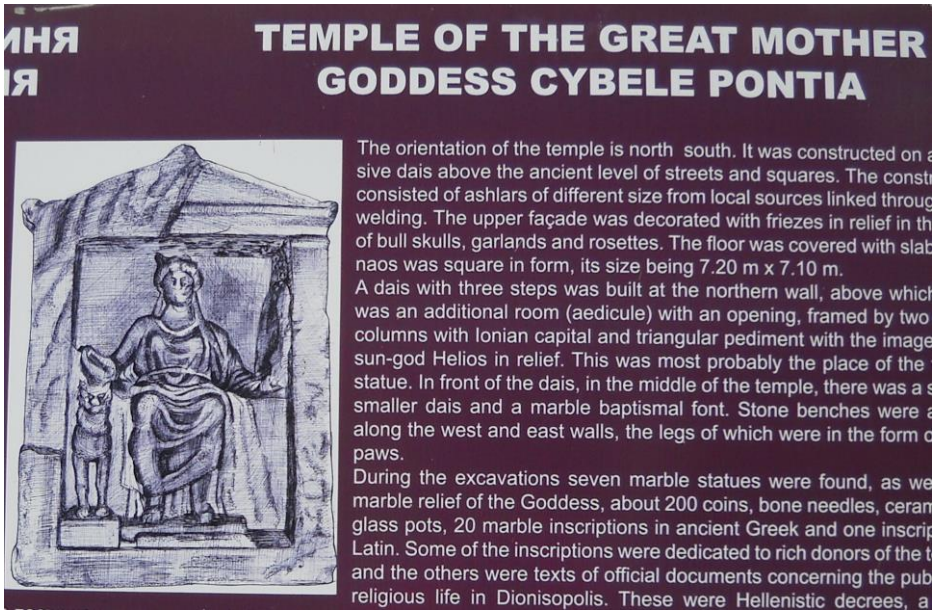
breeding as early as the VII- VI millennium BC.

There are 26 prehistoric settlements of the type of village tumuli. Among them undeniably famous are the Karanovo, Dyadovo, Ezero and Nova Zagora village tumuli. Besides the rich traces from the past, preserved in the deep cultural stratification, their popularity is due to the chance that the first extensive archaeological researches of villages of this type have started in them. The results are eloquent in the world archaeological literature the Cultures „ Karanovo", „Ezero", and „Nova Zagora" are well known.

For the high level of the material culture in the V-VI millennium BC of big importance are the deposits of copper and the metallurgic abilities of our ancestors.

This combination lies in the root of the brilliant culture from the Chalcolythic and Bronze Ages.

Обр. 1

ИНЯ
Я

TEMPLE OF THE GREAT MOTHER
GODDESS CYBELE PONTIA

The orientation of the temple is north south. It was constructed on a
sive dais above the ancient level of streets and squares. The const
consisted of ashlars of different size from local sources linked throug
welding. The upper façade was decorated with friezes in relief in th
of bull skulls, garlands and rosettes. The floor was covered with slab
naos was square in form, its size being 7.20 m x 7.10 m.
A dais with three steps was built at the northern wall, above which
was an additional room (aedicule) with an opening, framed by two
columns with Ionian capital and triangular pediment with the image
sun-god Helios in relief. This was most probably the place of the
statue. In front of the dais, in the middle of the temple, there was a s
smaller dais and a marble baptismal font. Stone benches were a
along the west and east walls, the legs of which were in the form o
paws.
During the excavations seven marble statues were found, as we
marble relief of the Goddess, about 200 coins, bone needles, ceram
glass pots, 20 marble inscriptions in ancient Greek and one inscrip
Latin. Some of the inscriptions were dedicated to rich donors of the t
and the others were texts of official documents concerning the pub
religious life in Dionisopolis. These were Hellenistic decrees, a

Обр. 2

КЪМ ТРАКО РИМСКОТО СКАЛНО СВЕТИЛИЩЕ "БАДЖАЛИЯТА"
(VI ВЕК ПР. ХР. - IV ВЕК СЛ. ХР.)
TO THRACIAN-ROMAN CAVE SHRINE "BADJALIYATA"
(VI CENT. B.C. IV CENT. A.D.)

Обр. 3

"BADJALIYATA" IS THE CENTRAL SHRINE OF THE THRACIAN-ROMAN CAVE RITUAL SITE COMSISTING OF FOUR SHRINES ON THE DRY-RIVER-BED. TABAN (SMALL KANAGYOL). IT CONCLUDES A NATURAL CAVE TEMPLE WITH IMPRESSIVE ALTAR BENEATH (A), RITUAL PLACE (B) AND RITUAL PIT-SYMBOLIC GRAVE (C). THE GREAT NUMBER OF FOUNDING AND CERAMIK UNDER THE SHRINE EVIDENCE THAT IS WAS ESTABLISHED IN THE STONE- COPPER EPOCH (III MILLENNIUM B.C.). THE FLOWERING OF RITUAL PRACTICES IS BY THE THRACIANS-GETIANS (VII-II CENT. B.C.) AND CONTINUES DURING THE ROMAN EPOCH UP TO IV CENT. A.D. IT IS CONNECTED WITH THE CULT TO THE LOCAL THRACIAN ROMAN DIVINED HERO AND WISE MAN ZALMOXIS.
ЦЕНТРАЛНО СКАЛНО СВЕТИЛИЩЕ "БАДЖАЛИЯТА"
МОГИЛА ОТ КЕРАМИКА И КОСТИ ОТ ЖЕРТВОПРИНУШЕНИЯ
СКАЛЕН ТРОН
СКАЛНА ЯМА (ГРОБ) НАД ПЕЩЕРА
ПЛОЩАДКА ЗА АСТРОНОМИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ
ЗЕМЛЕН ВАЛ
БЕСЕДКА - ПИКНИК
ПЪТ ЗА КОЛИ И АВТОБУСИ

Обр. 4

CORRIDOR 10
A-1
E-75
Автопат
Александар Македонски
Motorway
Alexander of Macedonia
Autoroute
Alexandre le Grand
© Otto Hainzl www.ottohainzl.at

Обр. 5

HISTORICAL MUSEUM • ISKRA •
ТРАКИЙСКА ГРОБНИЦА НА СЕВТ III
THE TRACIAN TOMB OF SEUTHUS III

Обр. 6

1. Манастир "Света Богородица Спилеотиса" - "Света зона"
"St Virgin Mary Spileotisa" Monastery - Holy place
2. Манастир "Св. Харалампий" "Свети Архангели"
"Saint Haralampius" Monastery - "Saint Archangels"
3. Църква "Свети Никола"
"Saint Nicola" Church
4 Деспот - Славова крепост
Despot - Slavova Fortress

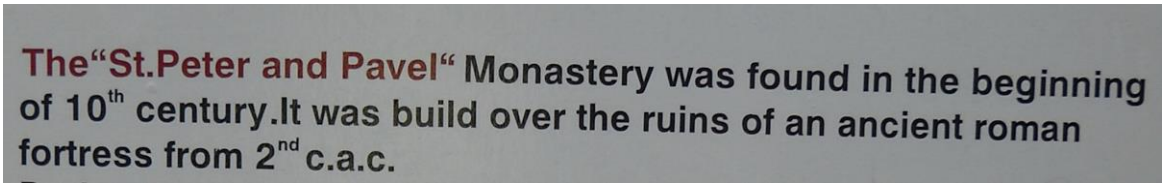
Обр. 7

1 км ХРАМ „Св. Дух" CHURCH „St. Duh"
3 км ХРАМ „Св. Георги" CHURCH „St. Georgi"
4 км ХРАМ „Св. Висарион" CHURCH „St. Visarion"
5 км ХРАМ „Св. Неделя" CHURCH „St. Nedelya"
7 км ХРАМ „Св. Теодор" CHURCH „St. Teodor"
10 км ХРАМ „Св. Николай" CHURCH „St. Nikolay"
11 км ХРАМ „Св. Богородица" CHURCH „St. Bogoroditsa"

Обр. 8

Св. Св. Константин
и Елена
Sv. Sv. Konstantin
i Elena
MANASTIR

Обр. 9

The“St.Peter and Pavel“ Monastery was found in the beginning
of 10th century.It was build over the ruins of an ancient roman
fortress from 2nd c.a.c.

Обр. 10

БИБЛИОГРАФИЯ
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА*

Арнаудов 1941: М. Арнаудов. *Българското възраждане. Наченки на движението за народност, култура и независимост*. София: Българска мисъл.

***Арчибалд 2002:** Z. Archibald. *A River Port and Emporion in Central Bulgaria: an Interim report on the British Project at Vetren.* В: The Annual of the British School at Athens, vol. 97 (2002). Athens: British School at Athens.

Асоян и Малафеев 2000: Ю. Асоян, А. Малафеев. *Открытие идеи культуры. Опыт русской культурологии середины XIX - начала XX веков*. Москва: ОГИ.

***Атанасов 2012.** G. Atanasov. *Thracian rock cult center on the river Taban, Silistra.* Silistra: Ritt.

Бакалов 1985: Г. Бакалов. *Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии*. София: Наука и изкуство.

Баснет 2002 (1980): S. Bassnett. *Translation Studies* (Third edition). London: Routledge.

Бейлис и Смит 2001: J. Baylis, S. Smith (eds.). *The Globalization of World Politics. Theory of International Relations*. London: OUP.

Бешевлиев 1963: W. Beśevliev. *Die protobulgarishe Inschriften*. Berlin: Akademie Verlag.

***Бешевлиев 1992:** В. Бешевлиев. *Първобългарски надписи*. (Второ преработено и допълнено издание). София: Издателство на Българската академия на науките.

Богранд и Дреслер 1992 (1981): R. Beaugrande, W. Dressler. *Introduction to text linguistics*. London: Longman. 1992.

Божков 1972: А. Божков. *Българската историческа живопис: Ч. 1.: Миниатюри. Икони. Стенописи.* София: Български художник.

---

*Цитираните в изследването интернет сайтове са дадени в скоби в самия текст. В библиографската справка със звезда (*) са отбелязани текстовете, включени в електронния корпус за анализ.

Болотов 1891: В. Болотов. *Сардика или Сердика?* В: Християнское чтение. 1891. № 5-6. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская православная духовная академия. Онлайн: christian-reading.info/data/1891/0506/1891-0506-05.pdf

Браун и Юл 2003: G. Brown, G. Yule. *Discourse analysis*. 13th printing. Cambridge: CUP, 2003.

***Брентес 1971:** B. Brentjes. *On the Prototype of the Proto-Bulgarian Temples at Pliska, Preslav and Madara.* B: East and West (Rome), New series, vol. 21, 3-4, pp. 213-216. Онлайн: [http://www.kroraina.com/brentjes/]

***Брюгеман 2007:** T. Brüggemann. *Migrations and Ethnic Shifts on the Balkan Peninsula (6th-11th Century A.D.).* B: J. Bouzek (Hrsg.). Proceedings of the Third International Congress on Black Sea Antiquities. The Black Sea and its Relationship with Ancient Central and Eastern Europe. Eirene 43 (112-125). Онлайн: https://www.academia.edu/6945707/

Бърч 2013: R. Burch. *Charles Sanders Peirce. The* Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Онлайн: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/peirce/>.

Ваклинова 2011: M. Vaklinova et al. *Bulgaria in the Byzantine World.* Translated by Katya Melamed. Sofia: BAS-NIAM, 2011. Онлайн: https://archive.org/details/BulgariaInTheByzantineWorldExhibitionAt22ndInternationalCongressOf

***Василева 1993:** M. Vassileva. *Brygoi-Phrygoi and the background of a migration.* B: DIOS 1. Sofia: Societe d'etudes Interdisciplinaires des Ethnies & des Etablissements Humains. Онлайн: http://eprints.nbu.bg/2625/

***Василева 2012:** M. Vassileva. *Thracian and Phrygian rock-cut tombs: a comparative overview.* B: Proceedings of the First International Symposium Ancient Cultures in South-East Europe and the Eastern Mediterranean. Megalithic monuments and cult practices. Blagoevgrad: Neofit Rilski University Press.

***Василева 2007:** M. Vassileva. *New Bulgarian publications on ancient history and archaeology.* B: Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 13 (2007). Leiden: Brill.

Василиев 1987: А. Василиев. *Български светци в изобразителното изкуство*. София: Септември.

***Вачкова 2008 а:** V. Vachkova. *Danube Bulgaria and Khazaria as parts of the Byzantine oikoumene.* В: F. Curta, ed. The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450. Leiden: Brill.

***Вачкова 2008 б:** V. Vachkova. *The Bulgarian Theme in Constantinople's Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory).* В: Palaeobulgarica, 4, 2008, с. 3-24.

***Венедиков 1977:** I. Venedikov. The Archaeological Wealth of Ancient Thrace. В: *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 35, No. 1, The Thracians (Summer, 1977), pp. 7-71. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Венедиков, Герасимов 1973: И. Венедиков, Т. Герасимов. *Тракийското изкуство.* София: Български художник.

Вине и Дарбелнет 1958 (1995): J.-P. Vinay, J. Darbelnet. *Comparative Stylistics of French and English* (trans. J. Sager and M-J. Hamel). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Витгенщайн 1988: Л. Витгенщайн. *Логико-философски трактат*. В: Л. Витгенщайн. Избрани съчинения. София: Наука и изкуство.

Войников, без година: Ж. Войников. *Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата българска държава. Етимология и произход*. Онлайн: https://www.academia.edu/6263533/

***Вълева 2006:** J. Valeva. *Gold and Silver Vessels from Ancient Thrace. Part I. Phialae.* В: Bulletin of Miho Museum, vol. VI. Kyoto: Shumei Culture Foundation.

***Вълева 2008:** J. Valeva. *Gold and Silver Vessels from Ancient Thrace. Part II. Rhyta.* В: Bulletin of Miho Museum, vol. VII/VIII. Kyoto: Shumei Culture Foundation.

***Вълева, Нанков, Гранингер 2015:** J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger (eds.). *A companion to ancient Thrace.* Hoboken: Wiley Blackwell. (в електронния корпус е включена глава 21)

Гадамер 2008 (1977): H.-G. Gadamer. *Philosophical Hermeneutics*. Los Angeles: University of California Press.

Георгиев 1957: В. Георгиев. *Тракийският език.* София: Издателство на БАН.

Георгиев 1977: В. Георгиев. *Траките и техният език.* София: Издателство на БАН.

***Георгиев и Плетньов 2008:** П. Георгиев, В Плетньов. *Митове и реалност в античната скулптура*. (bilingual) Варна: Славена.

Гербов 2007: К. Гербов. *„Канасубиги" е „княз", а не „хан " или „кан"*. Онлайн: http://www.protobulgarians.com/Statii%20ot%20drugi%20avtori/K%20Gerbov%20-%20KANAS%20-%20KNYAZ.pdf.

Гергова 2006: И. Гергова и колектив. *Корпус на стенописите в България от XVIII век*. София: Академично издателство "Проф. Марин Дринов".

***Гергова 1989:** D. Gergova, B. Mateva, M. Chichikova и др. *Sboryanovo – a sacred Thracian land.* София: Септември.

Гочева 2003: З. Гочева. *Култът на тракийския конник в контекста на религията на Източното средиземноморие.* В: Известия на Катедра "Българска история и археология" и Катедра "Обща история", 1/2003. Благоевград: ЮЗУ "Неофит Рилски".

Градъл 2000 (1997): D. Graddol. *The future of English?* London: The British Council.

***Гранберг 2008:** A. Granberg. *Transferred in Translation: Making a State in Early Medieval Bulgarian Genealogies*. Helsinki: Slavica helsingiensia 35. (pp.49-58) Онлайн: www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/pdf/4.pdf [2015, December 16]

Грийн 1990: P. Green. *Alexander to Actium: the historical evolution of the Hellenistic age*. Berkeley: University of California Press.

Данчев 1995: А. Данчев. *Българска транскрипция на английски имена.* Трето преработено издание. София: Отворено общество.

Данчев и колектив 1989: А. Данчев, М. Холман, Е. Димова, М. Савова. *Английски правопис и изговор на имената в българския език.* София: Наука и изкуство.

Денков 2011: Д. Денков. *Що е Просвещение? : Текстове, жанрове, контексти около Кантовия „Отговор на въпроса: Що е Просвещение?"*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски".

Дерида 1974: J. Derrida. *Of Grammatology*. John Hopkins University Press, 1974. Онлайн: http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/derrida.htm

Детрез 2015 (1948): R. Detrez. *Historical Dictionary of Bulgaria*. (3rd ed.) Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

Джурова 2004: А. Джурова. *Рисунки на Владимир Димитров-Майстора*. Онлайн: http://gallery.bulgary.bg/index

Дили 1999: R. Dilley. *The problem of context*. New York: Berghahn Books.

Димитров 2001. Б. Димитров. *Цар Светослав Тертер. 1300 – 1321 г.* София: УИ "Св. Климент Охридски".

Димитров 2005: Б. Димитров. *Дванадесет мита в българската история*. София: Фондация Ком.

Динчев 2002: E. Dinchev и др. *A guidebook to Bulgaria*. София: Тангра ТанНакРа.

Добрев 1995: П. Добрев. *Езикът на Аспаруховите и Куберови българи. Речник и граматика*. София: Огледало. [съкратен превод на английски език онлайн: http://liternet.bg/library/hum/d/pdobr.htm]

Добрев 2005 а: П. Добрев. *Златният фонд на българската древност.* София: Тангра ТанНакРа.

Добрев 2005 б: П. Добрев. *Сага за древните българи*. София: Кама. Онлайн: https://chitanka.info/text/8270/5#textstart

Добрев 2013: П. Добрев. *Древната българска история като тест за интелигентност*. В: Българското начало – поглед от 2012 година. София: Тангра ТанНакРа.

Добрева и Савова 2004: Е. Добрева, Ив. Савова. *Текстолингвистика. Уводен курс.* Шумен: Университетско издателство "Епископ Константин Преславски".

Дуйчев 1942: И. Дуйчев. *Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев.* София: ГСУ-ИФФ, XXXVII, 3, 1942.

Дюркем 1967 (1912): E. Durkheim. *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: The Free Press.

Желев 1982: Ж. Желев. *Фашизмът*. София: Н.М.

Жечев 1985: Т. Жечев. *Митът за Одисей*. София: „Български писател“.

Живков 2015: B. Zhivkov. *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*. (transl. by Daria Manova) Leiden: Brill.

Зетцел 2009: J. Zetzel (transl., notes, introduction). *Marcus Tulius Cicero: Ten Speeches.* Indianapolis/Cambridge: Hackett.

Златева 2009: M. Zlateva и др. *Bulgarian Cultural Heritage: Interpretation and Presentation. Problems and Prospects.* Онлайн: http://www.arcchip.cz/w05/w05_zlateva.pdfq

Иванов 2012: И. Иванов. *Вътрешен, ендогенен произход на прабългарската дума КЪНИГА*. Онлайн: http://protobulgarians.com/Statii za prabaalgarite/HIPOTEZI ZA PRABAALGARITE/Hipoteza 16 -Kaaniga - proizhod na nazvanieto.htm

Илиева 2011: П. Илиева. *Тракийските съкровища и долината на тракийските царе.* София: ИК "Хермес".

Йорданес 1915: *The Gothic history of Jordanes in English version.* Princeton: Princeton University Press. Онлайн: https://archive.org/details/gothichistoryofj00jorduoft

Йоцов 1935: Б. Йоцов. *Път на Българското възраждане*. Сп. Родна реч, год. VIII, 1935, кн. 5, 197–204.

***Калоянов 2007:** A. Kaloyanov. *The poet: a key to the secret of the universe. Who Is the Owner of the Bronze Key from Pliska?* Transl. by Daniela Ancheva. В: E-magazine LiterNet. 2007, № 2 (87). Онлайн: http://liternet.bg/publish/akaloianov/the_poet.htm

Карнап 2002: R. Carnap. *The logical syntax of language*. Peru, Illinois: Carus Publishing Company, 2002 (1937).

Картрайт 2013: M. Cartwright. *A visual Glossary of Greek Pottery.* Онлайн: http://www.ancient.eu/article/489/

***Касон 1927:** S. Casson. *Thracian tribes in Scythia Minor.* В: The Journal of Roman Studies, Vol. 17 (1927), pp. 97-101. Онлайн: http://www.jstor.org/stable/296102

***Киашкина 2007:** P. Kiyashkina. *Nesebar – the millennia old town*. Varna: Slavena.

Кипреу 1998: E. Kipraiou, ed. *Icons of the Byzantine Museum of Athens*. Athens: Archaeological Receipt Fund Direction of Publications.

Кирова, без дата: М. Кирова. Въобразената България: британският колониален дискурс от вчера и днес. *LiterNet*, № 1 (170). Retrieved from: http://liternet.bg/publish2/mkirova/britanski.htm (2014, January 14)

***Китов 1999:** G. Kitov. The Valley of the Thracian rulers. Varna: Slavena.

***Китов 2003:** G. Kitov. *Thracian cult center near Starosel.* Varna: Slavena.

***Китов 2015:** G. Kitov. *The tomb of Aleksandrovo*. Varna: Slavena.

Кларк 1945: J. F. Clarke. *Serbia and the Bulgarian Revival (1762 – 1872.)* Онлайн: http://www.jstor.org/stable/i322453

Козелек 2004: R. Koselleck. *Futures past.* New York: Columbia University Press.

Константинов 2001: P. Konstantinov. *Treasures of Bulgaria*. Sofia: St Kliment Ohridski University Press.

Кос 2006: P. Caws. *Wittgenstein. Tractatus 7.1. Translation and silence.* Онлайн: https://philosophynow.org/issues/58/Tractatus_71_Translation_and_Silence

Коуни и Коуни 1996: D. Cownie & J. Cownie. *A Guide to Orthodox Life*. Etna, CA: Center for Traditionalist Orthodox Studies. pp. 90-96. Онлайн: http://orthodoxinfo.com/praxis/clergy_etiquette.aspx

Конев 1998: И. Конев. Българското възраждане и Просвещението. Том 3, част 1. София: АИ "Проф. Марин Дринов".

Краев 2010. Г. Краев. *Културното наследство като културна имунизация (маскарадните игри в съвременността).* В: Годишник на департамент "Антропология", НБУ, том 4, 2010. София: НБУ. Онлайн: http://ebox.nbu.bg/apl2010/index.php?p=11

Кук 2010 (2003): G. Cook. *Applied linguistics***.** Oxford: Oxford University Press.

Курта 2001: F. Curta. *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, r. 500—700*. Cambridge: Cambridge University Press.

Курта 2006: F. Curta. *Southeastern Europe in the Middle Ages 500 - 1250*. Cambridge: Cambridge University Press.

***Курта 2013:** F**.** Curta. *Gift-giving and violence in Bulgaria and Poland. A comparative approach to ruling strategies in the early Middle Ages.* В: Violence or Consensus? Cohesive Forces in Early and High Medieval Societies (9th-14th c.), edited by Sławomir Moździoch and Przemysław Wiszewski , pp. 113-144. Wrocław: Institute of History at the University of Wrocław. Онлайн: https://www.academia.edu/2231345

Куюмджиев 2012: А. Куюмджиев, и колектив. *Корпус на стенописите от XVII век в България*. София: ИИИ БАН, 2012.

***Къртис 1993:** G. E. Curtis, ed. *Bulgaria: a country study*. Washington: Library of Congress. Онлайн: https://archive.org/details/bulgariacountrys00curt_0

***Лазаров 2006:** M. Lazarov. *Ancient Greek painted ceramics from Bulgaria*. Varna: Slavena.

Лазова 2013: Ц. Лазова. *Античности, археология и национална идентичност: случаят "Сборяново"*. В: Сборник по случай 30 годишнината от създаването на специалността "Етнология" в СУ. Университетско издателство "Св. Климент Охридски". (под печат) Онлайн: http://eprints.nbu.bg/1707/

Левинсън 2003 (1983): S. Levinson. *Pragmatics.* Cambridge: CUP.

Лихтер 2002: C. Lichter. *Burial customs of the Lower Danube and eastern Balkans in the Neolithic and Chalcolithic.* В: Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos XIX, 2002, 26-42. Călăraşi: DAIM. Онлайн: https://www.academia.edu/1069269/

Лутуак 2009: E. N. Luttwak. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. New York: Harvard University Press.

Макдермот 1962: M. MacDermott. *A history of Bulgaria, 1393-1885*. Allen & Unwin.

Маклуън 1964: M. McLuhan. *Understanding Media*. New York: McGraw-Hill.

***Маразов 1989**: I. Marazov. *The Rogozen treasure*. Sofia: Svyat Publishers.

Маразов, Шалганова, Минаева 2009: I. Marazov, T. Shalganova, O. Minaeva. *Crossroads of Cultures.* Sofia: Lettera.

Маринкола, де Селинкорт 2003: J. Marincola (introduction, notes), A. de Selincourt (tr.). *The Histories by Herodotus*. London: Penguin Books

***Маринов 2011:** K. Marinov. *In the shackles of the evil one. The portrayal of Tsar Symeon I the Great (893-927) in the Oration "On the treaty with the Bulgarians"*. В: Studia Ceranea 1, 2011, p. 157-190. Łódź: Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe. Онлайн: http://ceraneum.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2012/11/Marinow.pdf

Матакиева-Лилкова 2000: T. Matakieva-Lilkova. *Icons in Bulgaria*. Sofia: Borina.

Менгес 1958: K. Menges. *A Note on the Compound Titles in the Proto-Bulgarian Inscriptions*. В: Byzantion 28 (1958), pp. 1-48.

***Минчев 2008:** A. Minchev (ed.). *Gods, Humans, Masks*. Varna: Varna Regional Museum of History.

***Митрев 2012:** Г. Митрев. *Долината на Струма през Античността.* Асеновград: ИПК Екобелан. Онлайн: sandanski.foi9.eu/knigi/kniga_Georgi_Mitrev.pdf

Мутафов 2001: Е. Мутафов. *Европеизация на хартия*. София: АВА, 2001.

Найда 1964: E. A. Nida. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.

Найда и Тейбър 1969: E. Nida, C. Taber. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

Наймушин 2009: Б. Наймушин. *За превода и библията.* София: НБУ.

Нехризов 2005: G. Nekhrizov. *Cult Places of the Thracians in the Eastern Rhodopes Mountains (end of the 2nd – 1st millennium BC).* В: The Culture of the Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki with a Round Table "Archaeological Map of Bulgaria". Oxford: BAR International Series 1350. Онлайн: https://www.academia.edu/1359972

***Нехризов и колектив 2012:** G. Nekhrizov, L. E. Roller, M. Vassileva, J. Tzvetkova, N. Kecheva. *Gluhite Kamani: Old questions and new approaches*. В: Thracia : In honour of the 40th anniversary of the Institute of Thracology, XX . pp. 215-233. София: БАН.

Ников 1929: П. Ников. *Възраждание на българския народ. Църковно-национални борби и постижения*. София: Издание на Страшимир Славчев.

Николов 2014: А. Николов. *Царската титла на Симеон I като историографски и политически проблем*. В: Трети международен конгрес по българистика. Кръгла маса "Златният век на цар Симеон: политика, религия култура", с. 30-40. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски". Онлайн: https://www.academia.edu/11452316/

Николов Б. 1986. B. Nikolov. *The Thracian silver treasure from Rogozen.* Sofia: Sofia Press. Онлайн: https://archive.org/details/RogozenTreasureRevisedEdition

Овчаров 2007. N. Ovcharov. *From Zlatograd to Perperikon.* Varna: Slavena.

Остин 1975 (1962): J. L. Austin. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1975.

***Пачи 2001:** C. O. Pache. *Barbarian bond: Thracian Bendis among the Athenians*. B: S. R. Asirvatham, C. O. Pache, & J. Watrous (eds.). Between magic and religion: Interdisciplinary studies in ancient Mediterranean religion and society (pp. 3-11). Lanham, MD: Rowman & Littlefield. Онлайн: http://digitalcommons.trinity.edu/class_faculty/91/

Пери 1993: D. Perry. *Stefan Stambolov and the emergence of modern Bulgaria, 1870-1895*. Virginia: Duke University Press.

Петков 2008: K. Petkov. *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture.* Leiden: Brill.

Питев и Питева 2012 (2010): Б. Питев, Д. Питева. *Българско-английски речник на църковните термини*. София: Фондация "Покров Богородичен".

Попова 2008: Т. Попова. *Варненски икони*. Варна: Славена.

Попова и колектив 2008: Т. Попова и колектив. *Иконописци и реставратори от Варна*. Варна: Славена.

***Прицак 1977:** O. Pritsak. *The Origin of Rus*. B: The Russian Review, Vol. 36, No. 3 (Jul., 1977), pp. 249-273. Kansas: Wiley on behalf of Editors and Board of Trustees of the Russian Review. Онлайн: http://www.jstor.org/stable/128848

Раковски 2009: Г. Раковски. *Ключ болгарскаго язика.* София: Хелиопол.

***Рашев 1992:** R. Rashev. *On the origin of the Proto-Bulgarians* (B: Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. In honour of Prof. V. Beshevliev, pp. 23-33. Veliko Tarnovo. Онлайн: http://www.kroraina.com/bulgar/rashev.htm

Рикьор 1984: P. Ricoeur. *The Model of the Text: Meaningful Action Considered As a Text.* B: Social Research, Vol. 51, No. 1/2, Fifty years of social research: continental and Anglo-American perspectives (spring/summer 1984), pp. 185-218. New York: The New School. Онлайн: http://www.jstor.org/stable/40970936

Рикьор 1991 (1977): P. Ricoeur. *The Rule of Metaphor: the Creation of Meaning in Language*. London and New York: Routledge.

***Рънсиман 1930:** Runciman S. *A history of the first Bulgarian empire.* London: G. Bell & sons Ltd.

Санатани 2009: P. Sanatani (ed.). *Sofia. The insider's guide*'. Issue 2. Sofia: Inside&out Ltd.

Синор 1990: D. Sinor. *The Cambridge History of Early Inner Asia*, vol. 1. Cambridge: CUP: 1990. Онлайн: http://www.kroraina.com/hungar/ds_ohp.html#22.

Сиърс 2013. M. Sears. *Athens, Thrace, and the shaping of Athenian Leadership.* Cambridge: CUP.

Славова 2009: Т. Славова. *Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България*. В: Eslavistica Complutense 2009, 9, pp. 115-133. Онлайн: https://revistas.ucm.es/index.php/ESLC/issue/view/ESLC090911/showToc

Сосюр 1992: Ф. дьо Сосюр. *Курс по обща лингвистика.* София: Наука и изкуство.

Сотиров и Илиева 2002: I. Sotirov, P. Ilieva. *Vulchitrun gold treasure.* Sofia: Borina. Онлайн: https://archive.org/details/VulchitrunGoldTreasureBulgariasTreasuresSeries

Спринг 2015: P. Spring. *Great walls and linear barriers.* Barnsley: Pen & Sword Books.

***Степанов 2001:** T. Stepanov. *The Bulgar Title 'KANASYBIGI"*. В: Early Medieval Europe. Blackwell Publishers. Онлайн: https://www.academia.edu/5916795/The_Bulgar_Title_KANASYBIGI_

***Степанов 2007:** T. Stepanov. *Imagining Byzantium from Dysis: Some Topoi in the Bulgarian Historical-Apocalyptic Literature, 11th--13th Centuries*. В: Byzantium as seen by the Byzantines and by the others, pp. 108-119. София: Гутенберг.

***Степанов 2008:** T. Stepanov. *From "steppe" to Christian empire and back: Bulgaria between 800 and 1100*. B: F. Curta, R. Kovalev (eds.). The other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, vol 2. Leiden, Boston: Brill.

Степанов 2009: T. Stepanov. *Bulgar, Avar and Khazar Aristocratic Names in the Early Middle Ages (Scytho-Sarmatian and Altay Heritage in Central and East Europe).* B: Lyudmila Doncheva-Petkova, Csilla Balogh, Attila Türk (eds.). Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Budapest: Archaeolingua alapítvány.

Степанов 2014: T. Stepanov (ed.). *The Bulgars: the discussion continues*. Sofia: Tangra TanNakRa.

Стивънсън 2010: P. Stephenson. *The legend of Basil the Bulgar-slayer.* Cambridge: CUP.

***Страбон 1924:** *The Geography of Strabo. Book VII, chapter 3.* В: Loeb Classical Library, vol III. Cambridge, MA: Harvard University Press. Онлайн: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/7C*.html

Съсълов 2000 (1936): Д. Съсълов. *Пътят на България*. София: Кибеа.

Тачева 1983: M. Tacheva. *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia: (5th Century BC-4th Century AD)*. Leiden: Brill.

***Тачева 1992:** M. Tačeva. *On the Problems of the Coinages of Alexander I Sparadokos and the So-Called Thracian-Macedonian Tribes*. В: Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd. 41, H. 1 (1992), pp. 58-74. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. Онлайн: http://www.jstor.org/stable/4436224

Тодорова 2012: R. Todorova. *Insights in Text Linguistics. From Theory to Practice.* Shumen: Konstantin Preslavsky University Press.

***Угринов 2006:** K. Ugrinov. *Icons from Varna Museum*. Varna: Slavena.

Уд и Крогер 2000: L. Wood, R. Kroger. *Doing discourse analysis: methods for studying action in talk and text.* Thousand Oaks: Cal. Sage Publications Inc.

***Улф 1949:** R. L. Wolff. *The `Second Bulgarian Empire.' Its Origin and History to 1204*. В: Speculum, 24(2), pp. 167–206. Онлайн: http://doi.org/10.2307/2848560

Файн 1994: J. V. A. Fine. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

***Фаркас 1981:** A. Farkas. *Style and subject matter in native Thracian art.* В: Metropolitan Museum Journal. Vol. 16 (1981), pp. 33-48. Chicago: The University of Cicago Press. Онлайн: www.jstor.org/stable/1512767

Феърклъф 2003: N. Fairclough. *Analysing Discourse***.** London: Routledge.

Феърклъф 2006: Fairclough N. *Language and Globalization*. London: Routledge.

***Фол 1983:** A. Fol. *Interpretatio Thracica.* В: The Journal of Indo-European Studies, Vol. 11, numbers 3 & 4 (1983), p.p. 217-231. Austin: University of Texas.

Фол 2004: А. Фол. *Orphica magica*. София: Университетско издателство "Св. Кл. Охридски".

***Фол, В. 2001:** V. Fol. *ΠΕΤΡΩΜΑ*. В: Скални и мегалитни паметници – проблеми и пътища за тяхното разрешение. Сборник от международна конференция. София: НБУ.

***Фол, В. 2008:** V. Fol. *The rock as a topos of faith.* В: R. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (eds.). Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008. Sofia: Publishing House "St. Ivan Rilski".

Фол, В. 2009: V. Fol. *The anthropodaemons with golden masks from the upper stream of Tonzos.* В: Тракия 18 (ред. К. Йорданов, К. Порожанов, В. Фол). София: БАН, Център по тракология "Професор Александър Фол".

Хайдегер 1962 (1927): M. Heidegger *Being and Time*. Translated by J. Macquarrie and E. Robinson. Oxford: Basil Blackwell.

Хатим и Мандей 2004: B. Hatim, J. Munday. *Translation. An advanced resource book*. London: Routledge.

***Херодот 1909:** *The History of Herodotus. Volume II.* Translated from the Ancient Greek by George Rawlinson, M.A. New York: The Tandy-Thomas Company. Онлайн: http://www.archive.org/details/cu31924088051754

Хилендарски 2012: П. Хилендарски. *История славянобългарска*. П. Динеков, превод на новобългарски език. София: Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия.

***Хоторн 2012:** K. Hawthorne. *Unmasking the sacred: an alternative approach to the archaeology of religion.* Превод на оригинал, публикуван в: Art & Ideology: Studia in honorem Prof. Ivani Marazov pp. 87-99). София: УИ "Св. Климент Охридски". Онлайн: https://www.academia.edu/9813252/

Хранова 2010: А. Хранова. *Метафора, епохи и митологии в понятието Възраждане.* В: История, митология, политика. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски".

Христов 2009: Ж. Христов. *Унизеният език: опит за превод и бележки върху статия на Джордж Оруел.* Сп. "Съвременник", бр. 1, 2009.

Христов 2010 (а): Z. Hristov *A Translator's View on the English Language Presentation of Bulgarian Cultural Heritage*. В: Grozdanova L., Pipeva M. (eds.). Discourses of Globalization. Sofia: Sofia University "St. Kliment Ohridski".

Христов, И. 2012: И. Христов (ред.). *Кози Грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII – I в. пр. Хр. Том I* (на български и английски език). София: Национален исторически музей.

Ценов 2004 (1937): Г. Ценов. *Кроватова България и покръстването на българите.* София: Хелиопол.

Цонев 1974: К. Цонев. *Технология на изящните изкуства*. София.

Чобанов 2008: Т. Чобанов. *За шарапташите-жертвеници и ролята им в култовите практики на прабългарското езичество.* Сп. "Археология", бр. 1-4, 2008. София: БАН. Онлайн: www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/T_Chobanov_SHZPE.pdf

Чои 2005: Han-Woo Choi. *A Study of the Ancient Turkic "TARQAN"*. Pohang: Handong University. Онлайн: altaica.ru/library/choi/choi2000.pdf

Чомски 1982 (1981): N. Chomski. *Lectures on government and binding. The Pisa lectures.* Dordrecht: 1982. Онлайн: www.wjh.harvard.edu/~pal/pdfs/pdfs/chomskylgb81.pdf

Чомски 2012: Н. Чомски. *Студии за езика и философията на ума*. София: ЛИК.

Юл 2006: G. Yule. *The study of language*. 3rd ed. Cambridge: CUP.

Якобсон 1959: R. Jacobson. *On linguistic aspects of translation.* Онлайн: https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf

***Янева 2011:** Д. Янева (съставител). *Владимир Величкович*. Варна: Славена.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

***Александров и Геновски 2008:** Y. Aleksandrov и др., archimandrite Serafim Genovski. *Saints Constantine and Helena – the monastery of Varna.* Varna: Slavena.

Вердонк 2010 (2002): Verdonk P. *Stylistics*. Oxford: Oxford University Press.

Гротовски 2003. P. Grotowski. *The Legend of St. George Saving a Youth from Captivity and its Depiction in Art.* B: Series Byzantina. I. Warszawa: Neriton: 2003, pp. 27–77. Онлайн: http://www.icon-art.info/book_contents.php?book_id=84

Добрева и Савова 2009: Е. Добрева, Ив. Савова. *Текст и дискурс. Терминологичен справочник.* Велико Търново: Фабер.

Думанов 2011: Б. Думанов. *Българските археолози като интелектуалци и участието им в политиката*. Онлайн: https://www.academia.edu/1691285/

Евен-Зохар и Тури 1981: I. Even-Zohar, G. Toury (ред.). *Theory of Translation and Intercultural Relations*. Special issue of *Poetics Today* 2:4. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.

Катфорд 1965: J.C.Catford. *A Linguistic Theory of Translation.* London: Oxford University Press. Онлайн: https://archive.org/stream/J.C.CatfordALinguisticTheoryOfTranslationOxfordUniv.Press1965

Лийч 1983: G. Leech. *Principles of pragmatics*. London: Longman.

Макгахан 1876: J. MacGahan. *The Turkish Atrocities In Bulgaria, Letters of the Special Commissioner of the "Daily News" J.A. MacGahan, Esq., with An Introduction & Mr. Schuyler's Preliminary Report*. London: Bradbury, Agnew, & Co. Available online at: https://archive.org/details/MacGahanTurkishAtrocitiesInBulgaria (Accessed: Oct. 15, 2014)

Макгахан 1880: Дж. Макгахан. *Турските зверства в България — писма на специалния кореспондент на Daily News Дж. Макгахана*. София: Скоро-Печатница на Я. С. Ковачев. Available online at: http://ebooks.ucoz.com/beseda/Turskite_zverstva.pdf (Accessed: Nov. 3, 2014)

Макензи и Ърби 1983: Дж. Макензи и А. Ърби. *Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция*. София: Изд. на ОФ.

Минкова, Иванов 2012: М. Минкова, И. Иванов. *За значението на надписа върху оловните печати на Йоан и Михаил от началото на християнската епоха*. В: Сборник материали от третата национална конференция по история, археология и културен туризъм. Пътуване към България – Шумен, 17 – 19.05. 2012 г. с. 238 – 246.

***Овчаров 2004.** D. Ovcharov. *Veliki Preslav, the city of Tsar Simeon.* Varna: Slavena.

***Орел 1984:** V. Orel. *Etruscan elements in a Thracian inscription?* В: Glotta, 62. Bd., 1./2. H. (1984), pp. 63-65. Онлайн: http://www.jstor.org/stable/40266653

***Попова 2016:** R. Popova. *The Heraclean tradition and Thrake Tempted into poisons and miracles.* В: Études Balkaniques LII/1, pp. 63-77. Sofia: Institut d'Études Balkaniques & Centre de Thracologie

Райс и Вермеер 1984. K. Reiss, H. J. Vermeer. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tubingen: Niemeyer.

Сейнт Клер и Брофи 1869: S. G. B. St. Clair, C. Brophy. *A residence in Bulgaria, or notes on the resources and administration of Turkey*. London: John Murray.

Стамболиева 2012. М. Стамболиева (съставител). *Компютърна лингвистика – проблеми и перспективи*, сборник, кн. 1. София: Асоциация за национален електронен архив на българския език – АНАБЕЛА.

Стойчева 2007: Т. Стойчева. *Български идентичности и европейски хоризонти.* София: Изток-Запад.

Томанова 2013: С. Томанова. *Теория на междуезиковия превод*. София: УИ "Неофит Рилски". (Увод) Онлайн: http://press.swu.bg/list-by-years/2013/теория-на-междуезиковия-превод.aspx

***Тотев и Плетньов 2011:** К. Тотев и В. Плетньов. *Византийско изкуство. Християнски реликви от Варненско.* (bilingual). Варна: Славена.

Тури 1995: G. Toury. *The Nature and Role of Norms in Translation.* В: Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. Онлайн: http://www.tau.ac.il/~toury/works/gt-norms.htm

Уидоусън 2009 (1996): H. G. Widdowson. *Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Фехер, без година: G. Feher**.** *Inscriptions on Madara horseman.* Онлайн: http://berberian11.tripod.com/feher_madara.htm

Чомски 1970: N. Chomsky. *Language and Freedom.* В: For Reasons of State. Онлайн: http://www.chomsky.info/books.htm

Чомски 2002 (1957): N. Chomsky. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.

***Шишкова 2003:** V. Shishkova (ed.). *Home of the Bulgarian.* В: Bulgarian Diplomatic Review, suppl. 2003. Sofia: National Museum of the Bulgarian Book and Poligraphy.

Ямакова, без година. Н. Ямакова. *Българските светци, в частност от периода на Османското владичество, отразени в календара на Драган Манчев за 1877 г.* Велико Търново: Богословски факултет, ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий". Онлайн: www.sustz.com/journal/0/1450.pdf

Яруллина 2008: Т. Яруллина. *Волжка България и Европа: Историко-културологични очерци*. София: Огледало.

РЕЧНИЦИ, ЕНЦИКЛОПЕДИИ, ДОКУМЕНТАЛНИ СБОРНИЦИ, СПРАВОЧНИ ИЗТОЧНИЦИ ОНЛАЙН**

Български етимологичен речник. Том I (А-З). В. Георгиев, ред. София: Издателство на БАН, 1971.

Виртуална енциклопедия на българската иконография. Онлайн: http://bidl.cc.bas.bg

ЕДТТ (Енциклопедия Древна Тракия и траките). Онлайн: http://www.thracians.net

ЛИБИ, том III (Латински извори за българската история). Съставили и редактирали М. Войнов, И. Дуйчев, С. Лишев, Б. Примов. София: Издателство на БАН. 1965. Онлайн: http://www.promacedonia.org/libi/3/

Нов Библейски речник. София: 2007**.**

Речник на Светото писание. Цариград: 1884. Фототипно издание. Онлайн: http://bible.netbg.com/bible/index.php?m=dic

AHE (Ancient History Encyclopedia). Онлайн: www.ancient.eu

Bulgarian-English dictionary. Atanassova и др. Sofia: Naouka i izkoustvo, 1975.

CE (Catholic Encyclopaedia). Онлайн: http://www.newadvent.org/

CIDE (Cambridge International Dictionary of English). P. Procter (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

DCLL (Dictionary of Christian lore and legend). Metford, J.C.J. London: Thames and Hudson, 1983.

DGRBM (Dictionary of Greek and Roman biography and mythology). William Smith, ed. London: John Murray 1873. Онлайн http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0104

** Посочените като абревиатури източници са цитирани в текста и глосарите по същия начин.

Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D. H. Wace. Онлайн: http://www.ccel.org/ccel/wace/biodict.html

EB (Encyclopaedia Britannica). Онлайн: http://www.britannica.com

Encyclopaedia Slavica Sanctorum. Онлайн: http://eslavsanct.net

http://oca.org/saints/lives/

http://orthodoxengland.org.uk

http://orthodoxwiki.org/

http://pemptousia.com

http://slovo-aso.cl.bas.bg/zograph.html

http://www.biblewheel.com

http://www.bulgariamonasteries.com/en/sofia_eparchy.html

http://www.bulgariandiocese.org

http://www.crkvenikalendar.com/index_en.php

http://www.newadvent.org

http://www.oxfordreference.com

http://www.pravoslavieto.com

https://www.biblegateway.com

LDOCE (Longman Dictionary of Contemporary English). Essex: Pearson Education Ltd, 2006.

MWD (Merriam-Webster Dictionary). Онлайн: http://www.merriam-webster.com/dictionary

NLWED (The New Lexicon Webster's Encyclopedic Dictionary.) New York: Lexicon Publications, Inc., 1991.

OD (Oxford Dictionaries). Онлайн: https://en.oxforddictionaries.com

OED (Online Etymology Dictionary). Харпър 2001. Harper, D. Онлайн: http://www.etymonline.com

PDG (Perseus Digital Library). Онлайн: http://www.perseus.tufts.edu/hopper

The Getty Research Institute. Art & Architecture Thsaurus Online. Онлайн: http://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/index.html

The Index of Christian Art. Онлайн: https://ica.princeton.edu/

The Oxford Dictionary of Byzantium. A. Kazhdan, ed. Oxford: OUP, 1991. Published Online: 2005. Онлайн: http://www.oxfordreference.com